LAIŠKAS REDAKTORIUI

Kiek kainuoja dvasingumas?

Rūta Tumėnaitė

Ką darytumėte, gerbiamasis Redaktoriau, jeigu kas nors jums autoritetingu balsu pareikštų, kad šiandien mūsų visuomenei stinga dvasingumo, ir paragintų uoliau mestis į jo paieškas? Vargu ar atsilieptumėte džiaugsmingu pritarimo šūksniu. Veikiau tamstos veidu nuvinguriuotų kreiva šypsenėlė, o tūlą pašnekovą mintyse priskirtumėte kategorijai žmonių, kuriems panašūs žodžiai dar neprarado sakralinės prasmės. Tačiau kodėl daugeliui žmonių dvasingumo žodis sukelia momentinę alergiją? Nepanašu, kad visuomenei tokie dalykai staiga būtų nustoję rūpėti. O gal pats šis žodis tėra tuščia sąvoka? Tikiuosi, kad po Naglio Kardelio laiško, konstatuojančio kultūros suprimityvėjimą, žurnalo skaitytojai ir kritikai neįtars „Naujojo Židinio-Aidų“ kolegų kėsinimusi į dvasinius visuomenės pamatus ir atleis už panašiu būdu „išpreparuotą“ dvasingumo sąvoką.

Iškart reikėtų pridurti, kad dvasingumo žodis viešajame diskurse linksniuojamas podraug su dvasinėmis vertybėmis. Dėl pastarojo termino lyg ir nekiltų abejonių. Dvasines vertybes knygomis, poezija, kitokia kūrybine ir intelektualia veikla puoselėjo dar sovietmečio inteligentai. Tuo tarpu dvasingumo termino paaiškinimo praktiškai nerasime nei religinėje, nei filosofinėje lektūroje, katalikiškuose tekstuose jį galima aptikti tik grynai technine prasme, kalbant apie kokį nors specifinį dvasinės saviugdos tipą, pavyzdžiui, „pranciškoniškas dvasingumas“, „jėzuitiškas dvasingumas“ ir pan. Kartu su *perestroika*, *glastnost* ir panašiais epochiniais terminais atkeliavo ir poreikis *dvasingumo*, kuris įpūstų gyvybės stagnacijos sukaustytai visuomenei. Reikia pripažinti, kad dvasingumo terminas pasirodė labai gajus ir veikiai prigijo. Į šį raginimą guviai atsiliepė persitvarkymo vėjų supūsta Lietuvos visuomenė, tiksliau, jos inteligentai, kurie, pajutę žodžio laisvę, prabilo apie neatidėliotiną būtinybę užtaisyti visuomenėje žiojinčią dvasinę tuštumą. Tada ir pasigirdo raginimai ieškoti gyvenime daugiau dvasingumo ir atsigręžti į dvasines vertybes.

Tačiau ką reiškė tas dvasingumas, apie kurio poreikį savo interviu nepamiršdavo užsiminti net ir pirmasis atkurtos nepriklausomos Lietuvos prezidentas? Regis, šios sąvokos turinį daugelis žmonių suvokė miglotai. Pavyzdžiui, dvasingumo apraiškomis tapo tokie dalykai kaip ėjimas į teatrą, poezijos klausymas ar tiesiog ant stalo uždegta žvakutė. Tokia keista dvasingumo interpretacija prieš keletą metų paskatino kitą „Naujojo Židinio-Aidų“ autorių griebtis plunksnos ir rašyti laišką redaktoriui (Drunga M., „Apie žodį „dvasingumas““, Miunchenas, 1995 balandis, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 1995, Nr. 4). Kruopščiai išanalizavęs dvasingumo sąvoką, Mykolas Drunga ją pavadina „gana aiškia, bet ir nepaprastai apibendrinančia“, o besišvaistančiuosius „dvasingumo“ epitetu įtaria intelektine tinginyste: „Kai norime pasakyti ką nors gilaus, bet nežinome ir net nelabai besidomime – ką, paranku slėptis už žodžių ‘dvasingumas’ ir ‘dvasingas’“. Taikli ir tiksli Drungos atlikta sąvokos analizė, tačiau ar tik intelektinė tinginystė gimdo minėtą

farsą? Pasigilinus į tokios mąstysenos priežastis, atsiskleidžia jos ryšys su vertybės sampratos pokyčiais. Kadangi klasikinio dvasingumo apibrėžimo nerasime niekur, pasižiūrėkime, kaip dvasines vertybes apibrėžia eilinis filosofijos vadovėlis. Tradiciškai vertybė buvo suvokiama kaip tam tikra objektyviai esanti ir idealiai būčiai priklausanti kokybė. Vertybės kategorija suponuoja, jog egzistuoja medžiaginis ir dvasinis pasaulis, ir abudu jie turi atitinkamas vertybes. Medžiaginės vertybės skirstomos į hedonistines (teikiančias džiaugsmą ar malonumą), vitalistines (gyvybę palaikančias) ir utilitaristines (tarnaujančias gyvenimo reikalavimams patenkinti). Dvasinės vertybės klasikinėje gradacijoje skirstomos į logines (tiesos žinojimas, jos troškimas ir pati tiesa), etines (dorovinis gėris), estetines (grožio vertybės) ir religines (apimančias šventumo sritį ir religiją). Taigi tradiciškai vertybė pirmiausia išreiškė tam tikrą siekinį, idealą, abstrakciją, ji nurodė tam tikrą žmogaus keliamą tikslą, savotišką ėjimo kryptį.

Tuo tarpu šiandien vertybė prarado transcendentinį matmenį. Vertybėmis imta laikyti nebe daiktų kokybę, o pačius daiktus. Šiandien viešajame diskurse sąvoka „medžiaginės vertybės“ gali reikšti gerą automobilį, erdvų namą ar solidžią sąskaitą banke. Nors šie daiktai laikomi vertybėmis, jie vis dėlto supriešinami su dvasinio gyvenimo prioritetais, kuriuos paprastai atstoja kokia nors kultūrinė veikla, o tos veiklos sukeliamas šviečiamasis ar ugdomasis poveikis laikomas dvasine vertybe. Tada ir išeina, jog, perkrimtęs kokį nors mokslo veikalą, pasiklausęs poezijos ar apsilankęs tapybos parodoje, žmogus pasisėmė dvasios vertybių, tapo dvasingesnis. Todėl jeigu neskaitai poezijos, nesidomi filosofija ar nevaikštai į teatrą, esi nedvasingas, medžiaginiuose dalykuose paskendęs žmogus. Šiame kontekste vertybės sąvoka įgauna tam tikrą vartotojiškumą, pavirsta apčiuopiamu, pasveriamu ir pamatuojamu daiktu, maža to, pasiekiamu, įgyjamu, netgi vartojamu dalyku. Ko gi tada eiti į dvasingos muzikos koncertus ar poezijos vakarus, jeigu ne pasisemti, suprask, *įgyti* dvasingumo?

Panašu, kad dvasinių vertybių sąvoka šiandien baigia pavirsti tokiu pačiu kalambūru kaip ir „dvasingumas“, kuris, nors ir netekęs dalies pirmykščio žavesio, daugelio inteligentų sąmonėje ligšiol egzistuoja kaip savotiškas „daiktas-savyje“, nereikalaujantis apibrėžimo iš išorės, nors taip ir reiškiantis nežinia ką. Todėl po juo, lyg po milžinišku skėčiu, gali tilpti absoliučiai viskas, kad ir nauji „dvasingumo“ pavidalai, šiandien besiskverbiantys į viešąjį diskursą. Mane labai domina vadinamosios dvasingumo apraiškos populiariojoje kultūroje, kurių apsčiai pateikia moterims skirti iliustruoti žurnalai. Šiandien vos ne kiekviename numeryje, dažniausiai sveikatos skyrelyje, rasi reklamuojant kokį nors naują būdą „dvasingumui sustiprinti“, „stresui įveikti“ ar „vidinei harmonijai atkurti“. Ir tai ne kokios nors ekstrasensų vizijos ar pranašystės, kurių bumas, ačiū Dievui, dabar gerokai atslūgęs. Ne, tai daug subtilesni dalykai. Pavyzdžiui, šiandien nuėjęs į parduotuvę gali nusipirkti visą krepšelį dvasingumo produktų. Tai gali būti asmens higienos priemonės, tačiau jos nukels vartotoją į slėpiningą dzenbudizmo pasaulį, jeigu tik pasmilkysi kambarį ypatingais smilkalais ir pasinersi į pilną putų vonią. Tie patys žurnalai supažindins su joga ar aromaterapija, kurios padės pašėlusio gyvenimo tempo ir stresų nukamuotam žmogui atgauti vidinę pusiausvyrą. Panašių pavyzdžių sąrašą galima tęsti dar ilgai. Nesigińčysiu apie šių dalykų gerumą ar naudą. Svarbu tai, kad dvasingumas tampa par-

duodama preke, kurios paklausą lemia produkto marketingas, sugebėjimas jį pateikti rinkai. Tad šiuolaikinėje visuomenėje būti dvasingam šia prasme reiškia vartoti tam tikros rūšies produktus: lankyti jogos kursus ar gerti žalią arbatą, o tai ne tik naudinga kūnui ir sielai, bet, svarbiausia, dar ir madinga. Vartotojiškoje visuomenėje galima nusipirkti ne tik „medžiagines vertybes“ – gerą namą ar automobilį, – galima nusipirkti ir gyvenimo būdą, o jeigu pardavinėjamas ir dvasingumas, galima nusipirkti ir dvasingumo, ypač jeigu jis dar gražiai įpakuotas.

Tačiau liūdniausia ne tai, kad dvasingumas tapo perkamas ir parduodamas. Liūdniausia, kad tokia tendencija skatina savimonę, jog dvasingumą kaip tokį galima įsigyti, ir tai kelia pavojų religingumui, kuris šia prasme yra visiškai skirtingas dalykas. Kiek kitomis aplinkybėmis panašią mintį yra išsakęs kardinolas Bačkis, pacitavęs Arvydo Žygo žodžius, jog mūsų inteligentai po penkiasdešimt metų vyravusio materializmo mėgina taip pat sumaterialinti ir dvasingumą. Iš čia ir nepagrįsti lūkesčiai, jog ateisi į bažnyčią, lyg į kokį paslaugų biurą, ir gausi dvasingumo. Gausi jo taip pat, kaip teatro spektaklyje ar muzikos koncerte, o jeigu negausi bažnyčioje, galėsi nusipirkti kur nors kitur: gal jogos kursuose, gal egzotiškų arbatų parduotuvėje, – čia jau kaip kam patinka. Todėl per daug nestebina tuose pačiuose moterų žurnaluose aptiktas vienos populiarios TV žurnalistės prisipažinimas, kad ji, netikinti nei Kristumi, nei Alachu, nei Buda, o savo Dievo įvardyti nesugebanti, į bažnyčią užsuka tik pasisemti dvasinės ramybės. Kažin, ar daug žmonių šiandien susidomėtų autentiška krikščioniška saviugda, dvasios pratybomis, nuolatiniu ir daug pastangų reikalaujančiu darbu su savimi? Šių dalykų juk iš pašalies negausi, neįsigysi ir viešai nepademonstruosi, kaip galėtumei pademonstruoti dvasingumo sėmimą teatre ar poezijos vakare. Kad sudomintų paviršiaus kultūros žmogų, šie dalykai turėtų būti bent jau gražiai įpakuoti ir padabinti ryškiu užrašu: „nauja, greita, veiksminga!“ Bet ar tai nebūtų perfrazuotas garsusis Ostapo Benderio klausimas: „Po kiek dvasingumas?“

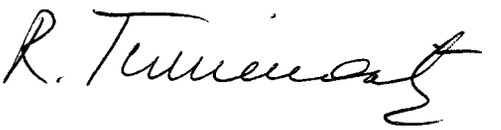

Vilnius
2001 04 30

DIENORAŠTIS

Vygintas Čiurinskas

Balandžio 1 d. Žeimiai. Dabar visi žino Jonavą, o kadaise Žeimiai buvo dekanato centras. Industrializacijos pasekmė. Netoliese – Kulva, Abraomo Kulviečio tėviškė. Pasitaiko, kad seni žmonės eina išpažinties lenkiškai. Iš kur lenkai Lietuvos viduryje? Klebonas – bendrakursis, dėl to ir pakvietė padėti – rekolekcijos. Sėdžiu klausykloje kaip lėlė vartyklė – lankstausi iš vienos pusės į kitą, ir vis tas pats: tėvelių neklausiau, į bažnyčią nedažnai einu, su vyru (žmona) pykausi, keikiausi, melavau... Susinervinau nesvietiškai ir per pamokslą viską išrėkiau: „Koks kvailys išmokė taip išpažinties eiti? Ar kitokių nuodėmių nėr?“ Išsirėkiau, ir net negera pasidarė: ko aš čia kaip turgaus boba? Lyg rėkdamas ant žmonių juos pakeisi. Galvoju, dar nuo klebono klius, sakys, ne plyšauti tave pakviečiau. Po Mišių susitinkam – nieko, ramus. Ėmiau lyg ir teisintis, o tas – buvo pora, kurie sakėsi vien dėl tavo pamokslo atėję išpažinties. Dievas ir iš šūdo išsunkia varškę – ne kitaip.
Kažin, ar yra Velykos Melagių dieną? Pasižiūriu į Liturginį maldyną – 2018-aisiais. Girdėjau, kad kažkur svarstė klausimą, ar Dievas juokiasi? Sulauksim tų metų ir pažiūrėsim.

Balandžio 2 d. Negaliu nepapasakoti apie Stefutę – mūsų zakristijonę. Esu įsitikinęs, kad ji ypač Apvaizdos globojama. Kodėl? Nė pats negaliu paaiškinti. Kiekvieną sekmadienį rūsyje (taip vadiname Šv. Rapolo bažnyčios kriptą) ji jau nuo 14.00, o Mišios tik 18.00. Pati viena atitempia altorių, sustato suolus. Nori būti kam nors reikalinga. Ją pažįsta visi Vilniaus kunigai ir besinaudojantys visuomeniniu transportu, važiuojančiu Šeškinės link, nes ji dažnai mėgsta garsiai pati su savimi šnekėtis, vis kuo nors piktintis. Atrodė keistoka ir nemaloni, kol nesužinojau apie jos gyvenimą. Stefutė buvo dar vaikas, kai jos mamą su kaimyne pagavo nešančias šiaudus iš kolūkio. Ne iš gero gyvenimo nešė. Kaimynę suėmė, o Stefutės mamą paliko. Mergaitė buvo labai išsigandusi: tėvas miręs, jei mamą į kalėjimą, tai ją su seseria ir broliu į vaikų namus! Kadangi buvo pamaldi, davatkėlės patarė eiti devynias dienas keliais apie stebuklingą Marijos koplytėlę ir prašyti jos užtarimo. Taigi pora kilometrų iki Svėdasų į mokyklą, po mokyklos kilometras į priešingą pusę, iki koplytėlės. Čia jau susilaikau nuo išvados, bet, jai dar nebaigus devyndienio, mirė Stalinas, buvo paskelbta amnestija. Tik Stefutei, matyt, nuo išgyvenimų galvoje kažkas nutrūko... Liko Dievo kvailelė. Ir teisk, kad geras, po viso šito žmones...
Kodėl šio pasaulio protingieji ir galingieji nesiglaudžia prie Bažnyčios? Tik jų lavonus ten atneša prieš laidojant. Ar ką bepadeda?

Balandžio 3 d. Toks palaimingas rytmečio miegas, o jau beveik šešios. Reikia keltis. Mišios 7.00 Jokūbo ligoninėje, seselėms, turiu omenyje vienuoles. Didesnei Dievo garbei ir mano kišenei. Kažin kas tie žmonės, kurių intencijomis aukoju Mišias? Nežinau, iš klebono gaunu tik stipendijas. Ačiū jiems negaliu pasakyti. Sunku rytą susikaupti, kartais kaip robotas viską atlieku.

Balandžio 5 d. Aukso puode – 1 000 000!!! Ką daryčiau, jeigu išloščiau? Visų pirma – butas, kitus pinigus duočiau draugams, kad irgi butus nusipirktų, Bažnyčiai dar... J. – geriausias draugas, kai kažkada apie laimėjimą kalbėjom, sakė, kad Dievas tikriausiai taip jo nebandys... J. – buvęs mokinys. Asocijuojasi su Jėzaus globėju. Seminarijoje juokdavomės, nori draugo – užsiaugink.

Balandžio 6 d. Pagaliau baigėsi pamokos. Dabar į mokyklą tik po Velykų. Įdomių personų yra tarp mano mokinių. Antai T. Licėjaus prezidentas, įskaitą išlaikė tik antrukart (nesvarbus dalykas?), ne kartą mano trauktas per dantį, o vis ateina į rūsį. Ir ko jam ten? Nesuprantu. Kurgi garsusis „mane atstūmė nuo tikėjimo“? M. – vienuoliktokas, labai jautrus. Net baisu jam ką ir sakyti. Kai mestelėjo: „Argi ne visi kunigai eina į dangų?“ Kaip gerai, kad dar yra to švento naivumo iš mūsų senelių laikų. S. – nepaprastos inteligencijos žmogus, turi gerą balsą, jautrią širdį. Gal galėtų būti kunigas? Bijau apie tai svarstyti... L. vis naują žmogų į Mišias atitempia. Iš kur tas entuziazmas? Jaučiu, kad man stinga tikėjimo. Vis tiek nervų mokykloje palieku daug, o naudos? Didžiulė pagunda ją mesti.

Balandžio 7 d. Pirmas sveikinimas su Velykomis. Nuo Kaune gyvenančios D., kadaise, deficitų laikais,

aprūpindavusios klierikus batais ir kitom prekėm, retai pasiekdavusiom paprastus žmones. Vienus jos parduotus batus turiu iki šiolei. Kas ją dabar prisimena? Pati sako, kad retas.

Beveik visiems velykiniai sveikinimai jau išsiųsti. Parduotuvėse velykinių atvirukų pasirinkimas didelis, tik visur pavaizduoti kiaušiniai. Gal koks viščiukas buvo nukryžiuotas? Velykos be Kristaus! Patinkamą atviruką gali nusipirkti tik paieškojęs. Neblogai sugalvojo broliai reformatai: atviruke gamtos vaizdelis ir citata iš Šventojo Rašto.

Vakare šeštadieniais stengiuosi paklausyti „Mažosios studijos". Anksčiau ištverdavau visą laidą, dabar tik pirmą pusę. Kai du „kytri lietuviški pilozopai" pradeda aiškinti Evangeliją, nebeištveriu. Vis apie meilę ir vis balansuodami ant Bažnyčios mokslo ribos. Lyg būtų diplomatinių akademijų auklėtiniai: menas gražiai kalbėti ir nieko konkretaus nepasakyti. Su meilės apaštalų sekėjais taip pat nesusišneku. Klausiausi prieš kurį laiką apie Mišias. Taip ir nesupratau, ar reikia į jas eiti, ar ne. Tikriausiai problema neaktuali. Te žmonės miršta nežinodami.

Balandžio 8 d. Verbų sekmadienis. Prasideda Didžioji savaitė, o man – įtampos dienos. Ir taip jau daug metų. Kalėdos daug artimesnė šventė už Velykas, ramu kažkaip, o per Velykas judėjimas, neramybė, sutrikimas. Diena išpuolė graži. Keista, bet šį pavasarį visai netraukia vaikščioti, anksčiau, būdavo, lakstai kaip įkirptas, kojos pačios neša, nežinai, ko pats nori, o šįmet ne. Sąstingis sąnariuose.

Ką daryčiau be rūsio? Nežinau. Aišku, ką nors daryčiau... Tokie žmonės! Klausiau vieno kunigo, ką jis jaučia bendraudamas su pasauliečiais, šventesniais už save? Baisu, atsakė. Savo vulgarumu ir cinizmu turėjau seniai visus iš ten išvaryti, juk „žuvingas vietas" esu nurodęs – ten, kur greitai, pigiai ir maloniai teikia sakramentus, ir jokių reikalavimų – juk meilė! Neina. Pradėjau kunigo kelią nuo „gatvinių", o baigiu šventųjų draugijoje, matyt, kad nieko nesugadinčiau, juk šventieji – atsparūs. Eiliniai katalikai (*catholicus vulgaris*) nuogos teisybės nepakenčia ir greitai mūsų bendruomenę palieka. Kiti sako – jaunimo Mišios. Irgi teisybė. Vidutinis dalyvių amžius iki 30 metų. Juokinga, kai kur nors paskelbia: Mišios jaunimui. Užeini, o ten

ŠV. TOMO AKVINIEČIO VASAROS MOKYKLA LIETUVOJE

Š. m. liepos 1–15 d. Trakuose veiks aštuntoji tarptautinė Šv. Tomo Akviniečio vasaros mokykla.

Paskaitas skaitys ir seminarus ves šv. Tomo darbų tyrinėtojai:
Prof. dr. Abelardo LOBATO (Šveicarijos Lugano universiteto Teologijos fakulteto rektorius)
Prof. John F. X. KNASAS (Hiustono Šv. Tomo universiteto Tomistinių studijų centras, JAV)
Prof. Francesca RIVETTI-BARBO (Tor Vergatos unversitetas, Italija)
Prof. dr. Patrick QUINN (Dublino All Hallows College, Airija)
Prof. dr. Kenneth W. KEMP (Šv. Tomo universitetas, Minesota, JAV)
Prof. dr. mons. Stanisùaw KOWALCZYK (Katalikiškas Liublino universitetas)
Dr. Alfred C. EVERATT (Anglija)
Prof. dr. Paul Richard BLUM (Vokietija)
Prof. dr. RIKHOF (Utrechto Tomo institutas, Nyderlandai)

Užsiėmimai vyks lietuvių–anglų kalbomis.

Mokyklos dalyviai gaus į lietuvių kalbą išverstus paskaitų konspektus, taip pat lotyniškus ir lietuviškus tekstus, skirtus darbui seminarų metu. Išklausiusieji kursus gaus baigimo pažymėjimus.

Norintieji vykti į šią mokyklą registruojami ir smulkesnę informaciją
bei atsakymą apie priėmimą gaus šiuo adresu:
„LOGOS" redakcija, Laisvės pr. 60, LT–2056 Vilnius
Tel. (822)421963, faksas (822) 429454.
Vietų skaičius ribotas. Pirmenybė teikiama ankstesnių mokyklų klausytojams.

jaunimas... prieškarinis. Kalbėčiau ir kalbėčiau apie rūsį, gerai, kai kam esi reikalingas, gal išaugs Kristaus sekėjai, o ne mano gerbėjai.
Pamokslas apie kančią. Keista, kad galiu ką nors nauja pasakyti rūsio senbuviams. Net T. sėdėjo ramus. Gal mąstė? Matyt, save giriu.
Vakare pas V-nius. Tradiciškai. Prisijuokėm iš Stefutės iki nukritimo. Ji, kaip ir visuomet, gyrė Tarybų valdžią, ypač Brežnevą, kuris „jai butą davė“, piktinosi gyventojų surašymu (ko čia ir kam iš jos reikia), kunigais, kurie nesėdi klausyklose, kai norisi. Kiek pasipiktinusi visais, juokiasi ir pati. Stefutė mus nuolat linksmina. Gal to nesupranta? Juk to ten ir važiuoju: malonu pasisėdėti ir atsipalaiduoti. Juoktis sveika, ypač kai visiems, o ne tau vienam juokinga.

Balandžio 9 d. Susitikau V. Buvęs mokinys. Pakvietė į kavinę, užsakė alaus, pasiūlė cigarečių, tik kad nerūkau. Sveikatos mokykloje pagadino, buvo šakotas, iš kur dabar ta meilė? Pasišnekėjom apie Dievą, krikščionybę. Taigi apie religiją gali pasikalbėti su netikinčiais, o kunigą myli nekatalikai. Kur logika?

Balandžio 11 d. Bažnyčiose pats nerštas – eilės prie klausyklų. Gerai, kad nesu parapinis kunigas ir neprivalau ten sėdėti. Kažkada pykau ir rėkiau per pamokslus, kad kunigui Velykos taip pat šventė, galima ir gavėnios pradžioje ateiti išpažinties, ir ne klausykloje, bet nedaug kam to reikėjo. Kaip galima eiti išpažinties tuose „kioskuose“? Ar gali klūpantį žmogų laikyti valandą? O kokios klausyklos katedroje? Matyt, populiarios viešos išpažintys. Konfratrai juokdavosi iš manęs: Bažnyčia jau 600 metų auklėja Lietuvoje žmones, ir nieko, o tu nori per tris metus juos pakeisti. Reikia turėti geležinius nervus, kad klausytum nepasirengusių ir nesuprantančių, kas yra nuodėmė, žmonių. Atvirai pasakius, nei kunigai nori žmonių katekizuoti, nei žmonės nori mokytis. Sovietinis principas: jūs vaidinote, kad mums mokate, mes vaidinome, kad jums dirbame. Sakramento niekinimas. Du vaizdai: vienas už lango, kitas – klausykloje. Katalikai juk neužsiima oraliniu seksu (tai tik Valinsko ir Oželytės laidos prasimanymas), moka visus mokesčius, nevagia, nepaleistuvauja, nenaudoja kontraceptinių priemonių, tiki viskuo, ką skelbia Bažnyčia, todėl jų problemos smulkios: tėvelių neklausiau, nedažnai einu į bažnyčią, meluoju... Vienos moteriškės, perėjusios į „Naujųjų apaštalų bažnyčią“, žodžiai: kaip gerai, kad pas mus išpažinties nėra.

Balandžio 12 d. Kunigystės įsteigimo diena, o man – „den' čiudesno–brudnyj“. Kažin, koks turėtų būti idealus kunigas? Ar toks saldus kaip amžinatilsis M.? 7.00 skambutis. Reikia susitikti. Po valandos jau klausau juodų minčių srauto – nenoriu gyventi, niekam aš nereikalingas. Priekaištauti neverta, sakiau, kad prisižais. Daugumos gyvenimas sukasi apie klyną ir kišenę. Čia pirmas atvejis. Iš pradžių meilužė, vėliau susitaikymas su žmona, toliau – vėl meilužė, dabar nei žmonos su vaikais, nei meilužės, mama neseniai mirė (vėžys). Išvada viena – nusižudysiu. Kaip sakė seminarijoje vienas profesorius: vieniems po mirties problemos pasibaigia, kitiems tik prasideda. Išklausau, nežinau, iš kur tos kantrybės atsirado. Pažadu paskambinti žmonai. 9.30 susitikimas prie Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios. Laukiu 10 min., nėra. Einu namo. Nusprendžiu užeiti į Šv. Rapolo bažnyčią. Ten ji ir belaukianti. Kur, klausiu, tarėmės susitikti? Prie Rapolo, atsako. Nusikeikiu, visos jos tokios. Sakramentas suteiktas, dabar namo. Čia vėl skambutis – visiems prieš Velykas reikia to paties. Po to turiu užeiti pas D. Mano maldavimai palikti ramybėje prieš šventes beprasmiai. Pagaliau nugriūnu dviem valandoms. Vakare Mišios. Po jų pas ligonį. Pagaliau namie. Skambutis. Čia aš, Justas. Sakau, Justų pasaulyje milijonas, kuris iš jų būsi? Išsiaiškinu. Pusę metų jis jau laisvėje, nesimatėme 6 metus. Reikia susitikti. Aišku, prašys pinigų. Piniginę palieku namie, veidą nutaisau kietą it titnagas (rodos, Izaijas). Sveikas, kaip laikaisi? Reikia pas senelę, vos pašneka. Važiuoju į bažnyčią, iš jos pas ligonį. Išeinant Justas įgrūda 100 litų. Neimu. Sako, geriems darbams per tavo rankas. Padėkoja, kad pagaliau sutinku paimti. Vakare lovoje melsdamasis neverkiu, nes širdis, matyt, kieta kaip titnagas. *Deus, propitius esto mihi pecatori.*

Balandžio 13 d. Didysis Penktadienis. Diena be Dievo. Atrodo, lyg būtų pragaro šventė. Kodėl kartais man Didysis Penktadienis būna ne Didįjį Penktadienį, o, pvz., per Velykas? Neseniai Olandijoje priimtas eutanazijos įstatymas. Kaip iš katalikiškos šalies ji virto antikatalikiška? Ar tik ne „meilės teologų ir apaštalų“ dėka? Jokio teisingumo, jokių pareigų ir atsakomybės, vien tik meilė; jokių taisyklių, jokios vienybės, disciplinos, vien tik meilė. Šios idėjos sklando ir Lietuvoje, juk jos iš užsienio, iš ten, kur viskas gerai. Pamenu vieną argumentą per išpažintį: o kunigas iš Amerikos sakė... Po tokių argumentų sunku įtikinti, kad popiežius kitaip moko. Vieno kunigo žodžiai: visi didieji nusikaltimai žmonijai padaryti iš meilės jai. Apskritai esu įsitikinęs, kad neištikimiausi Dievui sluoksniai yra inteligentija ir dvasininkai: vieni mano, kad yra visas pasaulio protas, kiti – kad dieviška galia jų kišenėse.
Vargu ar guldyčiau gyvybę už Kristų. Petras ar Judas? Kada bus paskutinė gavėnia?

Balandžio 15 d. Velykos – Kalėdos. Balta, balta, kur dairais... Prisikėlimas žiemą. Pagaliau visa įtampa baigėsi, kaip sakė sovietų valdžia – darbo šventės. Bus ramu. Politinė ir kultūrinė grietinėlė plaukioja minios

paviršiuje, šiaip jie visi nuo sekmadieninių Mišių ligos paskiepyti, bet čia, žinote, Velykos. Gaila, kad vakare susipykau su A. Atsiprašyta buvo iš karto, bet reiks laiko... Še tau ir šventės.

Balandžio 20 d. Apatija. Nusipirkau kišeninę Bibliją. Išleido Biblijos draugija. Mūsų katalikiškas leidimas per didelis. Kaip anksčiau sakydavo: ką japonai pagamina – nesuprasi, ką rusai – nepakelsi. Tiesa, rusų laida „Christianskoje slovo“ traukia savo paprastumu ir tobulumu. Vienas žmogus, o padaro daug. Katalikų televizijos laidos galėtų pasimokyti.

Balandžio 25 d. Paskutinė pamoka dvyliktokams. Sentimentalumo turiu daugiau, negu reikėtų. Stengiuosi įsižiūrėti veidus. Jeigu kas paklaustų apie tikybos pamokų rezultatus, neturėčiau ką sakyti... Įdomi mokyklos patirtis: kaip elgiasi žmogus, kuriam iš tavęs nieko nereikia, ir kaip zakristijoje. Tikrasis tikinčiojo veidas. Vienas mokinys apie senelio laidotuves kaime Lietuvos centre. Laidojo populiarusis S. Tai ar buvo tikintis? – klausiu. Ne, – sako, – buvo *labai protingas*, todėl netikėjo?! Kam kunigas laidotuvėse? – tokios tradicijos, dėl gyvųjų. Kam tikėti, jei vis vien galas krikščioniškas. Bažnyčia šiuolaikiniam žmogeliui – gerų paslaugų firma, kuri turi tarnauti, bet, šiukštu, nemokyti gyventi. Apeigos – ne pinigai ir ne ordinai, galima ir pasišvaistyti, gera būti gailestingesniam... už ką? Gal Kristų?

Balandžio 28 d. Kelionė po provinciją – mano sena svajonė. Gerai, kad organizavo J. Aš būčiau nuo kojų nusivaręs, kol kiekvieno būčiau atsiklausęs, ar važiuos! Lyg man daugiau negu jiems reikėtų. 5 mašinos, 20 žmonių šiaip jau neblogai. Aplankėme Pašilę, Deltuvą, Veprius, Žeimius, Siesikus, Pabaiską. Diena išpuolė gera, nors dar iš vakaro žadėjo lietų. Tesusipažįsta maniškiai su Visuotine Bažnyčia, nes, vis su tais pačiais žmonėmis susitikdami, nemato panoramos. Kaimo problemos: mažai žmonių, mažai pinigų (daugeliui bažnyčių verkiant reikėtų bent kosmetinio remonto), tikėjimas daugiau tradicinis negu sąmoningas (svarbu, kiek žvakių buvo per Mišias, ar kunigas giedojo, ar ne), tiesa, kunigas daugiau gerbiamas negu mieste. Vienas klebonas sako: „Užgiedu *Tikiu Dievą* ir einu per sumą rinkti aukų, nes zakristijonui triskart mažiau duoda“.

Vytautas Balčytis. Deltuva. 1989. Fotografija

BŪTI AR NEBŪTI LAISVĖS VERTIEMS

Bronys Savukynas

I

Po Klaipėdos krašto netekimo, 1939 m. pavasarį, mūsų naujas mokytojas, pavarde berods Žvingilas, vieną dieną pasakė, kad Seinų apskrities mokiniai kviečiami aukoti Ginklų fondui, kad už surinktus pinigus bus nupirktas šautuvas šaulių būriui. Nedaug kas iš klumpėtų kaimo vaikų sukrapštė centų įmesti į mokytojo pastatytą dėžutę. Aš keistu būdu buvau uždirbęs 2 Lt. Mat 1938 m. vėlų rudenį, čiuožinėdamas plonu ledu, įlūžau, peršalau ir plaučių uždegimu susirgau. Reikėjo statyti taures, o aš niekaip nesidaviau. Atėjęs aplankyti savo pasiligojusio mokinio, Leonardas Žitkevičius, jau žinomas vaikų poetas, kad leisčiausi gydomas taurėmis, pasiūlė man 2 Lt. Kad ir neiškart, bet sutikau: nusipirksiu knygų, – pagalvojau... Dabar tie litai teko Ginklų fondui.

O štai jau 1940 m. birželio 15 d. labai giedrą rytą Užnemunės padangę užplūdo eskadrilės didžiulių bombonešių su penkiakampėmis žvaigždėmis. Susigūžęs po vyšnia sodo pakrašty gailiai pravirkau – kur mūsų prancūziškos ir belgiškos priešlėktuvinės patrankos, orlikonai, kur *Ambo* ir *Dobi* naikintuvai? Tuoj radijas paskelbė, kad kariuomenės vadas išvyko pasitikti okupanto štabo. Taigi ir už mokinių centus pirktas šautuvas nešaus... Betgi 1944-ųjų paskutinėmis liepos dienomis jau man pačiam pavyko sukaupti anaiptol nemenką ginklų „fondą“ – tai buvo apkasuose, laukuose, krūmuose, balose vokiečių ir sovietų kareivių palikta pėstininkų ginkluotė: šautuvai, kulkosvaidžiai, automatai, granatos... Netrukus ji teko partizanų „Šarūno“ būriui, vadovaujamam mano mokytojo Leipalingio gimnazijoje Vytauto Gončio. Taigi bent tas dviejų litų nuostolis buvo šimteriopai kompensuotas.

Tuos savo vaikystės epizodus čia nupasakojau ne šiaip sau, tarsi pasigirti norėdamas (taip elgėsi daugumа mano bendramečių), o todėl, kad iš jų matyti, kokio tuomet būta pilietinio sąmoningumo, prasidedančio jau pradinės mokyklos suole, ir kad tai gali būti dingstis pagalvoti, kaip yra dabar.

Ar kas Lietuvoje dar atsimena, kad 1922 m. į Karo muziejaus bokštą buvo įkeltas Laisvės Varpas, nuliedintas už JAV lietuvių suaukotus pinigus? Beje, jis nuliedintas nusižiūrint į garsųjį *Liberty Bell*, kuriuo buvo skambinta Filadelfijoje 1776 m. liepos 4-ąją, paskelbus JAV nepriklausomybę. 1922 m. Vasario 16-ąją Laisvės Varpu pirmą kartą skambino vyriausias amžiumi tautinio atgimimo veikėjas Petras Vileišis ir vienas Nepriklausomybės kovų invalidas. Nuo tol Laisvės Varpas kasmet Vasario 16-ąją skambindavo melodiją pagal žodžius, kurie jame įrašyti: *O skambink per amžius / Vaikams Lietuvos! / Kad laisvės nevertas, / Kas negina jos.* Gal 1935 ar 1936 m. tėtis man papasakojo, kad tuos žodžius įrašyti į Laisvės Varpą pasiūlęs Bronius Balutis iš Seirijų, taigi mūsų krašto žmogus, ambasadorius Londone, kurį jis matęs bene Alytuje. Dabar jau ir mano vardas man ėmė atrodyti tinkamas, lioviausi graužęsis, kad nesu Vytautas.

Ar dar kas atsimena, kad tuomet buvo sumanyta ir žadėta įkelti Laisvės Varpą į Gedimino pilies bokštą Vilniuje? Gal jau derėtų šį pažadą tesėti?

Kai tik išmokau įjungti radiją, Vasario 16-ąją klausydavausi Laisvės Varpo. Klausėsi jo tarpukario metais kelių kartų žmonės, ir visiems buvo aišku: tas laisvės nevertas, kas negina jos. Kad tai supratę ir įsisąmoninę, daugelis paliudijo 1941-ųjų birželį ir 1944–1953 m. laikotarpiu, per ilgiausią Europoje partizanų karą.

II

Pernai „Metų“ žurnalo redakcijos paprašytas parašyti, ką manau apie dešimt nepriklausomybės metų, nedvejodamas išklojau savo nuogąstavimus dėl mūsų visuomenės, ypač jaunimo, tautinio ir pilietinio sąmoningumo, kuris atrodo priblėsęs palyginti su antrosios nepriklausomybės laikotarpiu (1918–1940), kai „tautinis susipratimas [...] pasklido platumosna, pasiekdamas mases“ (*Metmenų laisvieji svarstymai*, Vilnius, 1993, p. 262), kai „nepriklausomybės laikmetis įsąmonino tautos mases tiek nepriklausomybės būtinumu, tiek jos neišvengiamumu“ (*ibid*). Pats gerai atsimenu to masių sąmoningumo proveržius 1938 m. pavasarį Lenkijai įteikus ultimatumą ir 1939 m. nacistinei Vokietijai aneksuojant Klaipėdos kraštą... Esu visų Lietuvos negandų XX a. liudytojas: teko 11 metų išgyventi nepriklausomoje valstybėje, vienus metus Sovietų Sąjungos okupuotoje, šešias savaites posukiliminio bandymo atkurti nepriklausomybę, trejus

metus nacistinės Vokietijos okupacijos ir 45 su puse antrosios sovietinės okupacijos; dabar jau esu išgyvenęs 11 metų kitos nepriklausomybės. Taigi gyvenimo balansas toks: 22 metai nepriklausomoje valstybėje ir bemaž 50 metų okupuotoje.

Tame straipsnyje „Metų“ žurnale (2000, Nr. 3, p. 108–111), be kita ko, rašiau: „Antroji nepriklausomybė bent jau paliko tokį dvasinį paveldą, kuris garantavo ir trečiosios „neišvengiamumą“. Kokį paveldą paliks trečioji nepriklausomybė būsimoms kartoms, – ar tokį, kuris jas įkvėptų siekti ketvirtosios, jei ta trečioji būtų smurtu atimta arba pačių per žioplumą ir ištižimą pradanginta?“

Pernai tokius nuogąstavimus didžia dalimi lėmė ir pati šalies politinė situacija, prasidėjus rinkimų kovoms tapusi vis labiau drumsta, – sunku buvo per valdžios siekiančiųjų populizmą įžvelgti atsakomybę ir rūpestį dėl saugios krašto ateities.

Šiemet krašto saugumo horizontas giedresnis. Visos galią ir valią turinčios politinės partijos už Lietuvos narystę NATO, bene 52% piliečių tam pritaria. Ir NATO vadovai Lietuvos pasirengimą narystei vertina teigiamai. Taigi atrodytų – nėra ko nuogąstauti. Ir vis dėlto.

Pradėti dera nuo to, kad, anot Jono Aisčio, „Ateitį visada geriau sutikti su nepasitikėjimu, geriau laukti čerpės nuo stogo, negu kepto balandžio iš aukšto dangaus“. Pasakymas „sutikti ateitį su nepasitikėjimu“ nieku būdu nesietinas su NATO, o tik su sudėtinga dabartinio pasaulio politinių galybių – demokratinių ir antidemokratinių, tarp pastarųjų ir revanšistinių imperinių – konsteliacija, kurios pokyčiai ir kolizijos gali būti visai nelaukti. Kitaip tariant: neperšokęs per griovį, nesakyk „op“.

Nereikia būti nei labai įžvalgiu politiku, nei kokiu aiškiaregiu, kad suvoktum, jog šiuo metu kitų Lietuvos saugumo alternatyvų nėra – vien NATO narystė (apie tai žr. *NATO: vakar, šiandien, rytoj*, Vilnius: *Eugrimas*, 1999, p. 145–149). Ir tai, regis, supranta blaiviai mąstanti piliečių dauguma, išskyrus gal vieną kitą „publicistą“ ar kokį gatvės politikierių, pažeriantį kad ir tokių paistalų: „Keisti dalykai vyksta ir pelyčių valstybės kariuomenėje. Mat, paaiškėja, kad ši institucija gins ne savo šalies, o kito dramblio, vardu NATO, sienas“ (*Metai*, 2000, Nr. 3, p. 106). Čia belieka konstatuoti faktą, kad tikrai „keisti dalykai vyksta“ to teksto autoriaus galvoje. Tiktų jam pateikti šiaip jau Tetos Betos viktorinai tinkamą klausimą: ar Lenkijai įstojus į NATO, jos sienos netapo NATO sienomis?

Bet grįžkime prie „nepasitikėjimo“ ateitim – *o jeigu*? Maga čia priminti tokį Aisčio įspėjimą: „Man mano tautos istorija yra įspėjimas, kad ji kaip kiškis turi ir miegot atsimerkusi“ (*Milfordo gatvės elegijos*, Vilnius, 1993, p. 450). Tebegyvenant pilkojoje zonoje, *extra muros*, dar nesant po NATO sparnu, reikia būti kasdien pasirengusiems gintis. Karybos ir karo strategijos žinovas Algirdas Kanauka rašo (cituojama iš rankraščio): „[...] negalime galvoti, kad be NATO žūsime, nes tada tikrai žūsime. Štai kodėl kai kurie mąstantys Lietuvos atsargos karininkai aktyviai siūlo teritorinės gynybos modelį [...], piliečiai turėtų būti parengti visuotinei krašto gynybai pagal su-

Šaulių sąjungos rinkliavos karo invalidams lapelis. 1924. LNM

gebėjimus [...]. Turi būti suplanuotas karinis atsarginių mokymas kooperuojantis su švietimo įstaigomis [...]“. Jis įtikinamai įrodo, kad (ir be NATO, ir su juo) turime būti pasirengę kovoti „tiesioginiais ir netiesioginiais pasipriešinimo būdais, parodant pasauliui, kad kovojame toliau ir mums reikalinga visokeriopa pagalba. Priešingu atveju nei pasaulis, nei NATO ir iš viso niekas mums nepadės, jei parodysime, kad kovoti nenorime ar nepajėgiame“. Šiame kontekste, manau, prasmingi yra ir pernykščiai mano nuogąstavimai dėl „platumosna nepasklidusio“ pilietinio sąmoningumo. Pilietinio sąmoningumo niekada nebus per daug; jeigu juo persiimtų piliečių dauguma, tai išnyktų ir pavojus išsirinkti kokią defetistinę, kapituliantišką valdžią. Esu tikras, kad jeigu Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1940 m. valdžioje būtų buvę visų piliečių demokratiškai išrinkti politikai, tai šių šalių aneksija nebūtų taip lengvai vykusi.

Tarp vis dar vienaip ar kitaip besireiškiančių neutraliteto (kas jį respektuos?) šalininkų yra ir tokių, kurie remiasi Lietuvos istorijos karčiomis pamokomis, patirtomis iš sąjungų ir unijų su kitomis valstybėmis ar net iš bandymų jų siekti. Betgi NATO narystė šiuo požiūriu yra beprecedentė: tai ne dvišalė ar trišalė sąjunga silpnesnio su stipresniu, o daugiašalė lygiateisių narių organizacija. Šiaurės Atlanto organizacijos sutarties 5 straipsnyje pasakyta: „Šalys sutinka, kad ginkluotas užpuolimas vienos ar kelių iš jų atžvilgiu Europoje ar Šiaurės Amerikoje bus traktuojamas kaip užpuolimas prieš jas visas“. Taigi remiamasi rimčiausiu konsolidacijos principu: vienas už visus, visi už vieną. Dar dera prisiminti, kad tai demokratinių valstybių organizacija, griežtai besilaikanti Tautų chartijos nuostatų. Taigi neutralistų baiminimasis (jei jis nuoširdus) dėl jungimosi į NATO – tikrai nepagrįstas.

Tiems patriotams, kurie mano, kad tautą ir valstybę gali išgelbėti tik neutralitetas, kuris būtų ne kas kita, o izoliavimasis nuo demokratinio pasaulio, dera priminti ir ilgaamžę Lietuvos orientacijos į Vakarus tradiciją, taigi ir tai, kad „„tautos gelbėjimo“ negalima siekti iš-duodant Vakarų civilizaciją, kurioje yra įkūnėjusi tūkstantmetė žmonijos kova dėl laisvės. Lojalumas šiai amžinai visos žmonijos kovai yra aukštesnis už bet kurį siauresnės plotmės idėjinį įsipareigojimą“ (Kavolis V., „Trečiosios jėgos formavimasis“, in: *Metmenys*, 1962, Nr. 5, p. 182).

Penkiasdešimtmetė NATO istorija patvirtina ir jo prisiimtos misijos būti taikos garantu sėkmę. Jeigu įstoti į šią organizaciją Lietuvai pavyktų, kaip tikimasi, tai pagaliau baigtųsi jos istorijoje jau daugiau negu du šimtus metų trunkantis besikartojančių valstybingumo netekimų ir dažnai beviltiškų išsivadavimo kovų etapas. Tai istorinis šansas. Juo nepasinaudoti būtų lemtinga istorinė klaida. Privalome įsipareigoti *paci et libertati* – taikai ir laisvei.

„NAUJOJO ŽIDINIO-AIDŲ“ IEŠKOKITE ŠIUOSE „LIETUVOS SPAUDOS“ KIOSKUOSE

Vilniuje:
Antakalnio / Žolyno g. sankirtoje
Antakalnio g. prie parduotuvės „IKI“
Antakalnio g. transporto žiede
Didžiojoje g. prie „Helios“ kino teatro
Gedimino pr. / Vienuolio g. sankirtoje
Gedimino pr. prie Centrinio pašto
Gedimino pr. prie Nepriklausomybės aikštės
J. Basanavičiaus / Algirdo g. sankirtoje
J. Tumo-Vaižganto g. prie „Lukiškių“ stotelės
Katedros aikštėje
Laisvės pr. prie parduotuvės „Kometa“
Pylimo g. prie „Lietuvos“ kino teatro
Savivaldybės aikštėje
T. Kosciuškos g. prie „Menų gimnazijos“ stotelės
T. Vrublevskio / Tilto g. sankirtoje
Vilniaus g.
V. Kudirkos g. prie „Čiurlionio“ stotelės
Akmenėje – V. Kudirkos g.
Alytuje – Pulko g. 8 (parduotuvėje)
Anykščiuose – A. Baranausko aikštėje
Biržuose – Vytauto g.
Druskininkuose – M. K. Čiurlionio g. 40
Ignalinoje – Laisvės aikštėje
Jonavoje – J. Basanavičiaus / Žeimių g. sankirtoje
Joniškyje – Miesto aikštėje
Jurbarke – Kauno g.
Kaišiadoryse – Gedimino g. 32
Kaune – Laisvės al. / E. Ožeškienės g. sankirtoje
Kėdainiuose – Didžiojoje g.
Kelmėje – Vytauto Didžiojo g. 82
Klaipėdoje – Taikos pr. 111 (parduotuvėje)
Kretingoje – Rotušės aikštėje
Kupiškyje – Vytauto g.
Lazdijuose – M. Gustaičio g.
Marijampolėje – Kęstučio g. 9 (parduotuvėje)
Mažeikiuose – „Putino“ prekybos centre
Molėtuose – Vilniaus g. 52
Pakruojyje – Vytauto Didžiojo g.
Palangoje – Vytauto g.
Panevėžyje – Savanorių aikštėje
Pasvalyje – Vytauto Didžiojo g.
Plungėje – Vytauto g. 11 (parduotuvėje)
Prienuose – Vytauto g.
Radviliškyje – Dariaus ir Girėno g.
Raseiniuose – Vilniaus g. (prie autobusų stoties)
Rokiškyje – Nepriklausomybės aikštėje
Skuode – J. Basanavičiaus / Vytauto g. sankirtoje
Šakiuose – V. Kudirkos g. 106 (prie Taupomojo banko)
Šalčininkuose – Vilniaus g.
Šiauliuose – Tilžės g. 151 (parduotuvėje)
Šilalėje – J. Basanavičiaus g.
Šilutėje – Lietuvininkų / Eglių g. sankirtoje
Širvintose – I. Šeiniaus g. 1
Švenčionyse – Vilniaus g.
Tauragėje – Vytauto g. 60 a
Telšiuose – Respublikos g.
Trakuose – Vytauto g. 37
Ukmergėje – Kęstučio aikštėje
Utenoje – J. Basanavičiaus g. 59 (parduotuvėje)
Varėnoje – Vytauto g. 8 (parduotuvėje)
Vilkaviškyje – Vytauto g. 85
Visagine – Veteranų g. 4 (prie baldų parduotuvės)
Zarasuose – Šiaulių g. 12

Intelektualų neatsakomybė

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Gegužės 2 d. „Lietuvos aidas“ išspausdino 32 inteligentų atvirą laišką prezidentui Valdui Adamkui. Pagrindinė laiško tema – žiniasklaidos nihilizmas ir jos sukeliamos blogybės. Tačiau laiškas įdomus ne dėl iki nuobodumo kartojamos žiniasklaidos kritikos, bet dėl to, ką jis atskleidžia apie jo autorius ir kai kuriuos Lietuvos inteligentus.

Laiško autoriai ragina prezidentą tarti žodį apie „mitologizuojamą jos [žiniasklaidos, – *K. G.*] „nepriklausomumą“, apie akivaizdų visuomenės informavimo priemonių bulvarėjimą, primityvėjimą, agresyvumo, žiaurumo propagandą, pretenziją būti galutine teisingumo instancija“. Ši kritika ne nauja ir ne be pagrindo. Autoriai taip pat skundžiasi, kad žiniasklaida neigia tradicines vertybes ir iš jų tyčiojasi, nuvertina valstybės idėją. Savo ruožtu prezidentas raginamas parengti strateginę valstybės viziją, kurią pasirašytų ir kiti susirūpinę įtakingi žmonės.

Esama kitų, labiau abejotinų teiginių. Antai tvirtinama, kad „per 10 Nepriklausomybės metų Lietuvos dvasinis nuosmukis vyko gerokai sparčiau ir akivaizdžiau nei per 50 sovietinių metų“. Ir daroma užuomina, jog už tai atsakinga žiniasklaida. Gal dabar nuosmukis iš tiesų akivaizdesnis, bet galima argumentuoti, kad nuosmukis yra sovietinės santvarkos ir jai būdingo mąstymo ir elgesio vaisius ir kad jis pilnu pavidalu pasireiškia dabar, nes tik dabar tikrieji sovietinės santvarkos auklėtiniai – 1960-ųjų metų karta – pradeda perimti vadovaujamą vaidmenį šalies gyvenime. O kad ir kokios būtų jos nuodėmės, dabartinė žiniasklaida nesukūrė sovietų santvarkos.

Laiške teigiama, kad žiniasklaida aktyviai propaguoja nusivylimą savo valstybe, „taip tarsi nesąmoningai sukuriamos sąlygos kam nors iš kitur ateiti ir tvarkyti mūsų Valstybę už mus...“ Man neaišku, kokia žodžio „tarsi“ reikšmė šiame sakinyje, bet užuominos apie sąlygų šaliai pavergti sudarymą tik sukelia šypseną. Jeigu žiniasklaida tokia įtakinga ir beveik visagalė, tai kodėl ji norinti pakviesti atėjūnus, kurie ją veikiausiai pažabotų arba pakeistų savaisiais?

Laiško autorių siūlymai dėl padėties gerinimo nei įdomūs, nei nauji. Ir vargu ar jie patys naudotųsi kitiems siūlomais vaistais. Žiniasklaida esą turėtų kalbėti apie teisingumą, dorą, meilę, Dievą, tikrąsias gyvenimo vertybes. Užduotis gal ir kilni, bet nelabai realistiška. Jeigu rimtu filosofiniu požiūriu būtų nagrinėjamos dorovės normos, tai mažai kas suprastų tokias diskusijas, nes dabartinė filosofija, kaip ir visos mokslo sritys, turi savo dalykinę literatūrą ir metodologiją (kiti sakytų – scholastiką), į kurią įsigilinti reikia bent kelerių metų. O raginimai būti doriems ar pamaldiems bei kitokios rūšies sentimentalūs pamokslai greitai atbaidytų ir palankiausiai nusiteikusius klausytojus. Pamokslai turi savo paskirtį ir vietą, bet ir bažnyčiose paprastai jie sakomi tik sekmadieniais.

Patriotizmas – panašiai nedėkinga tema. Arba ji reikalauja sudėtingos abstrakčios analizės, arba taiklaus kreipimosi į žmogaus širdį ir dvasią. Abstrakcijos klausytojus užliūliuos, o audringa retorika netinkamomis aplinkybėmis greit virsta farsu ir net tyčiojimosi forma.

Kiti pasiūlymai irgi bergždi. Būtų gerai, kad „piliečiai, o ypač jaunimas, gautų daugiau švaraus ir gaivaus dvasinio peno“, bet kas jam šį peną suteiks priimtina forma? Tikiu, kad nesiūloma, jog jaunimas būtų verčiamas žiūrėti jam atgrasias programas. Dar skeptiškiau vertintinas pagrindinis autorių siūlymas – deklaracija dėl strateginės Valstybės vizijos. Jeigu būtų siekiama teksto, kuriam dauguma galėtų pritarti, jis būtų kupinas tuščių trafaretinių šūkių. O konkretesnio turinio – pavyzdžiui, partijos programos lygio – suteikimas jį paverstų daugeliui nepriimtinu pareiškimu. Kokią strateginę viziją galėtų pasirašyti Brazauskas ir Landsbergis, Andriukaitis ir Paksas, Kernagis ir Tamkevičius, Juozaitis ir Erlickas?

Laiškas prezidentui nėra *sui generis* tekstas. Veikiau jis priklauso verkšlenančio paternalizmo žanrui, kurį beveik dešimtmetį puoselėja dalis Lietuvos inteligentų. Žanras nesudėtingas. Plačiais bruožais nupiešiama dabartis, pabrėžiami tikri ir įsivaizduojami trūkumai, apgailestaujama, kad tikrovė neatitinka idealų, kad įvairūs niekdariai – ar tai būtų buvę komunistai, landsbergininkai, verslininkai, ar žiniasklaida – užvaldė Lietuvą, į kampą nustumdami tikruosius patriotus, inteligentus ir kitus „dvasingus“ žmones. Padėtis, nors ir grėsminga, nėra beviltiška. Reikia tikrajam dvasiniam elitui, kuriam *mirabile dictu* priklauso teksto autoriai, suteikti didesnį vaidmenį viešajame gyvenime bei priėjimą prie televizijos

ir radijo laidų, leisti jam reikštis politikoje. Elitui nurodžius, kad nereiktų žavėtis smurtu, seksu, pinigais ar *pop* muzika, liaudis suprasianti savo klaidas, atsisakysianti ydingų pomėgių ir grįšianti prie tikrųjų vertybių. Atseit dabartis pragaištinga, praeitis, net ir sovietinė, buvusi kilnesnė, nes dvasingieji buvę gerbiami, šviesesnė ateitis atkurtina, sugrąžinant jiems deramą vietą visuomenėje. Kairiųjų ir dešiniųjų variantai šiek tiek skiriasi. Kairiesiems praeitis šviečia labiau rožinėmis spalvomis, o rojų galima atkurti ir be Dievo ar krikščioniškų vertybių. Bet čia tik pagrindinio teksto paraštės.

Nors tokio teksto rašymas veikiausiai suteikia autoriams malonumą, jie elgiasi neatsakingai intelektiniu požiūriu. Didžioji dauguma pasirašiusiųjų yra savo srities specialistai, ilgai mokęsi ir dirbę, kol sukaupė reikiamas žinias ir įgūdžius. Savo kolegų darbams jie, be abejo, reiklūs, profanams – ne itin pakantūs. Puikiai suprasdami, kad neatskleisi ko nors nauja ar gilaus be kruopštaus ir varginamo darbo, jie savo skaitytojams perša banalų tekstą be originalių minčių ar pasiūlymų. Kodėl? Juk šis laiškas nėra feljetonas ar lengvabūdis šmaikštavimas. Rašoma apie valstybę, jaunimo auklėjimą ir skaudžią dabartinę padėtį be ironijos ir iš pilietinių pozicijų. Pasukti jaunimą geru keliu, pakelti tautos dorovę ne mažiau svarbu negu gerai pastatyti spektaklį, parašyti apsakymą ar sukurti kantatą. Iššūkis net didesnis, bet į jį atsakoma keliais nuvalkiotais šūkiais.

Sunku įsivaizduoti, kad autoriai tiki tuo, ką rašo. Tiksliau sakant, ar jie tuo tikėtų, jei bent kelias minutes ramiai permąstytų savo pagrindines tezes? Ar žiniasklaida iš tiesų tokia galinga, ar, pakeitus jos turinį, padarius ją „rimtesnę“ ir „kilnesnę“, išnyktų rimtos Lietuvos problemos, ar tik sumažėtų skaitytojų ir žiūrovų? Kokie priežastingumo ryšiai tarp žiniasklaidos ir neigiamų Lietuvos gyvenimo aspektų? Kiek žiniasklaida juos sukuria, o kiek ji – jų vaikas? Ir kaip vieną ar kitą tezę būtų galima įrodyti arba apginti? Ar autoriai tikrai mano, kad kalbos apie dorą (gal ir apie darbą bei darną) pakeistų dvasinį klimatą? Apsakymas neįgyja literatūrinės vertės, jei dvasingas autorius sentimentaliai rašo apie gėrio pergalę arba smerkia nedorą. Kodėl reikėtų manyti, kad panašiai sukurptas tekstas apie tikrovę bent kiek vertingesnis? Intelektualiai neatsakinga sudėtingą pasaulį vaizduoti juodomis ir baltomis spalvomis, lengva ranka nurodant, kas niekšas ir kas didvyris, kas darytina, siekiant pašalinti blogybes.

Trečią kartą per devyniasdešimt metų Lietuva išgyvena milžiniškus pokyčius. Kai kuriais atžvilgiais paskutinis dešimtmetis gal sudėtingiausias iš visų. Laimėjimai gerokai kuklesni, negu buvo įsivaizduota, justi žmonių nusivylimas ir pasimetimas. Jis akivaizdus ir šiame laiške. Iš intelektualų lyg ir galima tikėtis gilesnės analizės, nuoseklesnių mėginimų suprasti ir paaiškinti, kas vyksta. Tačiau kaip tik to nėra. Veikiau atvirkščiai. Daugelis inteligentų kartoja „gatvės politikų“ mėgiamas temas, ieško blogiečių, kurie atsakingi už dabarties nesėkmes ir kurių pašalinimas būtų tvirtas žingsnis į naują aukso amžių. Gatvės politikai gali aiškinti, kad piktų žmonių nešvarūs kėslai sukėlė dvasinį ar ekonominį nuosmukį, o iš intelektualų laukiama subtilesnių išvadų, pagrįstų ne vien dažnai tulžingais jausmais, bet visuomenėje viešpataujančių išankstinių nuostatų kritika.

Lietuvos gyvenimą dar smarkiai veikia 1991–1992 m. dvi stovyklas sukūrusi takoskyra tarp „sąjūdiečių“ ir „darbiečių“. Priklausymas vienai ar kitai dar nulemia daugelio veiksmus ir suteikia rėmus įvykiams vertinti. Net jei susiskaidymas buvo neišvengiamas, jo konkrečią formą paveikė daugybė atsitiktinumų, kuriuos ilgainiui pats gyvenimas patikslino. Tačiau daugelis inteligentų to lyg ir nepastebėjo ir toliau palaiko visuomenės sudvejinimą. Tai nėra vienkartinis reiškinys. 1926 m. rinkimų aidai dar devintą dešimtmetį spalvino išeivijos politinį ir kultūrinį gyvenimą, kadangi inteligentai seniems politiniams ginčams suteikė pasaulėžiūrinį atspalvį, juos sureikšmino ir neleido jiems tyliai išnykti. Todėl nukentėjo visa išeivija.

Laiško autoriai galėtų aiškinti, kad jie nesiekė nuodugniai nagrinėti Lietuvos padėties, bet tik atkreipti prezidento dėmesį į vieną kitą blogybę. Tačiau daugelio viešoji veikla ir apsiriboja tokiais trumpais *ex cathedra* pasisakymais. Po vieno pasisakymo eina kitas, bet ir Penelopės kantrybė išsektų, belaukiant ko nors svaresnio. Pasirašiusieji taip pat gali teisintis, kad jie – muzikai, literatai, dailininkai, iš kurių negalima laukti ekonominės ar politinės analizės. Tai tiesa, bet kodėl tada prabilti klausimais, apie kuriuos neišmanai? Polinkis kalbėti itin daug, apie ką itin mažai žinai, yra sena inteligentų yda, ypač ryški Prancūzijoje. Ir būtent šioje šalyje, kur inteligentų vaidmuo visuomenėje svarus, mąstančios klasės ištisus dešimtmečius aklai kartoja vadovėlines marksistines tezes, mažai ką bendra turinčias su rimtomis visuomenės problemomis.

Laiške keliose vietose prasiveržia ilgesys senajai tvarkai, kurioje inteligentai buvo gerbiami ir girdimi, nors žodžio laisvė – varžoma. Viltasi, kad, atgavus nepriklausomybę, suvaržymai bus pašalinti, o tribūnos – liks. Tačiau kartu su suvaržymais išnyko ir tribūnos. Ir nebūtinai blogai, jei autoriai ir toliau tenkinsis panašiais pareiškimais. Taip, Lietuvos žiniasklaida turi didelių trūkumų, dažnai tyčiojamasi iš patriotizmo ir įvairių dorybių, daugelis televizijos laidų paviršutiniškos. Bet neužmirškime, kad ne žurnalistas sugalvojo šūkį: „patriotas – tai idiotas“. Reti tekstai tokie atgrasūs, kaip moralizuojantys „Lietuvos ryto“ vedamieji apie spaudos laisvę ir garsių menininkų skelbiamas „juodašimtiškas idėjas“. Bet lėkšti pamokslėliai nėra tinkamas atkirtis.

JAME GYVENAME IR ESAME

Į „Naujojo Židinio-Aidų“ klausimus atsako Aldona Elena Puišytė

Kokie rašytojai, mąstytojai, menininkai labiausiai veikė Jūsų pasaulėžiūrą ir kūrybą? Ką iš jų perėmėte, pasimokėte? Koks čia buvo ir yra Jurgio Baltrušaičio vaidmuo ir vieta?

Nors gimiau kaime, nuo paauglystės turėjau retą galimybę skaityti geriausias tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje išleistas lietuvių ir užsienio autorių knygas bei žurnalus. Dėdė, teologijos mokslų dr. kunigas Jonas Puišys, paliko tėviškėje savo biblioteką. Joje, be teologijos, filosofijos, dvasinio turinio knygų, buvo nemažai ir grožinės literatūros. Tarp jų radau Jurgio Baltrušaičio „Ašarų vainiką“. Kaip jo poezija atitiko mano to meto išgyvenimus! O žinojimas, kad poeto tėviškė netoliese, dar labiau gilino dvasinę giminystę. Menu vieną liūdną 1946 m. naktį (neseniai buvo mirusi mama), kai tėviškės sodyboje buvau viena. Lapkričio lietus barbeno į langus, ošė sodo medžiai. Vos ne visą naktį žibinau lempą. Negalėjau užmigti. Meldžiausi. Po to skaičiau „Ašarų vainiką“. Ramino mintis, kad „maža vertas žmogus neverkęs“. O dvi eilutės iš eilėraščio „Nemigas“ – „Aš, liūdnas, širdimi našlaičio, / Naktovidžio bylos klausau...“ – man buvo tarsi broliškos sielos prisilietimas. Tą našlaitystę tebejaučiu ligi šiolei. Baltrušaičio poezija augte įaugo man į širdį. Savas ir artimas tapo besimeldžiantis ir verkiantis jo skudutis. Priminimas, kad esi čia „Ne kaip lapas, vėjo pūstas, / Bet galingo Tėvo siųstas“ – padėjo atsilaikyti, nepalūžti, mokė gyventi pavojuje.

Aldona Elena Puišytė. Onos Pajedaitės nuotrauka

Didelę įtaką tada padarė ir katalikybės subrandinto tautiškumo dainiaus Bernardo Brazdžionio knyga „Per pasaulį keliauja žmogus“. Gilus tikėjimas, meilė savo tautai, širdgėla dėl jos kančių – man tai buvo be galo artima. Eilėraščiai „Šaukiu aš tautą“, „Ar tu su tais“, „Aš čia – gyva“, „Pro ledus...“, „De profundis“ ragino priešintis, nenusilenkti. Žavėjausi jo religinės poezijos šedevrais „Procesija į Kristų“, „Betlehem“, „Keleivis iš Edomo“, „Viešpaties žingsniai“ ir kt. Pirmieji mano eilėraščiai, rašyti tėviškėje, buvo šių poetų įtakoti. Deja, trys stori poezijos sąsiuviniai vieną baugią grėsmės valandą virto pelenais... Po ilgo tylėjimo vėl pradėjusi rašyti, jau sąmoningai ieškojau savo kelio. Bet jų poezija liko artima. Labai artima ir Šatrijos Raganos pasaulėjauta. Žavėjo Jonas Aistis, Antanas Vaičiulaitis, ankstyvasis Putinas. Vėliau – Oskaras Milašius, Friedrichas Hölderlinas, Raineris Marija Rilke...

Su pasaulinės filosofijos istorija susipažinau anksti iš Alberto Stiocklio knygos „Filosofijos istorijos bruožai“. Antano Maceinos „Kultūros filosofijos įvadas“, Stasio Šalkauskio, Levo Karsavino darbai, Friedricho Wilhelmo Foersterio katalikiška pedagogika, vizionieriška Ernesto Hello žmogaus dvasinių gelmių ir kūrybos studija „Žmogus“, šv. Augustino „Išpažinimai“, šv. Teresės „Sielos istorija“, Giovanni Papini „Kristaus istorija“, Adomo Jakšto „Meno problemos“. Žurnalai „Židinys“ (viename iš jų radau Juozo Girniaus straipsnį apie egzistencializmą), „Soter“, „Logos“, „Tiesos kelias“, „Naujoji romuva“ ir kt. Tai tik maža dalis to, ką tuomet perskaičiau. Vėliau, gyvendama Kaune, gaudavau pogrindy leidžiamos literatūros. Iš kserokopijų perskaičiau visus Maceinos raštus, Antano Rubšio, Girniaus, Antano Paškaus, Carlo Caretto, Thomo Mertono, Jacques'o Maritaino, Josepho Ratzingerio ir kitas dabar Lietuvoje išleistas ir dar neišleistas knygas. Taip pat „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kroniką“, „Krikščioniškosios klasikos“ seriją. Jų išmintis veikė mano gyvenimą ir kūrybą.

ALDONA ELENA PUIŠYTĖ (g. 1930) – poetė. Svarbiausi eilėraščių rinkiniai: „Įvardijimai ir sąskambiai“ (1985), „Neužmirštuolių skliautas“ (1989), „Šviesa pro erškėtį“ (1995), „Atodūsiai tyloje“ (1996).

Sovietinės okupacijos metais iš Jūsų bekompromisės pozicijos nuoseklumo galėjo pasimokyti ne vienas ano meto disidentas. Kaip išsilaikėte toje absurdiškoje realybėje, kas padėjo orientuotis griovybos zonoje, atskirti tikrą meną ir melą?

Visų pirma – tikėjimas. Šiurpą kėlė prievartinio ateizmo brukamos nesąmonės. Mačiau, kaip gali sužvėrėti niekuo netikintis žmogus. Pokario metų baisumai subrandino ne pagal metus. Tėviškėje dažnai lankydavosi miško broliai partizanai. Artimi man buvo jų idealai. Skaudžios – jų žūtys. O stribų siautėjimai kaime! Tremtys. Ištremta visa mamos gentis. Suimtas jos brolis Antanas Ambrozaitis pražuvo Šilutės kalėjime. Kai prasidėjo trėmimai, nenakvodavom namie. Menu, kaip gulėjau naktį rugių lauke žvelgdama į žvaigždėtą begalybę su aibe minčių ir klausimų. Jau tada supratau, kad esu lyg dulkė ant Viešpaties delno, bet saugi Jo globoje. Vėliau ta nuojauta pasitvirtino su kaupu. Kai suėmė tėvą ir mane tardė Jurbarko saugume rusas enkavėdistas, visam laikui įsiminiau tos sistemos klastą ir žiaurumą. O 1952 m. pavasarį, prieš pat abitūros egzaminus, pabėgau iš tėviškės nuo grėsusių represijų, viską palikusi svetimiems... Per daug patyriau skausmo, kad būčiau galėjusi susitaikyti su ta absurdiška realybe, priimti jos siūlomas kaukes. Juo labiau, kad visose negandose jaučiau akivaizdžią Apvaizdos globą: protu nepaaiškinamų sutapimų, netikėtai sutiktų reikalingų žmonių, net įspėjančių sapnų ženklais. Tai buvo neužtarnautos malonės.

O tikrą meną ir melą atskirti nebuvo sunku. Vidinis perspėjantis balsas neleido išduoti, gadinti savo poezijos. Sunkiau buvo ją išspausdinti. Kadangi žodį „Dievas“ cenzūra išbraukdavo, ieškojau kitokių būdų liudyti savo tikėjimą. Taip poemų knygoje „Įvardijimai ir sąskambiai“, be cenzoriams užkliuvusios istorinės poemos, buvo ir daugiau „įtartinų“ tekstų. Pvz., poemoje „Balsas-vizija-veidrodis“ yra daugiaprasmiai lotyniški žodžiai: „Coeptus, Rex et Lux“. Išnašoje juos paaiškinau: *Coeptus* – pirmoji pradžia, pradėjimas, pradas; *Rex* – karalius, valdovas, laimingasis; *Lux* – šviesa, ugnis, garbė, gyvybė, pagalba. Tikintysis turėjo nujausti, jog čia kalbama apie Švč. Trejybę. Arba kita eilutė: „Credo, ergo, sum“ – tikiu, todėl esu. Arba: „Madonos veidas ties Kūdikiu palinko [...] nežemiška Buveinė [...] Belaikis Amžinas [...] Yra mus regintis Regėtojas, jis žino [...]“ ir kt.

Kaip subrendo Jūsų tikėjimas: kiek čia buvo tradicinės religinės praktikos, įvykių išgyvenimų? Kiek lėmė Jūsų dėdė kun. Jonas Puišys?

Augau katalikiškoje šeimoje, jai būdingų tradicijų aplinkoje. Seklyčioje – šventi paveikslai. Sode – dėdės Prano Puišio, meniškų lietuviškų kryžių ir kanklių meistro, dovana – koplytėlė su viduje sėdinčia žydrai apsisiautusia Sopulingąja Dievo Motina (tebeturiu ją išsaugojusi: kai laikai šiek tiek „atšilo“ po Stalino mirties, grįžusi į tėviškę apsižvalgyti, radau Sopulingąją numestą ant šlaito. Parsivežiau į Kauną kaip stebuklingos vaikystės ir vėlesnio tragiško laiko prisiminimą). Anksti išmokyta poterių ir maldelių į angelą Sargą, vakare ramiai užmigdavau baltų jo sparnų prieglobsty po paveikslu ant sienos. Mano vaikystės tikėjimas buvo labai gyvas ir tikras. Dievas neatrodė rūstus, o tik mylintis Tėvas, kartais pelnytai nubaudžiantis už vaikiškas išdaigas. Tai dėdės kun. Jono įtaka. Skleidęs meilę ir džiaugsmą, jis man paliudijo ir mylintį Dievą. O šventadienių maldingoji rimtis. Kūčios. Kalėdos. Net kalėdojimai mums būdavo šventė. Skirsnemunės klebonas Vincentas Semenavičius visada pas mus pietaudavo. Atveždavo jo leistą žurnaliuką „Mūsų parapija“, šventų paveikslėlių. Gegužės mėnesį Švč. Mergelės Marijos paveikslui pindavome vainiką, ruošdavome altorėlį su gėlėm ir žvakėm. Vakarais susirinkdavo kaimynai giedoti „mojavų“ – litanijų ir giesmių. Gavėnioje giedodavo Graudžius verksmus. Džiaugsmingas Velykų Aleliuja. Vasarą – atlaidai, procesijos aplink bažnyčią, skambantys varpeliai, vystančių žolynų kvapas, aidinčios giesmės užburdavo vaikišką širdį. Vaikystėje gražiausias žmogus man buvo kunigas, nešantis monstranciją, prieš kurią barstydavau gėlių žiedlapius kartu su kitom mergaitėm.

Tiesioginė dėdės kunigo Jono Puišio įtaka tęsėsi tik penketą metų vaikystėje. Iki 1935 m. jis gyveno Italijoje, Veronoje ir Perozoje, kur dirbo mokslo tarėju ir lietuvių saleziečių oratorijos vedėju. Grįžęs į Lietuvą, apsistojo gimtojoje Skirsnemunės parapijoje įkurtame saleziečių centre Vytėnuose. Bet greitai arkivyskupas Juozas Skvireckas pakvietė jį į Kauną. Švč. Trejybės parapijoje dėdė kun. Jonas įkūrė pirmąją šv. Jono Bosko oratoriją ir jai vadovavo. Šventadieniais čia rinkdavosi neturtingų gyventojų vaikai, gražiai leisdavo laiką melsdamiesi, žaisdami, sportuodami. Dažnai dėdė kun. Jonas atvažiuodavo į Vytėnus. Veždavosi mus į vienuolyną. Kopdavom su juo į Gelgaudų pilies bokštą pasižvalgyti. Menu jaukią vienuolyno aplinką, gėlynus, tvenkinius, gražų parką. O 1940 m. dėdė kun. Jonas išvažiavo į Vokietiją. Dirbo Berlyne lietuvių pastoracijos centro vedėju. Karo metais dar parvažiavo į Lietuvą. Tai buvo paskutinis mūsų pasimatymas. Dėdė vėl grįžo į Berlyną tęsti apaštalavimo darbą. Rusams artėjant prie Berlyno, ištrūkęs iš apsupties, skubėjo lankyti lietuvių kolonijų. Bet pakeliui į Schweinfurtą susidūrė su ne savo puse važiavusia amerikiečių kariškių mašina ir sunkiai sužeistas atsidūrė ligoninėje. Jį aplankiusiam kunigui L. Jankauskui šypsodamasis pratarė: „Matai, Dievas greičiau man davė atostogų, negu aš pats sugebėjau jų

gauti“. Čia ir mirė 1945 m. birželio 14 d. sulaukęs vos 41 metų. Gerai dėdę pažinojęs kun. Jankauskas, pavadinęs jį „rizikingos pastoracijos karžygiu“, Vokietijoje leistame lietuviškame laikraštyje „Tėviškės garsas“ apie jį rašė: „Buvo visiems viskuo, kad visus laimėtų Kristui“. Toks jis ir liko mano atmintyje – idealus kunigas, aistringas šv. Jono Bosko sekėjas, linksmas mano vaikystės žaidimų bičiulis. Paauglystėje ir jaunystėje jo įtaka buvo didžiulė paliktos bibliotekos dėka. Ji brandino mano tikėjimą. Prisimenu, ne vienos knygos paraštės buvo išmargintos dėdės kun. Jono braižu. Skaitydama tarsi jaučiau šalia plazdant jo dvasią. Deja, jos visos prapuolė, kai tėviškėje gyveno svetimi.

Ir mano mamos brolis Jeronimas Ambrozaitis buvo kunigas. Studijavo teologiją Peterburgo dvasinėje akademijoje. Mirė jaunas susirgęs džiova. Gyvo jo nepažinojau, bet pamilau visa vaikiškos širdies meile iš mamos pasakojimų, likusių rusvų fotografijų. Vaikystės aplinkos, anksti pradėtų skaityti religinių knygų ir žurnalų katalikiška dvasia taip giliai įsišaknijo mano širdyje, kad nepajėgė tikėjimo išrauti jokie sovietmečio šiaurvėjai.

Jūsų kūryboje beveik nėra Šv. Rašto motyvų ar temų, bet vyrauja, galima sakyti, krikščioniškos egzistencijos būsenos. Kaip jas įvardytumėte, apibūdintumėte?

Nuo ankstyvos jaunystės mane žavėjo ir traukė mistika. Šv. Augustinas, šv. Teresėlė, Anna Katharina Emmerich, Juozo Ereto mistinės literatūros studija apie Eckhartą, Johannesą Taulerį, Heinrichą Seusę, Elisabeth Stagel. Vėliau, Kaune, gavau savilaida išleistus šv. Teresės Avilietės raštus („Sielos pilis“, „Apie Dievo meilę“, „Sielos šauksmas į Dievą“, „Gyvenimas“, „Tobulybės kelias“), Serafimo Rousbroecko apie sielos dvasinę santuoką, šv. Juozapo Luko „Vienuoliškas gyvenimas“, Gabrielės Bosis „Jis ir aš“, „Šv. Grigorijus Palama ir stačiatikių mistika“. Tos knygos dar sovietmečiu papildė mano biblioteką. Vedė asmeninės dvasinės patirties ilgesys. Krikščionybės Dievas juk nėra abstraktus Kažkas, o mylintis Asmuo. Ilgesys to, kas trykšta iš pačios krikščionybės širdies – gyvo ryšio su Juo. Suvokiant, kad tos akimirkos – malonė, dovana, o ne tavo nuopelnas. Gali tik budėti ir laukti su atvira širdimi.

Religinė poezija – gal mažesnioji mistikos sesuo? Juk ne vienas mistikas buvo ir poetas. Mistikai kalba simbolių kalba apie Dievo esmės neišsakomumą, savo mistinę patirtį. Ir poezijoje yra neišsakytos paslapties, to, kas švyti tarp eilučių. Šv. Raštas – šventų prasmių ir simbolių gelmė. Ieškau jame gyvojo Dievo Dvasios. Krikščioniškos egzistencijos būsenas bandau įvardyti poezijoje. Man tai – siekimas gyventi Kristuje, kiek tai įmanoma klystančiam žmogui. O ir poezija gal tėra lemenimas apie tai? Kartais geriau padėti daugtaškį ir nutilti.

Šiame nupigintų, išduotų, išsigimusių jausmų amžiuje kokia reikšmė Jūsų poezijoje ir gyvenime tenka meilės skiemenims? Iš ko ji susiklosto, kas ją palaiko?

Nežinau nieko gražesnio už apaštalo Pauliaus himną meilei: „Meilė kantri, meilė maloninga...“ Dievas iš meilės sukūrė visatą ir žmogų. Pasaulį išgelbėti gali tik meilė. Ji kuria, palaiko, gaivina. Kiekviena tikra žmogiška meilė – gal dieviškos Meilės atspindys? Kokia nuostabi šviesioji meilės ugnis, degusi mistikų sielose. Juk yra aistra ne tik jausminė, bet ir dvasinė. Mistikai ir šventieji buvo didelių dvasinių aistrų žmonės. Mistinė Kūrėjo ir kūrinio susivienijimo patirtis taip pat išreiškiama meilės simboliais. Meilė pasaulį nušviečia ypatinga šviesa, sušildo nejaukias erdves, jas prijaukina. Tos akimirkos, kurias palaimino meilė, išlieka atminty visam gyvenimui. Meilė ir skaudi. Ilgimės amžinos meilės, o esame čia neamžini. Trapūs ir pažeidžiami. Mylėdama bijai ir prarasti tą, kurį myli. Kol suvoki, kad nieko neprarandame Tame, kuris yra Meilė. Dėkoju Dievui už Jo meilės dovanas, už sutiktus žmones, už patirtą jų meilę man ir mano meilę jiems. Visose negandose mane palaikė tik artimųjų meilė. Be meilės ir kūryba būtų tik žvangantis varis ir skambantys cimbolai. Meilė ir malda susieja ir su Amžinybėn išėjusiais artimaisiais. Didžiausia paguoda, kad „meilė niekada nesibaigia“ (*1 Kor* 13, 8).

Kokia yra krikščionio rašytojo, kūrėjo paskirtis? Ar jo kūryba turi labiau tarnauti, negu būti? Kaip čia išvengti moralizavimo nuokrypų?

Kūryba yra buvimas, liudijimas, dvasinė auka. Tikėjimo liudijimas ne tik gyvenimu, bet ir grožio formomis. Kūrinio atsiliepimas į Kūrėjo meilę. Pati kūryba gali tapti keliu Dievop, priartėti prie širdies maldos. „Poetas yra paslapties tarnas“, – sako Ernestas Hello. Jei tarnauji – tai dieviškajai Paslapčiai, savo pašaukimui kurti. Poezija yra savarankiškas fenomenas, neįspraudžiamas į griežtus kanonus. Ji gali paliudyti, kad už regimosios tikrovės yra kita, kurioje mes panirę tarsi šviesoje. Juk pasakyta: Jame gyvename, judame ir esame...

Kaip išvengti moralizavimo? Netikinčiam religinė poezija gali pasirodyti „moralizuojanti“, nors ir neturėtų jokių moralizavimo ženklų. Tai skirtingų gyvenimo būdų, skirtingos pasaulėjautos žmonių nesusikalbėjimo problema. Tolerancijos stoka. Jei ne blogiau – pikta valia. Kaip sovietmečiu. Kalbu iš patirties. Kai mano eilėraščių rinktinė „Neužmirštuolių skliautas“ 1990 m. I Lietuvos rašytojų sąjungos visuotiniame susirinkime buvo pasiūlyta Nacionalinei premijai ir apie tai paskelbta spaudoje, netrukus pasirodė nepagrįstai pikta, triuškinanti Donatos Mitaitės recenzija. Manau, kad ji buvo parašyta siekiant paveikti Lietuvos nacio-

nalinių premijų komiteto sprendimą mano nenaudai. Atsiliepė jautrioji Viktorija Daujotytė straipsniu „Problemiški kriterijai“ (*Literatūra ir menas*, 1990 08 14). Jos žodžiais ir atsakysiu į Jūsų klausimą, nes geriau tikrai nesugebėčiau: „Simptomiškas man pasirodė ir A. Puišytės rinktinės „Neužmirštuolių skliautas“ vertinimas D. Mitaitės recenzijoje „Moralizuojanti poezija“ (*Pergalė*, 1990, Nr. 5). Mano supratimu, neteisingos yra recenzijos metodinės pozicijos: poetės kūryba vertinama remiantis kitų poetų pavyzdžiais, kitokiomis estetinėmis sistemomis, poetę kritikė moko, ko ji gali imtis, bet kas jai svetima. Be abejonės, Pasternako poezijos apibrėžimas puikus, tačiau A. Puišytės poetinis principas kitas, gal net poliariškas: „Ne virtuozišką žaidimą čia žaidžiu. – / Liudiju būties troškimą virst žodžiu“. Be abejonės, tikra Putino poetinė frazė: „Tebūnie tavo sieloj kai kas ydinga, / Kai kas nesuderinta, kreiva“. Bet ar žmogaus dvasios siekimas susiderinti ir suderinti, išlyginti savo kelią yra bereikšmis? Kodėl nemoteriškas yra jausmų pasvėrimas? Poezija gali imtis visko – ir mokyti, ir priminti. Nuolat priminti žmogui, kad jis yra žmogus, kad turi dvasią ir dvasios Tėvynę, gali būti laikoma net poezijos pareiga. Kodėl dvasios šviesos ieškančią kūrybą reiktų sieti su „konservatyviai moralę ginančiomis jėgomis“? Poezijos moralumas nėra tas pats, kas moralizavimas [...]“.

Tikinčiam krikščioniška etika ir meno estetika gražiai dera tarpusavy. Kūrybos esmė – grožis, etikos – gėris. Jų tikslai – skirtingi. Bet abu jie kyla iš tos pačios širdies. „Mes priešinomės intencijų švarumu“, – sako Czesùawas Miùoszas. Man ši jo mintis artima. Priešintis intencijų švarumu iš visų pusių užplūstančiai vulgarumo bangai. Man patinka plaukti prieš nūnai madingas sroves. Kūryboje – daug kelių. Renkuosi tą, kuris man artimiausias. Kūryba yra ir savikūra. Kantrus savo pašaukimo vykdymas. Nesižvalgant, kas ką pasakys. Ištikimybė sau, savo pasirinkimui. Poezijai nereikia nieko įrodinėti – tik būti.

Jūsų poezija byloja apie sielos pilies statymą. Ar gyvenime, teologijos kalbą vartojant, imatės kokių nors asketikos, saviugdos priemonių, ar užtenka paties gyvenimo išmėginimų? Kaip tylos psalmėmis, tyliu gyvenimu, kur net angelai tylūs, įmanu paveikti šiuolaikinę sekuliarizuotą tikrovę?

Gal tokia mano prigimtis – tyliųjų genties sesuo? Myliu tylą ir vienatvę nuo paauglystės. Turėjo gal įtakos ir ankstyva mamos mirtis, kai sudužo jaukus pasaulis ir atsivėrė grėsmingos pokario erdvės. Pakankamai šiurkšti buvo man ir gyvenimo „ašutinė“, o takuose – primėtyta aštraus žvirgždo... Nesu vienuolė, bet nūnai mane traukia savotiška vienuolystė, be įžadų. Ir gyvenant rūpesčių apsupty įmanoma rasti laiko meditacijai, susikurti savyje tylos celę. Juo labiau, kad jau išleidžiama tokių vertingų knygų kaip Ignaco Lojolos „Dvasinės pratybos“. Tylos pamėgimas nereiškia, kad išdidžiai nusigręžiu nuo pasaulio. Myliu šį gyvenimą, Kūrėjo man padovanotą veiklos erdvę. Duota ji ribotą laiką, tad saugau nuo išblaškančių vėtrų. Triukšmai atbukina įžvalgos jausmą, jautrumą kitos realybės patyrimams. Ir tikruosius žodžius įmanoma atrasti tik tyloje, nes „tyla yra kalbos motina“ (Thomas Mertonas). Poezija gal – tylinčio pasaulio burna? Tylioji būtis trokšta, kad ją išsakytų.

Ar įmanoma tyliu gyvenimu, tyliu balsu paveikti šiuolaikinę tikrovę? Jau ir Baltrušaitis abejojo, „ar apsimoka nešti tą kankinantį meno kryžių, jei jis taip lėtai [...] uždega žmones“. Bet nesiliovė rašęs. Kartais mes pernelyg sureikšminame savo darbus. Gal tereikia daryti, ką gali, o visa kita palikti Aukščiausiojo malonei. Prisipažinsiu, kad sovietmečiu ir aš tikėjau poezijos galia paveikti to meto tikrovę. Todėl rašiau istorinę poemą, vildamasi ja paveikti jaunas širdis. Nežinau, kiek tos mano viltys pasitvirtino. Tik atsimenu, kad tą mano poemų knygą greitai išpirko. Bet galbūt buvo ir kita priežastis: pasklidusi žinia apie jos erškėčiuotus kelius iki išleidimo, ilgą įstrigimą cenzūros gniaužtuose. Esu gavusi gražių laiškų iš nepažįstamų žmonių, išgirdusi asmeninių prisipažinimų, kad mano poezija jiems reikalinga. Taip ir aš atsirenku sau artimų autorių knygas, jaučiu jų ir savo minčių sąskambius. Trokštantys išgirsti – išgirs ir tylų kalbėjimą. Siekiantys susikalbėti – susikalbės tyliai. O tų, kurie nenorės išgirsti, neįtikins nė garsiausia kalba. Pasitikintis žodis yra tylus. Gražiai apie save yra pasakiusi tyliosios poezijos kūrėja Emily Dickinson: „Jei nors vienai širdžiai neleidau sudužti – aš ne veltui gyvenau“. Iš tiesų – ar to negana?

Ar Jūsų kūrybą galima laikyti tradicionalistine, konservatyvia geraja šio žodžio prasme? Kokias vertybes randate tradicinėje kaimo kultūroje, „senose maldaknygėse“, praeities rašytojų siluetuose? Ar jos aktualios (ir kodėl) šiuolaikiniam žmogui?

Nemėgstu poezijos dėlioti į „stalčiukus“, spausti į kokią nors schemą. Niekada negalvojau, kokiam „pulkui“ ją priskirti. Mano kelias – tylus ir vienišas. Man svarbu ištikimybė vidiniam balsui. Rašau, vedama savo sielos ritmo. Gyvo kaip alsavimas ar širdies dūžiai...

Tradicinėje kaimo kultūroje randu svarbiausias vertybes, apsaugančias žmogų nuo nužmogėjimo: tikėjimą Dievu, meilę artimiesiems, savo žemei, viskam, kas gyva, savigarbą, pastovumą, natūralų grožio pajautimą, prasmingas tradicijas. Galbūt ir kaime ne viskas buvo gražu ir šviesu. Aš kalbu iš savo vaikystės patirties. Lietuviško kaimo kultūra buvo įsišaknijusi krikščionybėje. Bolševikinė okupacija su įžūliu įniršiu griovė, naikino viską, kas buvo su ja susiję. Skaudžios to griovimo pasekmės – akivaizdžios. Teisus Nikolajus Berdiajevas,

teigęs, kad tikroji kultūra negali egzistuoti be šventosios tradicijos, nes pati kultūra kilo iš religijos gelmių. Galbūt tas vertybes teks atrasti iš naujo, įvertinti gyvosios dvasios šviesoje. Kas neesminga – atkris, nes pasakyta Evangelijoje, kad nedera jauną vyną pilti į senus vynmaišius. Tačiau aktualios jos išliks, kol gyvuos žmonija. Atmetus šias vertybes, kas apsaugotų pasaulį nuo susinaikinimo? Maldaknygė paprastam kaimo žmogui buvo svarbus gyvenimo palydovas. Turiu išsaugojusi 965 puslapių mamos maldaknygę „Dievo malonių šaltinis“, rūpestingai parengtą tėvo Pranciškaus Bizausko. Joje randu visą maldingo žmogaus gyvenimo ritmą, dvasines jo gaires – nuo krikštynų iki laidotuvių. Menu, su kokia šventa pagarba atsiversdavo ją mama, ruošdamasi maldai. Aš dažniau meldžiuosi savais žodžiais.

Geriausius lietuvių praeities rašytojus išugdė krikščioniškos vertybės. Jų kūryboje nebuvo bjaurasties, vidujai suskilusio žmogaus demoniško maišto. Dabartinis „svieto perėjūnas“ kosmopolitas – bešaknis žmogus – yra jų priešingybė.

Jūsų poezija pasižymi ypatingu tikėjimo patosu. Ar čia neįsiveržia abejonės, svyravimai, pasitikėjimo stoka, antra vertus, ar visada netikėjimas liudija melą?

Buvo ir abejonių, ir „dykumos“ patirties. Jei net šventieji tai patyrė, kaip galėčiau išvengti aš, silpna ir nuodėminga? Stebino protą religijų įvairovė. Abejojau dėl kai kurių tradicijų, apeigų, teologinių teiginių. Skaičiau Rytų mistikus. Susidomėjau induizmu, budizmu, Aurobindo Ošo integraline joga. Bet manęs tai ne tik neatitraukė nuo krikščionybės, o priešingai – tik dar labiau išryškino jos nuostabumą. Galbūt abejonės reikalingos, kad tikėjimas nebūtų „drungnas“. Antraip įsikibtum į savo ribotą supratimą, kuris tėra tik menkas slėpiningos tikrovės atšvaitas. Neabejotina tiesa man tik tai, kad yra Kūrėjas, sukūręs šį keistą ir gražų pasaulį. Kas Jis yra ir koks – nežinau. Dievas su mumis tarsi žaidžia slėpynių: blyksteli kaip žaibas ir vėl pasislepia. Tik mylinti širdis jaučia, kad už prieblandų yra Šviesa. O protas kužda savo abejones. Jėzus man yra Neregimojo regimybė. Jis, vaikščiojęs dulkėtais šios žemės keliais. Golgotos kalne išgyvenęs apleidimo šiurpą. Toks artimas visiems kenčiantiems, gailestingas – pasiklydusiems. Bet juk ir Jis kelyje į Emausą apaštalams buvo Nepažįstamasis. Gal ir aš abejonėse taip nesugebu atpažinti Keliaujančiojo su mumis? Toje įtampoje bręsta ir gilėja tikėjimas. Suvokiu, kaip trapu ir menka viskas, ką tariuosi žinanti. Dieviškoji Tikrovė visada bus didesnė už mano žinojimą. Mokausi drąsiai įsižiūrėti į gyvenimo prieštaras ir toje žaizdotoje kasdienybėje pamatyti Nukryžiuotojo pėdsakus, Jo prisikėlimo pasikartojančius ženklus. Po XX a. baisumų jau neįmanoma priimti visko su tuo skaidriu tikėjimu, kokį turėjau naivioje vaikystėje. Belieka eiti su nuolankia širdimi tikint ir pasitikint. Ko nesuprantu – priimu kaip paslaptį. Ir poezija gimsta ne iš saugaus žinojimo, o iš paslapties nuojautų.

Ar visada netikėjimas liudija melą? Jokiu būdu ne. Ar kaltas Andr*é* Frossard'as, gimęs komunisto šeimoje? Netikintis, o vieną dieną pervertas Malonės spindulių ir įtikėjęs. L*é*onas Bloy, auklėtas tėvo ateisto? O tapęs aistringu katalikybės gynėju. Ar Ernestas Psichari – Renano vaikaitis? Arba Jeanas Cocteau, po atsivertimo pasakęs: „Mumyse gyvena angelas, kurį mes nuolat įžeidinėjame. Mes turime tapti to angelo sergėtojais“. Ir kiti žymūs konvertitai: Paulis Claudelis, Gertrude von Le Fort, Jacques'as Maritaine'as, Edita Stein, Simone Weil... O skubantiems teisti „teisuoliams“ gal vertėtų dažniau prisiminti muitininką ir fariziejų iš Evangelijos. Ir perspėjančius žodžius: kas tariasi stovįs, težiūri, kad nepultų. Viešpats žvelgia į širdies gelmes ir eina ieškoti paklydusiųjų. Jam negalioja siauros mūsų nusikaltos taisyklės.

Kokias sąsajas matote tarp poezijos ir dailės? Ar Jūsų kūrybą jos papildo, ar pakeičia viena kitą? Kodėl mokėtės ikonografinės tapybos?

Poezija ir dailė man – dvi sesės. Skiriasi tik jų naudojamos išraiškos priemonės. Galima sakyti, kad tapyba yra vaizdinė poezija, o poezija – žodinė tapyba. Dailė man poeziją tik papildo. Ko nesugebu pasakyti žodžiais, bandau išreikšti spalvom, linijom, vaizdais.

Ikonografinės tapybos mokiausi vedama naujos dvasinės patirties ilgesio. Seminaruose dėstoma ne tik tapybos technika, bet ir ikonografijos istorija, kanonai, teologija, spalvų, šviesos-šešėlių ir kita simbolika. Ikoną tapant galima ir medituoti. Juk anksčiau jas tapydavo tik vienuoliai, prieš tai pasirengę malda, pasninku, Eucharistija. Ir dabar ikonas tapantiems pasauliečiams būtinas tikėjimas, malda, vidinė darna, susitelkimas, tyla. Prieš prisiliečiant prie ikonos, maldoje kreipiamės į Kūrėją – visos kūrinijos Menininką, kad Jis atsiųstų šventąją įkvėpimo Dvasią, kurtų per mus.

Ar Lietuvoje dabar esama religinės, ar metafizinės, ar dvasingumą skleidžiančios literatūros? Kokie jos ypatumai? Kokius kūrėjus išskirtumėte?

Išskirčiau ryškiausius religinės poezijos kūrėjus Bernardą Brazdžionį ir Joną Juškaitį. Keliais sakiniais šios literatūros ypatumų neįvertinsi. Be to, jau yra rimtų šios srities studijų. Tai knyga „XX amžiaus lietuvių literatūra“ (1994). Joje tik Daujotytei būdinga kalba, giliomis įžvalgomis atskleidžiami lietuvių religinės poezijos ypatumai straipsnyje „Nežinomas ir esantis. Dievo problematika XX a. lietuvių lyrikoj“. Išleista svari Dalios Čiočytės studija „Biblija lietuvių literatūroje“ (1999). Tikriausiai tie darbai bus tęsiami, ir lietuvių religinės poezijos ypatumai bus visapusiškai nušviesti.

NE TRYS ULTIMATUMAI

Nerijus Šepetys

ASMENIŠKA PRIEŠTARMĖ

Esu vienas nedaugelio tų istorikų, kurie neturi patikimos ir turtingos faktų bei datų saugyklos – geros atminties. Tad ne ką teatsimenu iš universitetinių istorijos studijų. Tarp atmintyje užsilikusių ir geriausiai išsilaikiusių paskirų faktų sąnašų – „trys ultimatumai“, trys žingsniai į tarpukario Lietuvos Respublikos žlugimą[1]. Ir čia nėra nieko stebėtina – tris padalijimus ar Napoleonus irgi kur kas lengviau prisiminti negu du ar penkis Laterano susirinkimus arba *n* Zigmantų ir vieną Žygimantą. O trijų ultimatumų atveju – tvarkos kur kas daugiau, negu istorijoje įprasta. Juk Lietuvos Respublika turėjo tris didžiuosius kaimynus: pirmasis, užgrobęs Lietuvos sostinę, 1938 03 22 ultimatumu privertė Lietuvą jos atsižadėti, antrasis, ilgai gviešęsis atgauti prieš amžius užkariautą Klaipėdos kraštą, pasiekė savo po metų; paskutinysis kaimynas, su kuriuo Lietuva neturėjo sienos ir palaikė geriausius santykius, slapta taikėsi į ją visą, ir savo kėslus realizavo 1940 m. birželio 14 d. ultimatumu, sužlugdžiusiu Lietuvos valstybę.

Maždaug taip „lemtingieji metai“ dažniausiai vaizduoti Vakarų tremtyje/išeivijoje, – tiek anų įvykių dalyvių atsiminimuose, tiek istorijos tyrinėjimuose. Lenkai priverčia Lietuvą atsisakyti teisių į Vilnių – Smetonos režimas praranda visuomenės paramą, atsistatydina Tūbelio vyriausybė; vokiečiai be menkiausio cyptelėjimo atima Klaipėdą – režimas priverstas ieškotis platesnės atramos, suformuojama „koalicinė“ gen. Jono Černiaus vyriausybė; ant Lietuvos savo raudoną leteną uždeda sovietai – Smetona pabėga, o su jo režimu žlunga ir Lietuva. Ir vis dėlto vidiniai lūžiai daugiausia laikyti lemtingų išorinių smūgių pasekmėmis.

O štai per pastarąjį dešimtmetį vaizduojant ar analizuojant anuos laikus vis daugiau dėmesio skiriama pačių lietuvių klaidoms: Lietuva tapusi nepriklausoma tik didžiųjų kaimynių konflikto dėka, ir tik išliekant prieštaravimams tarp jų ji galėjusi nepriklausomybę išsaugoti. Bet dėl to Lietuvai reikėję su visais kaimynais turėti kuo geresnius santykius, idant galėtų deramai tarp jų laviruoti, stiprindama savo tarptautines pozicijas. Tačiau viskas buvo daroma atvirkščiai: su Lenkija niekaip nenorėta susitaikyti, ir toks istorinis aklumas natūraliai atvedė į tiek išorinį, tiek vidinį Smetonos Lietuvos prestižą pakirtusį Lenkijos ultimatumą. Lietuvos politikos Klaipėdos krašto vokiečių atžvilgiu būta dar trumparegiškesnės, net nebandyta laiku ieškoti kompromiso su Vokietija, ir tai dėsningai baigėsi apgailėtinu lietuvių administracijos sprukimu iš Klaipėdos per 24 valandas. O štai pastangos Lietuvos užsienio politiką visus 20 metų grįsti išimtinai bičiulyste su Sovietų Sąjunga, pačia pavojingiausia ir nepatikimiausia kaimyne, neišvengiamai įsuko Lietuvą į sovietų įtakos orbitą, tad Lietuva ir tapusi lengvu sovietų grobiu – nė vieno šūvio, pasiraitojus kelnes – per upelį...

Tokie Lietuvos Respublikos žlugimo istorijos akcentų persislinkimai paskirais atvejais, žinoma, nėra nei labai griežti, nei visuotiniai. Tačiau trijų ultimatumų vaizdinys tiek moksle, tiek visoje istorijos kultūroje išlieka, net jei jo turinys ir pakitęs ar reikšmė sumažėjusi.

Kaip tik tas vaizdinys ir iškilo mano galvoje, kai paskutinę sausio savaitę stažuotės Austrijoje, Graco Karolio Pranciškaus universitete metu, bemaž vieną po kitos perskaičiau trejetą knygų[2]. Į mano rankas jos pateko, galima sakyti, atsitiktinai, „išlindo“ ieškant ko kito. Visos jos – „politiniai memuarai“, ir visos pasakoja apie Antrąjį pasaulinį karą. Tačiau svarbiausias bendras bruožas, paskatinęs mane imtis jas pristatinėti ir aptarti, ir buvo jose užfiksuoti paliudijimai iš Lietuvos „Nepriklausomybės sutemų“ – kiekvienoje jų esama skyrelio, susijusio su vieno iš trijų ultimatumų istorija.

Tai, žinoma, anaiptol ne mokslinis atradimas, ir beprasmiška būtų tose knygose ieškoti faktų, aukštyn kojomis apverčiančių įprastą moderniosios Lietuvos

NERIJUS ŠEPETYS (g. 1973) – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto doktorantas.

[1] Viena populiariausių šios tematikos knygų Vakarų išeivijoje buvo dr. Petro Mačiulio „Trys ultimatumai“, New York, 1962.

[2] Noël L., *Der Deutsche Angriff auf Polen*, Berlin-Wilmersdorf, 1948 (Orig. *L'agression allemande contre à Pologne*, Paris); Herwarth von Bittenfeld H.-H., *Zwischen Hitler und Stalin: Erlebte Zeitgeschichte 1931–1945*, Frankfurt a. M., Berlin, Wien, 1982; Sommer E. F., *Das Memorandum: Wie der Sowjetunion der Krieg erklärt wurde*, München Berlin, 1981. Toliau jas cituojant nuorodos pateikiamos tekste skliaustuose.

istorijos paveikslą. Kur kas svarbiau visai kita: jas sklaidant galima išvysti šiaip mums gerai pažįstamą vaizdą iš visiškai kitos pusės: akimis prašalaičio, kuriam pati Lietuva ir jos problemos – bemaž *terra incognita*. Mano sumanymas – pasidalyti mintimis, kilusiomis pasidairius po tokius „trijų ultimatumų" vaizdus iš šono, atskirą dėmesį skiriant dalykams, skatinantiems suabejoti tuo, kas savaime suprantama. To imtis mane veda noras nebematyti „trijų ultimatumų" kaip lemtingų Lietuvą sugniuždžiusių katastrofų ir vilt*ì*s bent kiek apginti anuometinius Lietuvos vadovus nuo kaltinimų darius pragaištingas istorines klaidas ir patiems pražudžius valstybę...

I. VILNIUS: „STEBĖTINAS GINČO VAIKIŠKUMAS!"

Pirma knyga – „Vokietijos agresija prieš Lenkiją". Autorius – Prancūzijos Akademijos narys L*é*onas Noëlis, Prancūzijos ambasadorius Lenkijoje nuo 1935 m. gegužės iki pat karo. Knyga išsiskiria (ypač turint galvoje, kad ji parašyta 1944 m. pirmoje pusėje) neprilygstamu žinių platumu ir įvairove, ir ypač pirmapradžiu ir nepaperkamu objektyvumu.

Savo pasakojimą Noëlis pradeda nuo atvykimo į Lenkiją kelios savaitės po Józefo Piùsudskio mirties. Įspūdingai pavaizduotas vešintis *quasi* religinis maršalo kultas, išradinga ir vykusi Lenkijos vidaus situacijos analizė, kurią pakeičia išorės dalykų aprašymai. Juos Noëlis pradeda nuo sienų ir Lenkijos kaimynių bei santykių su jais apžvalgos, ir „ilgiausiai bei įtempčiausiai blogi tie santykiai buvę su Lietuva" (p. 45). Prieš apžvelgdamas konflikto dėl Vilniaus, „didelio ir keisto miesto, terasomis išsidėsčiusio ant tapybiškų kalvų", istoriją, autorius trumpai nupasakoja, kas gi tie lietuviai: keista ir maža valstiečių tauta, išlaikiusi labai seną ir keistą kalbą. Nužymėjęs pagrindines Lietuvos istorijos gaires, Noëlis nepamiršta paminėti Kauno vyriausybės iš už okeano parsikviesto amerikiečių mokslininko, turėjusio naujai susikūrusios Lietuvos valstybės stipriai polonizuotiems gyventojams parūpinti... gramatikos. Pats konfliktas dėl Vilniaus apibūdinamas itin objektyviai: sąjungininkai buvę geranoriški, bet nenuoseklūs Vilniaus priklausomybės klausimu, o tiek iš lietuvių, tiek iš lenkų pusės geranoriškumo itin trūkę, užtat nuosekliai iracionalaus užsispyrimo – būta su kaupu. „Ir taip dvidešimt metų visi regėjo šį paradoksą: Europos viduryje, klestint taikai, dvi kaimyninės valstybės, Tautų Sąjungos narės, abi katalikiškos šalys, kurioms gresia tie patys pavojai ir nuskirtas vienodas likimas, beveik nieko nenori net žinoti viena apie kitą". Tiesa, Noëlis pripažįsta buvus ir tokių lenkų, kurie norimo susitaikymo nesiejo su vienokiu ar kitokiu Lietuvos pajungimu – tai kilusieji iš Lietuvos ar Vilniaus krašto; jis sakosi „negalįs pamiršti neslepiamo pasitenkinimo, su kuriuo Lenkijos ekspremjeras Zyndramas Koúciaùkowskis medžioklės iškylos metu visą dieną lietuviškai bendravęs su aukšto rango miškininku, kaip ir jis, kilusiu iš Vilniaus krašto" (p. 48). Iš lietuvių pusės, žinoma, supratingumo nebuvo ko tikėtis ne tik dėl absoliučios sentimentų bendrai praeičiai stokos: „jų nacionalumas buvęs pernelyg šviežias ir nenatūralus", idant jų vadai būtų pajėgę imtis ieškoti racionalaus ir pragmatiško konflikto su Lenkija sprendimo. Ir čia Noëlis apgailestauja tarpukario Europoje nebuvus stiprios tarptautinės politinės jėgos, galėjusios priversti Lietuvą atsisakyti rožinių svajų apie senąją sostinę, o Lenkiją – padaryti teritorinių ir kultūrinių nuolaidų.

Tuojau po savo paskyrimo į Lenkiją, Noëlis susidarė įspūdį, kad Lenkijai atėjęs metas siekti sutarimo su Lietuva: Lenkija – stipresnioji pusė ir turėdama savo rankose Vilnių, galinti be rizikos ir nusižeminimo žengti pirmą žingsnį į susitaikymą. Šia tema tą pačią 1935 m. vasarą jis ir pabandė delikačiai pasikalbėti su pulk. Józefu Becku, Lenkijos (užsienio politikos) lyderiu. Noëlis ypač pabrėžė strateginius pavojus, kylančius Lenkijai, jei ši nesusitaikysianti su Lietuva: juk pastaroji galinti nesunkiai atsidurti po sovietų sparnu arba Vokietijos orbitoje. Štai Vokietijai toks Lietuvos „pajungimas" būtų ypač lengvas – pakaktų tik suimti į savo ranką „vienintelio Lietuvos turto" – žąsų – supirkimą...

Noëlio pokalbis su Becku jokios naudos neatnešė – Lenkija ne tik nesirengė žengti pirmo žingsnio, bet ir vėliau nepasinaudojo pasitaikiusiomis progomis pagerinti santykius su Lietuva. O Becko nepasitenkinimas Lietuva vis stiprėjo, nors ultimatyvių priemonių griebtis veikiau paskatino ne tiek kantrybės trūkis „po eilinės pasienio provokacijos", kiek noras neatsilikti nuo Vokietijos darant didžiąją politiką, anot Noëlio – ir siekis nuslėpti nuo visuomenės stiprėjančią Vokietijos grėsmę ką tik įvykdyto Austrijos anšliuso akivaizdoje.

Pati ultimatumo istorija gerai žinoma (kovo 11 d. lietuvių pasienietis nušauna demarkacijos liniją peržengusį lenkų kareivį, Lenkijos vyriausybė paskelbia apie įvykį oficialų komunikatą, prasideda inscenizuotos masinės demonstracijos, Lenkijos kariuomenės vadas iškilmingai atvyksta į Vilnių, ir po šešių dienų Lietuvos vyriausybei per pasiuntinį Estijoje perduodamas ultimatumas, reikalaujantis per parą sutikti užmegzti diplomatinius santykius ir per dvi savaites – atsiųsti į Varšuvą savo oficialų pasiuntinį) ir išsamiai paliudyta[3]. Kuo gi čia ypatingi pašalinio ir nešališko, bet besąlygiškai taika Europoje suinteresuoto stebėtojo memuarai?

Pirmiausia Noëliui puikiai pavyksta pavaizduoti

[3] Iš lenkų čia pirmiausia reikėtų paminėti paties pulk. Becko atsiminimus, taip pat daugeliu atžvilgių nepralenkiamus pirmo ir paskutinio Lenkijos karo atašė Lietuvoje pulk. Leono Mitkiewicziaus-Ýóùteko atsiminimus; iš lietuvių – pirmo Lietuvos pasiuntinio Lenkijoje pulk. Kazio Škirpos fundamentalų tyrimą, kuriame cituojami ir Noëlio memuarai.

įvykio išpūstumą ir iracionalumą: „paprastai iškilus konfliktui tarp dviejų šalių, užsimojusių paleisti į darbą kumščius, pirmasis veiksmas yra nutraukti diplomatinius santykius“, kurių tarp Lenkijos ir Lietuvos ne tik apskritai nebūta, bet ir labiausiai pasigesta. „Kita vertus, iš pradžių buvo neįmanoma suprasti, koks buvo Kaunui pateikto ultimatumo objektas, kadangi pagrindinis lenkų–lietuvių konflikto objektas – Vilnius – buvo Lenkijos rankose, ir Lietuva negalėjo tikėtis jį kada nors atgauti jėga“ (p. 176). „Galima tik stebėtis šio konflikto vaikiškumu: ligi šiol dar niekada neteko regėti – ir neabejotinai niekada daugiau neteks to patirti – kad viena valstybė kitai pateiktų ultimatumą, idant, grasindama karu, pasiektų, kad ši sutiktų nedelsdama paskirti jai savo diplomatinį atstovą... Ir ką, kita vertus, galima pamanyti apie mažą Lietuvą, kuri, nors ir nusilenkdama lenkų ultimatumui, garbės reikalu laikė parodyti, kad ne absoliučiai paklūsta Lenkijos reikalavimams, – ji mieliau rizikuos sulaukti karo, negu pasiųs į Varšuvą savo diplomatą ne balandžio 1, o balandžio 15 d.?“ (p. 178).

Vilniaus miesto raktai, atiduoti maršalui Juozui Pilsudskiui. Jano Buùhako nuotrauka

Nėra ko stebėtis, kad tuomet didžiosios valstybės, ypač Prancūzija ir Anglija, mažai tetikėjo, kad tokioje absurdiškoje situacijoje Lenkija būtų rimtai pasiryžusi pradėti karą. Noėlis, pasikalbėjęs su Becku ir jausdamas kuriamos socialinės atmosferos kryptį, buvo tikras, kad šis besąlygiškai „norėjo totalaus laimėjimo: absoliuti Lietuvos kapituliacija arba karas“. Toks tikėjimas anuomet buvusios grėsmės realumu – antras ryškus Noėlio liudijimo bruožas. Pasiuntinys dėjo visas pastangas, idant įtikintų Vakarų sąjungininkes padėties rimtumu ir pastūmėtų jas imtis bet kokia kaina įtikinti Lietuvą nusileisti, nes tik taip tebuvę galima išgelbėti Europoje taiką.

Būdinga, kad Noėlis čia nepasiduoda lengviausiai ultimatumo istoriją paaiškinančiam požiūriui, kurį jis vadina romantiniu. To požiūrio laikytasi ar tebesilaikoma ir daug vėlesniuose liudijimuose ir tyrinėjimuose: esą tarp Lenkijos ir Vokietijos būta sandėrio – už Dancigo ir/ar koridoriaus grąžinimą Vokietija nesipriešinsianti, jog Lenkija praplėstų savo teritoriją Rytuose didžiosios dalies Lietuvos sąskaita[4]. Priešingai, Noėlis buvo tikras, kad, ultimatumui peraugus į ginkluotą konfliktą, Vokietija būtų neapsiribojusi Klaipėdos krašto okupacija, o eventualaus Lenkijos laimėjimo atveju – ir pasiskubinusi iškelti Dancigo klausimą. Bent jau pirmoji Noėlio įsitikinimo pusė, kaip paaiškėjo jau per Niurnbergo tribunolą[5], buvo itin tiksli.

Apibendrinant galima kartu su Noėliu tarti, jog per konflikto dėl Vilniaus dvidešimtmetį netrūko abiejų pusių užsispyrimo ir trumparegiškų, net rimtų klaidų ir ypač trūko geros valios ir elementarios diplomatijos. Tačiau ultimatumo istorija buvo ne logiška to pasekmė, o veikiau dirbtinė ir vienpusė Lenkijos akcija, kilusi pirmiausia iš pretenzijų „daryti didžiąją politiką“.

Tad Lenkijos ultimatumas vargu ar laikytinas pirmu lemtingu smūgiu Lietuvos Nepriklausomybei: užmezgusi diplomatinius santykius su Lenkija, Lietuva tikrai neįsisuko į Lenkijos orbitą. Po ultimatumo „nekaltais drabužėliais“[6], priešingai negu manė skeptikai, nieko daugiau nesislėpė, Lenkija naujų ultimatyvių reikalavimų nebekėlė. Nieko lemtinga neįvyko ir Vilniaus klausimu: galbūt diplomatinių santykių užmezgimą galima interpretuoti kaip Vilniaus priklausomybės Lenkijai pripažinimą, tačiau nuo to nei formali, nei faktinė Vilniaus krašto padėtis nepakito, ir juolab nebuvo įtvirtinta – pakanka prisiminti įvykius lygiai po pusantrų metų...

Žinoma, ši istorija galėjo tapti ir lemtinga – Lietuvai,

[4] Vokietija tokios galimybės neatmetė – Ribbentropo kovo 17 d. promemorijoje rašoma: „1) Vokietija suinteresuota *status quo* tarp Lenkijos ir Lietuvos išlaikymu, nes: [...] b) Vokietija nesuinteresuota, jog Lenkija inkorporuotų Lietuvą, kadangi taip Lietuva būtų prarasta kaip kompensacijos [Lenkijai] už koridoriaus gražinimą Voketijai objektas“, in: *Akten zur deutschen auswärtigen Politik* [ADAP], Serie D, Bd. V, Nr. 329. Lenkijai tokia idėja niekada nebuvo netgi svarstytina – juk ji už Dancigo ir koridoriaus išsaugojimą paaukojo savo valstybingumą.

[5] Kovo 18 d. Hitleris pasirašė direktyvą Vėrmachtui parengti Klaipėdos krašto okupacijos planus Lenkijos–Lietuvos konflikto atveju; žr. in: *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof*, Bd. 34, Nürnberg, 1949, S. 477–481, [dok.] Nr. 136-c. Visi skelbti vokiečių okupacijos (iki Dubysos) pasirengimus iliustruojantys dokumetai [*ADAP, ibid.*, Nr. 323, 329, 333] gana preciziškai perteikiami Škirpos (*Lietuvos nepriklausomybės sutemos* (*1938–1940*): *Atsiminimai ir dokumentai*, Chicago–Vilnius, 1996, p. 46), tik vokiečius jis, žinoma, interpretuoja kaip Lietuvos gynėjus nuo lenkų.

[6] Tuometinio SSRS užsienio reikalų narkomo Maksimo Litvinovo formuluotė (plg. citatą in: Raštikis S., *Kovose dėl Lietuvos: kario atsiminimai*, d. 1, Los Angeles, 1956, p. 517); patvirtina Vokietijos ambasados Maskvoje reikalų patikėtinis von Tippelskirchas, in: *ADAP*, *ibid.*, Nr. 338.)

jei ji būtų ultimatumą atmetusi, o Lenkijai, jei ši būtų tokiu atveju panaudojusi karinę jėgą. Ir baigtis ji tokiu atveju teoriškai galėjo tiek Lenkijos–Vokietijos suartėjimu, per Lietuvos padalijimą išsprendžiant tarpusavio ginčytinus klausimus, tiek paankstintu Lenkijos–Vokietijos susikirtimu, taigi gal ir visos Europos karu pusę metų anksčiau, tiek dar dešimtimis neįvardytų tęsinių. Tačiau visam tam užkirto kelią Lietuva, priėmusi ultimatumą. Per tas kelias incidento dienas laisvojo pasaulio viešuomenės simpatijos, pasak Noėlio, buvo Lietuvos pusėje, o laiminga istorijos pabaiga Lietuvos tarptautinio autoriteto tikrai nepakirto, kaip norėjo ir tebenori matyti Smetonos režimo oponentai; veikiau atvirkščiai – tik Lietuva čia pasirodė turinti sveiko proto.

O kaip Smetonos režimo pasitikėjimo praradimas? Opozicijos pasitikėjimo ir taip nebūta, politinės jėgos, turėjusios alternatyvią Vilniaus klausimo sprendimo ir santykių su Lenkija koncepciją – taip pat, o priešintis ultimatumui niekas tuomet rimtai ir nesiūlė[7]. Dar neprasmingiau kalbėti apie „visuomenės pasitikėjimą“, retrospektyviai taikant demokratinius kriterijus. Žinoma, nusivylimo būta, tik ne tiek politinio, kiek patriotinio, ir labiausiai dėl būtinybės atsisakyti karingos antilenkiškos retorikos. Ši istorija sudavė smūgį lietuvių tautinei savigarbai, kaip ir jos antilenkiškus pamatus stiprinusiai tautininkų tautinei politikai. Bet žiūrint iš laiko ar moralinės perspektyvos, tai buvo sveikas ir naudingas smūgis. Juolab kad čia būta ir reikšmingo „pliuso“: ne tik Lietuva pripažino esamą Lenkiją, bet ir Lenkija pripažino Lietuvą kaip nepriklausomą valstybę, o tai daugeliui lenkų, kaip liudija ir Noėlis, anaiptol nebuvo savaime suprantama. Maža to, šis ultimatumo (jei dar tinka jį taip vadinti) epizodas ne tik Lenkijai neatnešė apčiuopiamos naudos, bet ir dar labiau „nustatė prieš ją tarptautinę viešąją nuomonę“ (p. 181). Tad kas gi čia liko labiausiai nuskriaustas – tiek objektyvia, tiek subjektyvia prasme?..

II. KLAIPĖDA: „TAI ATITIKO VIETOS GYVENTOJŲ VALIĄ“

Antrieji – kur kas autobiografiškesni ir mažiau nardantys po tarptautinę diplomatiją – Hanso Heinricho Herwartho von Bittenfeldo atsiminimai, parašyti praėjus po įvykių jau 40 metų. Autorius, kilęs iš senos, bet ne „grynakraujės arijų“ giminės, Prūsijos klestėjimo laikais garsėjusios karvedžiais, palikuonis, pasukęs diplomato keliu ir greitai padaręs karjerą, 1930–1939 m. dirbo Vokietijos atstovybėje Maskvoje net trijų ambasadorių asmeniniu sekretoriumi. Šį postą jis trumpam buvo palikęs, kai 1938 m. pabaigoje buvo paskirtas sekretoriumi į Vokietijos konsulatą Klaipėdoje. Nuo 1938 m. Herwarthas buvo įsitraukęs į vadinamąjį diplomatų pasipriešinimą, siekusį per neoficialius kontaktus su Vakarų valstybėmis užkirsti kelią karui, į kurį veržėsi nacių Vokietija. Iškart po Vokietijos–SSRS pakto pasirašymo, dėl moralinių ir pragmatinių priežasčių nusivylęs, jis savanoriškai pereina į karinę tarnybą, kurioje „Rusijos kampanijos“ metu daugiausia iš karo belaisvių organizuoja rusišką savanorių armiją, po karo sąjungininkų išduotą sovietams. Nepaisant ligtolinių nesėkmių, po karo Herwarthas grįžta į politiką, ir per visą Adenauerio erą sukasi diplomatinės tarnybos viršūnėse. Tik išėjusį į pensiją Herwarthą vienas amerikietis, SSRS istorijos tyrinėtojas, prikalbino įrašydinti į juostą atsiminimus, ilgainiui pasirodžiusius ir knygos pavidalu. Herwartho padėtis rengiant memaurus buvo daug palankesnė negu daugumos vokiečių politikų ir diplomatų: jam nebereikėjo aukštinti savo nuopelnų kovoje prieš nacizmą, buvo lengviau pripažinti jaunystės klaidas ir silpnybes. Vargu ar rasime kitus memuarus, kur taip išsamiai, vaizdingai ir įtikinamai aprašomas „diplomatinis gyvenimas“ Stalino laikų Sovietijoje. O kaip to gyvenimo fone atrodo Vokietijos ultimatumas Lietuvai?

Tiesą pasakius – bemaž niekaip. Nors savo kelių mėnesių tarnybai Klaipėdoje Herwarthas ir skiria nedidelį skyrelį (p. 153–158), apie mums rūpimą ultimatumą jis nė neužsimena. Ir ne vien dėl to, kad politinius dalykus čia užgožia asmeniniai rūpesčiai: Maskvoje „nearijas“ neturėjęs jokių kontaktų su nacionalsocializmu ir buvęs po grafo Friedricho Schulenburgo sparneliu, Mėmelyje jis atsidūrė pavojuje „pakliūti į akis“ partijai (p. 154). Tiesiog diplomato požiūriu nesama jokio „Klaipėdos klausimo“. Beveik vien vokiečių apgyventas Klaipėdos kraštas, amžius priklausęs Vokietijai, Versalio sutartimi buvęs nuo jos atplėštas ir 1923 m. Lietuvos aneksuotas, tad po Sudetų krizės jau visiems akivaizdu, kad Hitleris ruošiasi jį sugrąžinti Vokietijai ir kad krašto gyventojai to laukia. Jeigu Vilniaus klausimo atveju matėme, kaip pašalietis negali atsistebėti konflikto iracionalumu ir dirbtinumu, tai čia, irgi žiūrint iš šono, konflikto nematyti, situacija visiškai natūrali, o vietoj aštraus klausimo – lengvai išsprendžiamas uždavinys. Juolab kad, kaip atvykęs į vietą sužino Herwarthas, ką tik įvykę Seimelio rinkimai atnešė triuškinamą pergalę vokiečių partijai.

Taigi padėtis krašte stebėtinai rami, ir tai, autoriaus nuomone, paaiškinama klaipėdiečių – tipiškų Rytprūsių gyventojų – santūriu, apdairiu ir geranorišku charakteriu. Netgi vietiniai naciai prieš lietuvių administraciją nerengia jokių incidentų, tad, kaip prisimena autorius, „man net tapdavo neramu, kad tylieji klaipėdiečiai Ber-

[7] *Post hoc* tokių siūlytojų netrūko: štai žinomas išeivijos veikėjas Jonas Augustaitis savo metu tvirtinęs, kad pasipriešinimas Lenkijai anuomet būtų apsaugojęs nuo pirmosios bolševikų okupacijos ir daugelio pokario bėdų.

lyne bus pamiršti...“ Ir tarpasmeninės įtampos židiniai pasirodė mažesni negu Herwarthui regėjosi iš pradžių: trintį su generaliniu konsulu von Sauckenu sušvelnino Schulenburgo rekomendacija, su vietos nacionalistais naujojo diplomato santykiai susiklostė puikiai po to, kai jis savo atvykimo vakarą su vietos burmistru prekybos rūmų direktoriaus kompanijoje šauniai maukė gryną viskį, partiečių iš Didžiojo Reicho intrigas Klaipėdos krašte Herwarhtui pavyko neutralizuoti, pasinaudojus gerais ryšiais Gestape. Netgi jo santykių su gubernatoriumi Gailiumi būta gana draugiškų.

Panašiai vaizduojamas ir Klaipėdos krašto sugrįžimas Vokietijai, įvykęs staiga ir neskausmingai. Pasak diplomato, „man nebuvo dėl ko sau priekaištauti, kadangi perėmimas [Klaipėdos krašto prijungimas prie Vokietijos, – *N. Š.*] atitiko gyventojų valią“ (p. 158). Tik Herwarthas sakosi nujautęs, kad klaipėdiškiai netruks nusivilti trečiuoju Reichu, ir vietinių nacionalistų lyderis Ernstas Neumannas tą jam patvirtinęs kelias minutes prieš paliekant Klaipėdą jau 1939 m. kovo pabaigoje... Savaime suprantama, kad tokiame kontekste negalėjo atsirasti vietos paminėti desperatiškiems lietuvių bandymams išvengti Klaipėdos praradimo. Nebent Herwarthas dėl pilnesnio vaizdo galėjo papuošti atsiminimus savo anuometinio šefo Reicho valstybės sekretoriaus Ericho von Weizsäckerio, lemtingojo Reicho vadovų ir Lietuvos ministerio Urbšio susitikimo liudytojo, chrestomatiniu pastebėjimu, esą Lietuva (Klaipėdos krašto perdavimo 1939 m. kovo 22 d.) sutartį pasirašiusi „pusiau laisva, pusiau nelaisva valia“, ir kad Urbšys Ribbentropo apartamentus „palikęs su palengvėjimu ir net patenkintas“, kad viskas taip lengvai baigęsi.

Šioje vietoje mums turėtų sukilti šventas pyktis: argi Klaipėdos „perleidimo“ nebuvo pareikalauta staiga ir klastingai, Urbšiui pakeliui sustojus Berlyne pasiaiškinti sąlygų tarpusavio santykiams pagerinti, argi Klaipėdos kraštas nebuvęs atplėštas nuo Lietuvos prievarta, pagrasinus, kad Lietuvai atsisakius geruoju pasirašyti sutartį, Vėrmachtas „įžengsiantis ir nežinia kur sustosiantis“, argi vokiečiai neįžengė į Klaipėdą dar nepasirašius sutarties, argi visa tai įvyko ne pažeidžiant Vokietijos tarptautinius įsipareigojimus ir Klaipėdos statutą? Ir argi Lietuvos trumparegė politika čia niekuo dėta, argi toks staigus dalies teritorijos praradimas nesukrėtė Lietuvos visuomenės ir valdžios, argi ne po šios krizės kilusios režimo kritikos audros Lietuvoje subyrėjo vienpartinis monopolis? Iš tokių ir daugybės panašių klausimų, natūraliai kylančių kiekvienam, besidominčiam „Klaipėdos problema“, Herwartho liudijimo šviesoje tegaliu peržvelgti pora, tuos pačius, kaip ir Vilniaus atveju.

Pirmiausia dėl paties „ultimatumo“ fakto: kaip galima, kalbant apie Klaipėdos krašto perdavimą Vokietijai, jo nepastebėti? Kovo 20 d. Urbšio pokalbis su Ribbentropu vyko be liudytojų, tad esama vos dviejų jo interpretacijos tradicijų – vokiškos, „dokumentinės“ ir lietuviškos, atpasakojamosios[8]. Urbšio, kaip ir oficialioji Lietuvos pozicija (prieš ir po Klaipėdos praradimo) bei vėlesnės lietuvių politikų interpretacijos nuspalvintos aiškaus motyvo: Lietuva ne pati atsisakė Klaipėdos krašto, o vokiečiai grasinimais privertė ją atiduoti[9]. Iš čia – ir noras vadinti Ribbentropo žodžiu išdėstytą poziciją ultima-

Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys ir Vokietijos reicho atstovas Joachimas Ribbentropas pasirašo sutartį dėl Klaipėdos krašto perdavimo Vokietijai. 1939 03 22. Berlynas. LVGA

[8] Pokalbio užrašą žr. *ADAP*, *ibid.*, Nr. 399. Paties Urbšio atsiminimai užrašyti tik 1984 m., o paskelbti 1988 m., nors tuoj po „ultimatumo“ Urbšys pasiuntinybėje buvo surašęs trumpą promemoriją, kurios kelios versijos ilgą laiką gyvavo literatūroje. Vokišką ir lietuvišką versijas lygina ir Škirpa K., *op. cit.*, p. 137–140.

[9] Prieš išvykdamas į Vokietiją dar 1938 m. gruodį, naujai paskirtas Lietuvos įgaliotasis ministeris Škirpa iš Prezidento gavo maždaug tokį Lietuvos pozicijos paaiškinimą: „svarbu nepadėti parašo po kokiu nors raštu, kurį vokiečiai vėliau galėtų aiškinti, kaip neva Lietuvos laisvą Klaipėdos krašto išsižadėjimą“ (*ibid.*, p. 126). Teisinis matmuo abiems pusėms išliko svarbus iki galo; kaip žinoma, turėjo jis reikšmės ir pokarinei Niurnbergo tvarkai.

tumu, kurio nepriėmimas baigtųsi karine Lietuvos okupacija. Kadangi formalių priežasčių čia kalbėti apie ultimatimą nėra daug (jokių raštiškų reikalavimų, griežtai konfidencialus pokalbis, primygtinis siūlymas Lietuvai parodyti iniciatyvą ir nedviprasmiškas situacijos traktavimas kaip Lietuvos ir Klaipėdos krašto vidaus reikalo), suprantamas Urbšio (ir visų lietuvių, net Škirpos) polinkis perpasakojant pokalbį dramatizuoti: taip randasi Ribbentropo spaudimas sutvarkyti reikalą iškart telefonu ar įsakmus reikalavimas niekam apie ultimatumą neprasitarti[10], ko vokiškame pokalbio užraše nematyti nė su žiburiu. Maža to, skaitant minėtą užrašą, netgi susidaro įspūdis, kad jau tada Urbšys stengėsi atsakydamas „įkalbėti" Ribbentropui griežtesnes jo šiaip gana aptakių įspėjimų formuluotes: antai prašė nurodyti konkretų terminą (kada galėtų kilti Klaipėdoje neramumai, kuriems užbėgdama už akių Lietuva galėtų „priimti nutarimą" taikiai susitarti su Vokietija). Ribbentropas provokacijai nepasidavė, ir patarė atsižvelgti į „vidinius" terminus – kad ir į kovo 25 d. šaukiamą Seimelio susirinkimą...

Žinoma, Vokietija taip pat turėjo aiškų interesą – viską „sutvarkyti tyliai" ir be jokių išorinių ekscesų. Taip pat aišku, kad „Sutartis dėl Klaipėdos Krašto perdavimo" radosi ne iš laisvos abiejų šalių valios, o buvo Vokietijos „išmušta" diplomatiniu spaudimu, kuriam Lietuva pasidavė realios Vokietijos karo veiksmų grėsmės akivaizdoje. Tačiau tai pripažįstant, negalima nepastebėti ir akivaizdaus fakto, nuo kurio pokalbį su Urbšiu ir pradėjo Ribbentropas: Klaipėdos kraštas nori vėl prisijungti prie Vokietijos. Tuo situacija buvo panaši į Sudetų krašto atvejį prieš pusę metų, kai Versalio tvarkai Vokietija priešpriešino versališką apsisprendimo principą. Tik Klaipėdos atveju Vokietija nesirengė ieškoti jokių Miunchenų, nes Lietuva kraštą valdyti gavo tik po (ir dėl) to, kad prieš tai jį buvo užėmusi, ir anaiptol ne versališku, o inscenizuoto sukilimo keliu. Ir dar – Miuncheno sutartį nuo Klaipėdos skyrė ne tik pusė metų, bet ir Čekijos „likučio" aneksija (kovo 15 d.): „kadangi Vakarų valstybės neveikliai stebėjo okupaciją Čekoslovakijos, kuri buvo apgyventa ne vokiečių, tai buvo visiškai savaime suprantama, kad jos nieko nesiims vėl įjungiant į Vokietiją Klaipėdos kraštą" (Herwarth, p. 157).

Iš tiesų tokia sąjungininkų reakcija Vokietijai buvo akivaizdus stimulas būtent tada ir tokiu būdu „sureguliuoti" Klaipėdos klausimą. Tačiau šis būdas nebuvo neišvengiamas. Antai galėjo drastiškų priemonių imtis vokiečiai Klaipėdoje, anaiptol nebuvę tokie paklusnūs Reicho įrankiai ir romūs, kaip juos vaizduoja Herwarthas[11], arba, pasukdamos lietuvių pramintu keliu, sukilimą imituoti galėjo Vokietijos slaptosios tarnybos. Galėjo Vokietija pasukti ir atvirų provokacijų ir konfrontacijos keliu. Tad pasirinktas kelias galbūt nebuvo Lietuvai blogiausias iš galimų. Ir tai buvo veikiau baigiamasis akordas Klaipėdos byloje, o ne lemiamas jos sprendimas, – jis Vokietijos jau buvo priimtas iš anksto, o Klaipėdos konvencijos signatarai su tuo širdyje irgi jau buvo susitaikę, matydami tiesiog akyse bręstant daug didesnes problemas. Jas kėlusiai Vokietijai Klaipėdos krašto perėmimas irgi nebuvo koks nors lemiamas įvykis, ko nepasakysi apie dieną tarp „ultimatumo" ir „perleidimo" sutarties pasirašymo įvykusį Ribbentropo pokalbį su Lenkijos pasiuntiniu Vokietijoje Lipskiu dėl Dancigo koridoriaus problemos sureguliavimo galimybės[12].

Tad nors Lietuvai Klaipėdos netektis buvo ir neabejotinai didelis smūgis, jis buvo, panašiai kaip ir prieš metus, veikiau vidinis. Ne tiek „objektyvi" kaltė, kiek „subjektyvus", tegul ir neišvengiamos, bet dėl to ne mažiau skaudžios netekties jausmas slėgė ir vyriausybę, ir viešuomenę, ir paprastus patriotus. Tautininkų politikoje tiek Klaipėdos krašte, tiek santykiuose su Vokietija būta nemažai klaidų. Tačiau ar Lietuva būtų geriau laikiusis Klaipėdos konvencijos, panaikindama demokratijos suvaržymus, kaip to pageidavo Vokietija[13], ar būtų intensyviau pati ieškojusi sau palankesnio Klaipėdos klausimo sprendimo, glaudžiau orientuodamasi į Vokietiją, kaip siūlė pasiuntinys Škirpa, sunku patikėti, kad tai kaip nors būtų padėję esmingiau pakeisti vidinę Klaipėdos krašto ar išorinę Versalio sistemos situaciją, ar juolab Vokietijos apsisprendimą greitai ir tyliai užbaigti šį, pasak Hitlerio, „nesusipratimą". Ir tikrai beprasmiška „istorinės klaidos" būtų ieškoti nesipriešinime Vokietijos spaudimui, esą pasipriešinę ir Vokietijos okupuoti būtume po karo turėję ne mažiau laisvės už Lenkiją[14]. Kur kas teisingiau būtų šalia Lietuvos teritorijos atplėšimo matyti ir teisingumo Vokietijai atstatymą, šalia smūgio nacionalinei savigarbai – džiaugsmą išsaugojus (tamsyk) laisvę, šalia režimo sukrėtimo – ir politinės sistemos pagyvinimą...

[10] Plg. Turauskas E., *Lietuvos Nepriklausomybės netenkant*, Chicago, b. m., p. 31; iš pokalbio su Turausku: Noël L., *op cit.*, S. 305.

[11] Savo *citissime* telegramoje į Berlyną iš Klaipėdos konsulato 1939 m. kovo 15 d. Herwarthas praneša apie dr. Neumanno vadovaujamų Klaipėdos vokiečių užmojį „veikti savo nuožiūra" konflikto su Lietuvos gubernatoriumi akivaizdoje, in: *ADAP*, *ibid.*, Nr. 396.

[12] Per jį galutinai paaiškėjo, kad draugiškas problemos, kaip tai suprato Vokietija, sureguliavimas yra neįmanomas, plg. Fabry P., *Der Hitler–Stalin Pakt 1939–1941*, Darmstadt, 1962, S. 12, 18.

[13] Tai 1938 05 09 Vokietijos URM Baltijos šalių skyriaus vadovas Werneris von Grundherris Lietuvos pasiuntiniui Jonui Šauliui nurodė kaip tarpvalstybinių santykių normalizavimo pagrindą, in: *ADAP*, *ibid.*, Nr. 343.

[14] Taip samprotaujama: Audėnas J., *Paskutinis posėdis*, New York, 1966, p. 212–213.

III. LIETUVA: „RETA GARBĖ – BŪTI PIRMUOJU ŽINGSNIU SOVIETŲ SĄJUNGOS PASAULIO UŽVALDYME“[15]

Nieko panašaus nebegalima pasakyti apie tamsiausią šiuolaikinės Lietuvos istorijos puslapį – 1940 m. birželio įvykius: 14 d. SSRS ultimatumas Smetonos Lietuvą užklupo nepasirengusią, gėdingą ultimatumo priėmimą sekė dar gėdingesnė okupacija, o tai reiškė ir valstybės palaidojimą, didžiąja dalimi – ir savųjų rankomis. Argi tad lemtingasis ultimatumas nebuvo natūrali SSRS revizionistinės politikos baigtis ir neišvengiama Lietuvos nuolatinio trumparegiško orientavimosi į Sovietiją pasekmė? Laimė, galiu išvengti tokio sudėtingo klausimo svarstymo, nes trečia knyga – „Memorandumas: Kaip buvo paskelbtas karas Sovietų Sąjungai“ – mažai ką apie tai teliudija. Tai netgi nebe memuarai, o veikiau liudytojo tyrinėjimas, besisukantis aplink vieną pagrindinių šio ultimatumo istorijos veikėjų. Bet apie viską iš eilės.

Erichas Ferdinandas Sommeris, gimęs Maskvoje, baigęs studijas Vokietijoje dirbo Reicho URM vertėju, karo pabaigoje atsidūrė sovietų nelaisvėje, 10 metų kalėjo lageryje, iš kurio grįžęs vėl stojo į (VFR) diplomatinę tarnybą, vėliau atsidėjo akademinei veiklai. Jo įspūdingas veikalas skirtas vienam įvykiui, kurio liudytojas jis buvo: 1941 m. birželio 22 d. naktį SSRS pasiuntiniui Vladimirui Dekanozovui Vokietijos valdžios atstovų buvo perskaitytas ir įteiktas memorandumas dėl pradedamų karo veiksmų prieš SSRS. Savo rūpestingai ir preciziškai parengtą knygą jis rašė sąmoningai derindamas profesionalaus vertėjo – įvykių liudytojo (taigi ir galinčio juos išgyventi, netgi paveikti iš vidaus, ir stebėti iš šono bei dokumentiškai užfiksuoti) bei istorijos tyrinėtojo perspektyvas. Jo tikslas – pamėginti pasiaiškinti Vokietijos–SSRS karo pirminį pobūdį ir tikslus, atsiremiant į minėtą memorandumą[16], – dėl sovietų pastangų iškart po karo falsifikuoti jo istoriją bemaž ignoruotas tiek Niurnbergo tribunole, tiek istorijos tyrinėjimuose. Priežastis paprasta – pilnas memorandumo tekstas, kitaip negu į apyvartą įėjusi jo santrauka[17], neleidžia taip lengvai kvalifikuoti Vokietijos agresijos prieš SSRS kaip „nepaskelbto karo“, dar ir neišprovokuoto... Kurgi tokioje knygoje atrandama vietos 1940 m. vasaros įvykiams Lietuvoje?

Atsakymą į tai gali duoti žvilgsnis į knygos struktūrą: Sommeris savo pasakojimą pradeda apžvelgdamas Vokietijos–SSRS santykius nuo pakto iki karo pradžios ir tęsia „diplomatine preliudija“, kurioje daugiausia vietos skiriama jam rūpimos istorijos pagrindiniams veikėjams – Molotovui, Ribbentropui ir ypač Dekanozovui. Kaip sudedamoji jo politinės biografijos dalis ir iškyla Lietuvos sovietizacijos klausimas („Dekanozovo nediplomatiška misija Kaune (1940 m. birželis–liepa)“, p. 107–126), pradedamas apžvelgti nuo ultimatumo nakties. Naujų faktų čia nerasime, nors Sommeris neapsiriboja Dekanozovo vaidmens bolševizuojant Lietuvą nušvietimu ir remiasi dauguma geriausių Lietuvos sovietinės okupacijos tyrinėjimų ir apžvalgų[18]. Skyrium paminėti norėčiau tris momentus, Sommerio knygoje sudarančius tam tikrą prasminį Lietuvos okupacijos vaizdo karkasą.

Pirmas – buvusio NKVD majoro, 1947 m. perbėgusio į Vakarus, pasidalijimas atsiminimais iš Baltijos valstybių (konkrečiai Estijos) okupacijos[19]. Vieną 1940 m. birželio naktį „Petrovas“ su grupe enkavėdistų buvo iškviestas pas tuometinį NKVD Užsienio (= žvalgybos) skyriaus vadovą Dekanozovą, kuris jiems išdalijo diplomatinių kurjerių pasus ir trumpai nusakė jų misiją Baltijos šalyse: „Politbiuro nutarimu ir draugo Stalino noru turinti būti išspręsta mūsų šiaurės vakarų sienų saugumo problema. [...] Šių priemonių tikslas yra palengvinti uždavinį šlovingajai ir nenugalimajai Raudonajai Armijai apginti [...] sienas“ (p. 107). Kaip žinome, enkavėdistai savo misiją įvykdė, tik štai klausimas, ką Stalinas suprato kaip sienų saugumą ir jų gynimą?

Atsakymą galima rasti Sommerio bemaž ištisai iš vadinamųjų Kersteno komiteto dokumentų[20] recituojamame... Lietuvos „Liaudies vyriausybės“ galvos Vinco Krėvės-Mickevičiaus[21] pasikalbėjime su Molotovu (ir Dekanozovu; p. 114–123). Molotovas mokęs: „Turite pagaliau realiai pažvelgti tikrenybei į akis ir suprasti, kad atskiros mažos valstybės ateityje turės visos išnykti... Turėtumėt todėl jau dabar paruošti Lietuvos liaudį sovietinei santvarkai, kuri ateityje bus visur, visoje Europoje įgyvendinta. Antrasis pasaulinis karas padės mums įsigalėti visoje Europoje. Mes šiandien remiame Vokietiją, bet tik tiek, kad ji neužtrokštų anksčiau [...] ir Vakarų Europos plotuose, manau, kažkur

[15] Iš prof. Kiršanovo pasisakymo apie „Pabaltijo respublikas“ 1941 m. kovo 27 d. Rašytojų namuose Kaune (Dovydėnas L., *Mes valdysim pasaulį*, t. 1, New York, 1970, p. 11).

[16] Oficialiai paskelbta: *Hamburger Monatschrift für Auswärtige Politik*, 1941, H. 7.

[17] *ADAP*, Serie D, Bd. XII/2, Nr. 659.

[18] Boriso Meissnerio *Die Sowjetunion, die Baltische Staaten und das Völkerrecht*; Jono Kaslo *The Lithuanian Strip in Sovjet-Germany Secret Diplomacy 1939–1941*; Seppo Mylliniemi *Die baltische Krise, 1939–1941*; Kersteno komiteto dokumentais.

[19] Petrov (Pseudonym), „Les souvenirs d'un agent sovietique 1936–1947“, in: *La Tribune de Genè ve*, 1949 12 29– 31; 1950 01 02–03.

[20] Liet. vert. žr. *Baltijos valstybių užgrobimo byla*: JAV Kongreso Ch. J. Kersteno komiteto dokumentai 1953–1954 m., Priedas A, dok. 9., p. 484–495.

[21] Krėvė – (ypač Vakaruose) mėgiamiausias cituoti Lietuvos sovietizacijos liudytojas, dar prieškariu garsėjo kaip neeilinis pasakorius, o dabar žinomas ir kaip ilgametis sovietų informatorius. Turint tai galvoje, telieka stebėtis, kaip jam pavyksta „neįdėti į lūpas“ sovietų šului nieko, ko šis nebūtų galėjęs pasakyti ir kas prieštarautų anuometinės SSRS užsienio politikos generalinei linijai.

netoli Reino, įvyks paskutinis mūšis tarp proletariato ir sudūlėjusios buržuazijos, kuris visam laikui nulems Europos likimą“.

Kad visa tai – ne tuščios Krėvės spekuliacijos, patvirtina ir paties Sommerio liudijama istorija: akis į akį su Dekanozovu jis (kaip vertėjas) susidūrė per pirmą naujojo SSRS ambasadoriaus pokalbį su Ribbentropu 1940 m. gruodžio 21 d., kai „grėsmingasis gruzinas“ norėjęs išjudinti iš mirties taško buvusios Lietuvos–Vokietijos sienos demarkacijos klausimą. Klausimas buvo iškilęs dėl to, kad sovietai kartu su Lietuva pajungė ir Suvalkijos ruoželį, kurį buvo susitarta palikti Vokietijai. Sommeris nupasakoja visą klausimo priešistorę (p. 141–152). Viskas prasidėjo 1939 08 23 per derybas Maskvoje, kai Ribbentropas dėl medžioklės sumetimų primygtinai pageidavo gauti Vokietijos įtakos sferai Suvalkų sritį, nes štai Augustavo miškuose esą veisiasi puikūs taurieji elniai[22]. Stalinas mielai sutiko šią sritį perleisti, tačiau jokių elnių, kaip netruko paaiškėti, ten nebūta nė kvapo. O štai rugsėjo 28 d. sovietams „iškeitus“ visą Liublino ir dalį Varšuvos vaivadijos į Lietuvą, dėl tų nesamų elnių Vokietijai atitekęs „Suvalkų trikampis“ Vokietijos–SSRS sienoje sudarė „nepraktišką iškyšulį“, todėl Stalinas ir sutiko palikti Vokietijai sieną „nulyginantį“ Suvalkijos ruoželį[23].

Sutikti sutiko, bet kaip netruko paaiškėti, iš to Vokietijai tebuvo vieni nemalonumai, kurie tarsi buvo užglaistyti 1941 m. sausio 10 d. slaptuoju protokolu, „dviejų aliaskų“ kainos dydžio kompensacija. Tik ar įmanoma kompensuoti taip staiga atsiradusį išėjimą prie tikrųjų, natūralių kliūčių neginamų Vokietijos sienų?..

Visa tai, ir ypač grėsmingos Raudonosios Armijos masės atsidūrimas priešais Rytprūsius (raktą į Reichą) tuo metu, kai Vėrmachtas buvo prikaustytas Vakaruose, Vokietijos vyriausybės notoje dėl karo veiksmų prieš SSRS pradėjimo interpretuojama kaip SSRS agresyvių kėslų Vokietijos atžvilgiu įrodymas[24]. Tačiau Sommeris tokiems agresyviems kėslams įrodyti suranda ir origi-

[22] Ribbentropo personalo skyriaus vadovo Alexanderio Dörnbergo spalio 19 d. raštas ambasadoriui Schulenburgui grįžus iš „komandiruotės į Augustavą“, cit. iš dok. rinkinio: Brügel J., (Hg., Einl.), *Stalin und Hitler*: *Pakt gegen Europa*, S. 154, Nr. 167.

[23] Žr. Ribbentropo derybų su Stalinu ir Molotovu rugsėjo 28 d. užrašą, prieš dešimt metų rastą privačiame grafo Schulenburgo archyve ir paskelbtą *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1991, S. 447–470; 459.

[24] Taip pat – ir Lietuvos sovietizacija bei aneksija, prieštaraujant Maskvos susitarimams.

Lietuvos karių mitingas, įvedus sovietų valdžią Lietuvoje.
Kaunas, 1940. LNM Ikonografijos skyrius

nalų argumentą – tą pačią Dekanozovo biografiją: dar 1920 m. balandį jis aktyviai dalyvavo naujos, Vakarų valstybių garantuotos Azerbaidžano valstybės sovietizacijoje. Kuo NKVD užsienio žvalgybos skyriaus vadovas ir užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas užsiima savo antrojo panaudojimo užsienyje metu – visi puikiai žinome. „Tačiau jo anaiptol ne diplomatinė patirtis Kaune turėjo jam, kaip „Lietuvos ekspertui", šiek tiek vėliau išeiti į naudą pasiuntinio Berlyne poste" (p. 126). Telieka kartu su Sommeriu paklausti: *kam* į naudą. Ką turėjo reikšti trečias Dekanozovo paskyrimas užsienyje? Gal sovietų ardomosios ir šnipinėjimo veiklos Vokietijoje sustiprėjimą (p. 85, 127) ar net – artėjančią dabar jau Vokietijos sovietizaciją?...

Toks Lietuvos okupacijos kontekstas leidžia kitoje šviesoje išvysti ir ultimatumo istoriją. Pirmiausia tai tam tikra prasme irgi „netikras" ultimatumas: ne tiek dėl dirbtinumo ir neteisėtumo, kiek dėl „nevertingumo" pačių sovietų požiūriu. Šiaip, žinoma, ultimatumas, kaip vienpusis teisinis veiksmas, nereikalauja būti priimtas, o tik gautas[25]. Bet sovietams kaip tik ir tereikėjo formalaus priėmimo (kaip ir vėliau – formalaus teisėtumo regimybės okupuojant, aneksuojant ir sovietizuojant): jiems nerūpėjo nei kaltinimų priežasčių pašalinimas, nei reikalavimų įvykdymas – jie bet kuriuo atveju buvo pasiruošę susidoroti su „ponais Skuču ir Povilaičiu", pasirūpinti „priimtinos Vyriausybės" suformavimu bei įvesti Raudonosios armijos „pakankamą kontingentą".

Taigi Lietuvos Nepriklausomybei buvo lemtingas ne tiek ultimatumas, kiek sovietų apsisprendimas pajungti Lietuvą ir jos šiaurines kaimynes pagal užsibrėžtą scenarijų, kiek įmanoma labiau primetant savo sugalvotas taisykles. Pats ultimatumas čia veikiau atliko klaidinamos priemonės vaidmenį. Norint jį suprasti, reikia ne tik nagrinėti neabejotinai pragaištingą jo poveikį Lietuvai, bet ir kelti klausimą apie čia išryškėjančius sovietų tikslus. Kam kaip tik tada ir tokiu būdu bei priemonėmis buvo bolševizuotos Baltijos šalys, visų pirma Lietuva? Lengviausias kelias būtų spręsti pagal „rezultatus": okupavo ir aneksavo, taigi to ir siekė. Išoriniai motyvai – dėl Prancūzijos sutriuškinimo kilusi Vokietijos įsigalėjimo grėsmė ir baimė nespėti atsiimti sau priklausančios dalies; giluminiai – revizionizmas, grįžimas prie imperinio nacionalizmo; strateginiai – pastūmėti į Vakarus sienas, saugantis netikėtos Vokietijos agresijos.

Tačiau net žvilgsnio iš šalies pakanka suprasti, kad tikrieji motyvai ne tie. Ne vieta čia samprotauti apie carinio ir lenininio imperializmo skirtumus: pernelyg jau daug žmonių ir tautų nukentėjo, Hitleriui, Rooseveltui ir pan. jų nepastebėjus. O dėl baimės: taip, sovietai sunerimo dėl staigaus Prancūzijos žlugimo sukeltos grėsmės, tik... dėl *taikos* Europoje *grėsmės*. Ir ėmėsi priemonių: pirmas žingsnis – ultimatumas Lietuvai. Po jo nuosekliai daryti kiti žingsniai – iki pat Molotovo vizito Berlyne. Ir visa tai nacių lyderiai išgyveno ir suprato kaip nedviprasmišką sovietų spaudimą Vokietijai. Baimės jiems tai gal ir nesukėlė, bet grėsmei pajusti – pakako. O juk būta ir ne visai viešų sovietų žingsnių: nuo pat 1939 09 28 „Sienų ir draugystės" sutarties bolševikai ėmėsi planuoti karo veiksmus prieš Vokietiją, 1940 m. kovo antroje pusėje šis procesas ypač suintensyvėjo, ir liepos pabaigoje buvo baigtas rengti pirminis planas. Jame daugiausia dėmesio skiriama vadinamajai „šiaurinei" krypčiai – RA pagrindinis smūgis turėtų būti nukreiptas į priešininko pajėgas Rytprūsiuose ir į šiaurę nuo Varšuvos[26]. Ar tad yra ko stebėtis, kad „užtikrinti vakarinių sienų saugumą" (= išvaduojamąjį žygį į Vakarus) šlovingoji RA pradėjo nuo Lietuvos[27], sunkiai paveržtos iš Vokietijos, o ne nuo kokios Estijos, dėl kurios priklausomybės sovietų įtakos sferai niekada niekam jokių abejonių nekilę? Tiesa, jau 1940 m. spalį SSRS Generaliniame štabe apsisprendžiama už „pietinę" kryptį, ir pagrindinį smūgį Vokietijai 1941 m. liepą rengiamasi suduoti iš „Lvovo kyšulio"[28]. Bet tai – jau visai kita istorija...

Vis dėlto lieka dar vienas, pats fundamentaliausias ir sykiu skaudžiausias klausimas, nuolat skambantis jau šešiasdešimt metų: argi priimti sovietų ultimatumą nebuvo fatališka Lietuvos Vyriausybės klaida, argi nederėjo bent simboliškai pasipriešinti – juk tam gal būtų pakakę tik didesnio Prezidento valingumo? Nesiimdamas to svarstyti, apsiribosiu dviem nekaltais pastebėjimais.

Pirma, šiai temai dėmesio skiriantys „stebėtojai iš šono" (antai Sommeris) yra vienodai linkę ir *pateisinti* Lietuvos poziciją bei (ne)veiksmus gresiant ir prasidedant pirmajai sovietų okupacijai, ir su *pagarba* žiūrėti į Birželio sukilimą jai baigiantis, ir *žavėtis* karo ir pokario partizanų ištverme priešinantis antrajai okupacijai. Ką tokiu atveju reiškia visiškai *priešingas* požiūris šiuolaikinių lietuvių istorikų, politikų ar šiaip rašytojų viešuose pasisakymuose šiais klausimais?

Antra, sutrukdyti eventualiam kariniam Lietuvos

[25] Meissner B., *op. cit.*, S. 218 ir lit. išnašoje.

[26] Pirmąkart planas skelbtas: *Voenno istoričeskij žurnal* (*VIŽ*), 1991, Nr. 12, s. 17–20.

[27] Dar 1937 m., jau suimtas kaip liaudies priešas, maršalas Tuchačevskis „atskleidžia" suokalbišką „SSRS pralaimėjimo planą" (skelbtas *VIŽ*, 1991, Nr. 8–9), iš tikrųjų – realistinį Vokietijos užpuolimo planą, kuriame nurodoma, jog šiaurinė puolimo kryptis neabejotinai pranašesnė, jei prieš tai būsią likviduoti „limitrofai" (*VIŽ*, Nr. 9, s. 62), ir pasirinkus šią kryptį „RA ypač svarbu žygiuoti per Lietuvos teritoriją" (*VIŽ*, Nr. 8, s. 49). Komentarą plg. Pronin A., *Sovetsko-germanskije soglašenija 1939 g.: Istoki i posledstvija*, III sk., tekstas su išnašomis 92–95, in: *Meždunarodnyj istoričeskij žurnal*, 2000, Nr. 12, http://www. history.machaon.ru.

[28] Mel'tiuchov M., *Upuščennyj šans Stalina: Sovetskij Sojuz i bor'ba za Evropu 1939–1941*, Moskva, 2000, s. 371–372.

pasipriešinimui (vienintelis realus tegalėjo būti simbolinis pasipriešinimas – Lietuvos kariuomenės dalinių pasitraukimas į Rytprūsius) ir turėjo pasirengę Lietuvą okupuoti RA daliniai. Kad toks pasitraukimas (galbūt ir su dalimi Vyriausybės narių) į Rytprūsius taptų neįmanomas, „pagal birželio 12 d. kovinį įsakymą Nr. 002/op 11-osios armijos dalys kartu su (Lietuvoje dislokuoto) 16-ojo Ypatingojo šaulių korpuso daliniais turėjo apsupti ir sunaikinti priešininką Kauno apylinkėse“[29]. Ką ir kalbėti apie ardomąją sovietų veiklą Lietuvos „valdančiuosiuose sluoksniuose“, „draugišką pastebėjimą“ Vokietijai apie prastai saugomą sieną su Lietuva[30] ar pan. Tad ar sovietų kruopščiai parengtus planus pažeidęs ir, kaip prisijungdamas prie Krėvės pabrėžia Sommeris, „Dekanozovą asmeniškai užgavęs“ Prezidento Smetonos pabėgimas nebuvo veikiau (tegul ir nedidelis) Lietuvos laimėjimas tame didžiuliame žaidime, kurį Sovietų Sąjunga pradėjo prieš Vokietiją ir – eventualiai – visą likusį „kapitalistinį pasaulį“, ir iš kurio Lietuva tuo metu neturėjo nei laiko, nei jėgų ištrūkti, – o ir bėgti nebuvo kur?..

POST SCRIPTUM

Minčių ar asociacijų, kilusių perskaičius keletą retesnių knygų, negalima laikyti mokslinėmis išvadomis. Tačiau istorijų perpasakotojo išvadoms – to, manau, pakanka. Taigi trys ultimatumai vargu ar buvo smūgiai, vienas po kito sugriovę Lietuvos valstybę. Pirmiausia – tai ne visai ultimatumai. Nepaisant to, tarp jų esama (žiūrint iš dabarties) pamatinių bendrybių: visi jie buvo ne dėsninga ilgalaikių dvišalių konfliktų išdava, o vienos pusės sąmoningai pasirinktas kelias, išnaudojant staiga pakitusias išorines sąlygas: Austrijos anšliusą, neskausmingą „Čekijos likučio“ likvidavimą, netikėtą Prancūzijos sutriuškinimą. Ir nukreipti ultimatumai buvo ne tiek prieš Lietuvą, o kiek – ypač Lenkijos ir Vokietijos – viena prieš kitą. Skirtumas čia tik tas, kad Lenkija ultimatumu Lietuvai norėjo parodyti Vokietijai esanti jai lygi didžioji valstybė, o Vokietija greitu ir pusiau slaptu Klaipėdos perėmimu siekė išmušti iš Lenkijos rankų atsisakymo svarstyti Dancigo ir koridoriaus klausimus kozirius. Kadangi abu šie ultimatumai tik stiprino Lenkijos ir Vokietijos konflikto tikimybę, SSRS į juos ir nesikišo, Lietuvos, kaip jai jau buvo įprasta, „negynė“. Ir nėra ko stebėtis, kad tokiomis aplinkybėmis nei Vilniaus, nei Klaipėdos klausimai nebuvo išspręsti: slaptam konfliktui išaugus į atvirą karą, galiausiai virtusį pasauliniu, ir Vilnius, ir Klaipėda su visa Lietuva (ir visa Lenkija, ir trečdalis Vokietijos) atiteko sovietams. Kaip rodo paskutinieji įvykiai, jų palikuonys to nepamiršo...

Tokie samprotavimai nesiremia prielaida, kad didžiųjų kaimynų grasinimams ir reikalavimams visada reikia nusileisti. Tiesiog priešinimasis santykių su Lenkija užmezgimui būtų buvęs neprotingas ir beprasmis, Klaipėdos atidavimui Vokietijai – nelogiškas ir be perspektyvų, sovietų okupacijai – tuo metu jau fiziškai neįmanomas, sovietai turėjo visas, ne tik lemiamas kortas. Dabar Lietuvos viešuomenėje (net ir akademinėje) labai madinga anuometinį gėdingą Lietuvos nesipriešinimą (ypač 1940 m.) sieti su vadistiniu Smetonos režimu: esą būtų buvusi Lietuva demokratija, tai būtume visiems parodę... Šiuo požiūriu tenorėčiau priminti dvi (gal tiksliau – abi) grynai *demokratines* prieškario Europos valstybes: Čekoslovakiją ir Prancūziją. Neduokdie, kad ir lietuviai būtų taip priešinęsi agresoriui, – jau nekalbu apie tokių demokratų pavyzdinį pataikavimą pasauliniam komunizmui, – tuomet ir Birželio sukilimą, ir pokario (ar net ir vėlesnę Bažnyčios) rezistenciją būtume matę ne geriau, nei retro-demokratai savo ausis….

Taip pat netvirtinu, kad nebūta „Nepriklausomybės sutemų“ laikotarpiu tikrų ultimatumų, – ir lemtingų. Juk lemtinga tai, kas ką nors išsprendžia ir kur esama erdvės apsispręsti. Kaip visuotinai pripažįstama, Antrasis pasaulinis karas (taigi ir visų Klaipėdos/Vilniaus, Lenkijos/Vokietijos, ir, žinoma, Lietuvos valstybės klausimų sprendimas) radosi iš nacių–sovietų susitarimų, ir Lietuvai lemtingas įvykis čia buvo perėjimas iš nacių į sovietų įtakos sferą. Galbūt tas mėnuo tarp 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. ir yra „vieta“, kur labiau dera ieškoti lemtingų ultimatumų, kur pasireiškia ir Lietuvos apsisprendimo laisvė (taigi ir randasi lemtingos klaidos galimybė): štai Vokietija įsakmiai per visą rugsėjį ragino atsiimti Vilnių, kariauti prieš Lenkiją ar galiausiai – priimti protektoratą, Lietuva galėjo ir palankiai sureaguoti. Ir vėlgi – sovietai ultimatyviai siūlė sudaryti sutartį, faktiškai primetančią protektoratą: buvo galima bandyti priešintis, atsisakyti Vilniaus ir po simbolinės kovos garbingai žūti.

Nežinau, ar apskritai prasminga ieškoti savo praeityje prarastų progų, nepastebėtų alternatyvų ar neišnaudotų galimybių. Na, nebent su dviem išlygomis – tų paieškų siekinys neturėtų būti beatodairiška „praeities kritika“, o vedlys – įsitikinimas, kad tas progas ir galimybes išnaudojus, Lietuvai būtų buvę tik geriau ir naudingiau[31]. Antraip visa tai išvirs į praeities modeliavimą, savo užmojais ir užmačiomis nedaug besiskiriantį nuo šlovingos ateities projektavimo – „pasaulį naują pastatysim“...

[29] Rusijos valstybinis karo archyvas, f. 29, ap. 34, b. 552, l. 1–2, 17–18; f. 34980, ap. 1, b. 1440, l. 1, 24–35; Mel'tuchov M., *op. cit.*, s. 196.

[30] Molotovas – Schulenburgui, žr. dok. rink.: *SSSR–Germanija*, d. 2, Vilnius, 1989, Nr. 37.

[31] Plg. šiais klausimais ypač vertingus gen. Stasio Raštikio pasvarstymus: *Įvykiai ir žmonės: Iš mano užrašų,* t. 3, Chicago, 1972, p. 218–236.

Naujosios konjunktūros gundymai

TOMAS DAUGIRDAS

Pamenu draugišką tarptautinę organizaciją UNESCO, kovojusią prieš tautų kolonizavimą bei kapitalistinį imperializmą. Kažin kodėl didžiausias UNESCO nuopelnas visada atrodė juodaodžių gynimas, kuris naivioje sąmonėje asocijuodavosi su kova prieš vergovę. Tautų draugystė, „gerų laukinių" pasirodymai didelėse scenose „tautiniais" pavidalais atrodė esanti itin svarbi organizacijos veiklos sritis. Vilniuje balandžio mėnesį UNESCO surengta konferencija „Civilizacijų dialogas" paskatino į tą UNESCO pažvelgti iš arčiau.

Konferencijoje iš tiesų spalvingiausias ir „plačiajai visuomenei" geriausiai prieinamas buvo tautų draugystės koncertas „Pasaulio garsai", kuriame šalia Japonijos, Irano ir Dramblio Kaulo Kranto atstovų buvo suteikta proga pasireikšti ir „geriesiems laukiniams" lietuviams, o Vilnius taip bent simboliškai ir trumpam tapo skirtingų tautų pasaulio centru. Lietuvos savitumą čia išreiškė Veronikos Povilionienės ir Petro Vyšniausko duetas, geriausiai tinkantis įkūnyti Lietuvos tradiciškumo, kartu ir atvirumo kitų kultūrų atnešamoms naujovėms idėją. Konferencija mums, vietiniams, žinoma, privalėjo turėti šviečiamosios reikšmės, ugdyti mūsų draugiškumą kitoms tautoms bei įgalinti pamąstyti apie kultūrinį atsivėrimą tam, kas „skirtinga". Nuskambėję net trijų prezidentų – Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos – sveikinimai neleidžia abejoti jos reikšme ne tik Lietuvos valstybei, bet ir skirtingų kaimyninių valstybių tarpusavio santykiams.

Konferencija laikytina naujos kultūrinės konjunktūros, švelniai, tačiau negailestingai apeinančios jai nepalankius ar tik nesuprantamus vietinės kultūros daigelius, įsigalėjimo šaukliu. Nors spaudoje ir kitose informavimo priemonėse pasirodžiusiuose konferencijos paminėjimuose ir skųstasi, kad joje itin pasyviai dalyvavo vietiniai intelektualai, galiu paliudyti, kad ji kaip tik „plačiajai" intelektinei publikai buvo uždara. Informacijos apie konferenciją plitimas nusakytinas jau kiek primirštu žodžių junginiu „visiškai slaptai". Jos buvo ieškoma keisčiausiais keliais, ir atrodė, jog net tokiu būdu pasiekta, ji prieinama tik „išrinktiesiems". Ką gali žinoti, gal ne visai draugišką nuomonę apie dialogo tarp tautų galimybę galėjo viešai pareikšti koks nesusipratęs atstovas tautos, dar prisimenančios savo kailiu patirtą tautų draugystės, kovingo, prieš nacionalinius interesus nukreipto internacionalizmo ir socialistinio patriotizmo vajų.

Nestebina, kad dalyvauti konferencijoje nebuvo pakviestas nė vienas žymesnis šiandien Lietuvoje dirbantis akademijos ar kultūros pasaulio atstovas. Pasisakė „sukultūrinti" lietuviai: užsienyje dirbantys lietuvių kilmės Alphonso Lingis ir Algis Mickūnas bei iš Lietuvos į „pasaulį" nepriklausomybės laikais išėję Leonidas Donskis bei Irena Vaišvilaitė. Pabrėžtinas konferencijos neakademiškumas suteikė progą aktyviai ir visapusiškai reikštis su UNESCO struktūromis susijusiems pranešėjams, kaip pasirodė, galintiems plačiai pasisakyti bet kuria tema. Galėjome pasijusti, lyg gyventume kultūriškai necivilizuotame krašte, kurio labiau civilizuotiems atstovams retkarčiais suteikiama proga žvilgtelėti į pasaulį. Šį kartą – per geradarės UNESCO atvertą langą.

Naujoji „kultūrinė globalizacija", vadintina konjunktūra, nesunkiai turėtų atrasti palankią vietinę dirvą tarp intelektualų, skeptiškai nusistačiusių valstybės atžvilgiu. Šiais metais žurnalo „Metai" surengtoje diskusijoje apie literatūros atsaką valdžiai užsienyje labiau kaip antisemitas žinomas rašytojas Vytautas Rubavičius pareiškė: „Nesuabsoliutinkim valstybės! Juk valstybės patys atsisako visi mūsų dešinieji ir kairieji politikai. Valstybės suverenitetas yra parceliuojamas". Valstybės neskiriant nuo valdžios, valstybės interesai suprantami kaip besąlygiškai konjunktūriniai. Beatodairiškas priešinimasis su kuria nors valstybe ar valdžia siejamai, dažniausiai tik įsivaizduojamai, ideologijai yra itin palankus netrukdomai įsigalėti naujai, jau seniai visas valstybių ribas peržengusiai konjunktūrai. UNESCO, kaip atvirai antiamerikietiška organizacija, buvo sovietinės valstybės toleruojama bei savo teritorijoje proteguojama. Viršvalstybinius kultūros tikslus kelianti ideologija, nustatanti savas konjunktūros taisykles, žlugus antinacionalinei kovingai imperijai, šiandien „dialogiškai" ima įsigalėti buvusioje jos erdvėje.

Naivu viltis, kad akademinė ar kultūrinė veikla apskritai gali būti „neideologizuota", „nekonjunktūrinė", visiškai laisva. Visiška laisvė ženklintų atsisakymą akademinei, kūrybinei veiklai kelti bet kokius kriterijus bei, kita vertus, vengimą prisiimti už ją atsakomybę. Vokiečių teologas Josefas Pieperis 1952 m. išleistoje knygoje „Ką reiškia priklausyti

akademijai?“ yra aptaręs akademijos, kurią kildina iš antikinės Platono, ezoteriškumo bei laisvės ribas. Jis atskleidžia tik juridinę platoniškos akademijos – kaip kultinės, taigi itin reikšmingos valstybės gyvenimui sąjungos – nepriklausomybę nuo politinės galios.

Politinė akademinės bei kultūrinės veiklos kontrolė, pasireiškianti skirstant lėšas, yra įprasta turtingose stiprios visuomeninės kontrolės šalyse. Neretai pasitaiko, jog dėl jos kai kurioms iki tol tvirtomis laikytoms akademinės veiklos sritims gresia išnykimas. Intelektualai pirmiausia finansiškai skatinami pereiti į tas veiklos sritis, kurios yra mažiausiai ištirtos, tapusios svarbios keliant ir sprendžiant politinius tikslus bei konkrečios visuomenės problemas.

Šiandien intelektualams mažai kultūrinių lėšų turinčioje Lietuvoje yra iškilusi būtinybė rinktis tarp dviejų konjunktūrų: valstybinės, vedančios į ją atitinkančią kultūrą, bei „pasaulinės“, atmetančios bet kuriuos išskirtinius kultūrinius valstybės interesus. Svajos apie intelektinės veiklos nepriklausymą konkrečiam pasauliškumui šiandien veda ne tiek į laisvę, kiek į naujos nevalstybinės konjunktūros paieškas. „Siaurus“ valstybinius, nacionalinius interesus peržengiančios, šiandien globalėjančiame pasaulyje vis labiau populiarėjančios tokių organizacijų kaip UNESCO kultūros ideologijos neretai šias nuostatas idealiai atitinka.

Tarptautinės organizacijos savo kultūrinius projektus dosniai remia finansiškai, ir ne viena turi platų tarptautinį politinį palaikymą. Greta jų skurdžios valstybės kultūrinės iniciatyvos bei pretenzijos kurti valstybės interesus atitinkančią ir tarptautiškai gal net daug kam nepatinkančią kultūrą atrodo beveik beviltiškos. Siekis aptikti kuo daugiau mokančią konjunktūrą ar ieškoti kuo palankesnių konjunktūros poreikių tampa pagrindiniu kai kurių Lietuvos akademinio pasaulio sluoksnių užsiėmimu bei pajamų šaltiniu.

Geriausiai apmokamos į už valstybines finansines struktūras nukreiptos konjunktūrinės veiklos paieškos, kai į jas įsijungia nemažai intelektualų, gali neatpažįstamai pakeisti valstybės akademinį ir kultūrinį kraštovaizdį. Intelektualams, atskirai ar grupėmis siekiantiems perprasti pasaulinės konjunktūros poreikius, gresia išnykimas, ištirpimas konjunktūros įvairovėje. Lietuvoje pernelyg silpni kultūrinės bei akademinės visumos saitai, kad galėtume tikėtis, jog intelektualai, reikšdamiesi pagrindinėse pasaulinės konjunktūros srityse, mąstydami „globaliai“, atsispirs pagundai nusisukti nuo prastai apmokamo vietinių intelektinių problemų svarstymo.

Ne tik mažoms ir finansiškai silpnoms valstybėms, tiesiogiai pajuntančioms neatitikimą tarp vietinių bei globalių finansinių išteklių, šiandien kyla problema išsaugoti kultūros savitumą bei vientisumą. Kai kuriose Europos valstybėse šiandien nepalankiai, kaip kultūros skurdinimas, vertinamas anksčiau daug džiaugsmo suteikdavęs leidimas ar raginimas humanitarinių mokslų disertacijas bei mokslo darbus rašyti ne nacionaline, o tarptautinei publikai prieinama kalba.

Nacionalinės kultūros kūrimas tarpukario Lietuvoje buvo ne tik pagrindinis intelektualų teorinio intereso šaltinis, bet ir politinis valstybės tikslas. 1939 m. kultūros ir krašto tyrinėjimams intensyvinti, „lituanistikai pakelti“ įsteigtas Lituanistikos institutas, siekiantis tirti lietuvių tautosaką, kalbą ir literatūrą bei istoriją, tikint, kad šie tyrimai taps savitos kultūros formavimosi pagrindu.

Lietuvoje šiandien nė vienai akademinei įstaigai nacionalinės kultūros tyrimo tikslai nėra pagrindiniai. Ieškoma kitų kultūros stiprinimo šaltinių. Jau nuo pirmų nepriklausomybės metų netilo raginimas (svarbus akademinių tyrimų uždarumo bei provincialumo įveikai) „integruotis“ į pasaulinį mokslą bei pasiekti kuo didesnį tenykštį pripažinimą. Kita vertus, pripažįstant vietinės kultūros silpnumą, neieškoma priemonių jai apsaugoti nuo atsiveriant pasauliui užplūstančios abejotinos vertės „kultūros“, keliančios ne kokybės, o tik prisitaikymo prie konjunktūros reikalavimus.

UNESCO biurokratų teikiama kultūros perspektyva, kurioje skirtingų kultūrų susitikimas vyksta kaip nieko neįpareigojantys, banalūs organizacijai priklausančių šalių biurokratų pašnekesiai, yra ne kas kita kaip kultūros surogatas, kuris negali pagelbėti norint įveikti vietinę istorijos bei kultūros užmarštį. Tačiau kaip tik tokia „kultūra“, prisidengusi pasaulyje iškilių tyrinėtojų pavardėmis bei politiškai korektiškomis konferencijų temomis, silpnos kultūros šalyje, kokia kol kas yra Lietuva, nesunkiai gali būti priimta už tikrą pinigą. Kyla pavojus, kad jei tokio tipo „draugiškos“ globalinės kultūros skleidimasis taps savaime suprantamas, gali kilti nūnai jau pastebima vietinės kultūros reakcija, vedanti į kultūrinį uždarumą, „tikrųjų“ šaknų paieškas praeities pagonybėje, nacionalizme ar „rusiškame dvasingume“.

Skambant tautų draugystę reiškiantiems afrikiečių būgneliams, kyla negera nuojauta, kad mūsų siekis lengviausiu ir geriausiai apmokamu keliu kultūriškai atsiverti pasauliui gali baigtis tuo, kad patys lietuvių kultūros pasiekimus pradėsime sieti ne su išlavintu visuomenės kultūriniu skoniu bei kultūros vertybių pajauta, o su modernizuotomis ar „klasikinėmis“ harmonizuotomis liaudies dainomis, iš kultūrinės kasdienybės pasitraukusiomis nežinia kada ar, tiksliau, joje niekada ir nebuvusiomis.

FIDES ET RATIO

Filosofinis svarstymas

Jörg Splett

Ši popiežiaus enciklika Vokietijoje susilaukė mažiau dėmesio negu kituose kraštuose, pavyzdžiui, Italijoje. Tiesa, ji skirta tik „Broliams Vyskupams“, tačiau savo Ganytojo pamokomą žodį turėtų perskaityti ne tik katalikai, kuriuos jis (tam tikru būdu) paliečia; galimas daiktas, tai domina apskritai filosofus, nes jiems rūpi žmogus ir jo „būklė“ antro tūkstantmečio pabaigoje. Filosofiniai svarstymai visada reiškia disputo užuomazgą. Disputo kultūra reikalauja, kad pirmiausia būtų įdėmiai klausomasi. Antai vykstant scholastiniam disputui, iš pradžių būdavo pakartojamas oponento teiginys ir tik po to jį pradedama analizuoti. Tad ir šiuo atveju pirmiausia turi būti pristatyta enciklika (I). Paskui (II) būtina apžvelgti atsiradusius klausimus, iš dalies ir iškilusius vykstant disputui su jau išsakytomis kritinėmis mintimis.

I. SKAITYMAS

Pirmas enciklikos pavadinimo žodis yra „tikėjimas“. Iš tikrųjų – tai turi būti aišku nuo pat pradžių – priešais mus teologinis tekstas, kuriame apmąstomas tikėjimas. Popiežius rašo ne kaip filosofijos profesorius (juo jis buvo), o kaip Romos vyskupas savo „broliams“. Šiuo atveju kalbama ne apie filosofinę autorefleksiją – apie galimą jos atvertį Dievui, Apreiškimui ir tikėjimui, – bet į filosofiją žvelgiama teologiniu požiūriu.

Antras pavadinimo žodis yra *ratio*, verčiamas kaip „protas“. Čia būtina paaiškinti. Turime reikalą su „ne-“ (nesakau „iki-“) kantine žodžio vartosena[1]. *Ratio* yra lotyniškas *logos* arba *dianoia* vertinys; *nous* / *noesis* buvo išverstas kaip *intellectus*. Tomo Akviniečio teigimu: *intellectus cognoscit simplici intuitu, ratio vero discurrendo de uno ad aliud*[2]. Šios perskyros nebeliko, kai Descartes'as „racionalizavo“ *intellectus*, t. y. pašalino iš jo intuityvųjį aspektą kaip vaizduotės dalyką. Matematizacijos procese Spinoza apibrėžė *ratio* kaip idėjų šaltinį, Leibnizas *raison* (protą) – kaip amžinųjų tiesų galią, tačiau perdėm „racionaliai“ diskursyviu būdu, kaip *faculté de raisonner*. Taip ligtolinis intelektas imtas vadinti „protu“ ir jį tapo galima versti „sveiku protu“ (*common sense*). Kantas užbaigė šią raidą[3]. Iš tikrųjų protas (*Vernunft*) veikiau atitinka *intellectus* (suvokimas, suvokti, *inter* – tarp, viduryje, *lego* – surinkti), o intelektas (*Verstand*) – „racionalų mąstymą“. Čia šis žodis vartojamas ne siaurąja, protui priešinga, o platesne, dvasinį pažinimo gebėjimą nusakančia prasme.

Žmogų apibūdina jo santykis su savimi. Jeigu jis paklūsta iš Delfų nuaidėjusiam raginimui *gnothi seauton* – pažink pats save, tai išvysta save kaip klausiantį apie save patį ir gyvenimo bei apskritai pasaulio prasmę. Šitaip klausdamas, jis siekia tiesos. Tokio tiesos ieškojimo ypatinga lytis yra filosofija. Ji pramynė įvairiopus kelius ir pateikė skirtingus rezultatus, tačiau „visoje minties istorijoje galima įžvelgti glūdinčią nekintamą filosofinių tiesų šerdį“, kaip antai neprieštaringumo principą, asmens kaip laisvo ir protaujančio subjekto, „gebančio pažinti Dievą, tiesą ir gėrį, sampratą“ (4). Tačiau Naujaisiais amžiais visas dėmesys tiek buvo sutelktas į žmogų, kad žvilgsnis nebepajėgė pamatyti už žmogaus glūdinčios būties ir tiesos, ir „filosofinis tyrimas pasiklydo lakiuose visuotinio skepticizmo smėlynuose“ (5). Tai iššūkis Bažnyčiai, kurios vyskupai turi „atvirai skelbti tiesą“ (6). Jonas Paulius II nori įvykdyti šį uždavinį, kad žmonėms įkvėptų drąsos.

JÖRG SPLETT (g. 1936) – Filosofijos ir teologijos aukštosios mokyklos Frankfurte prie Maino ir Filosofijos aukštosios mokyklos Miunchene profesorius. Dėsto filosofinę antropologiją, religijos filosofiją ir filosofijos istoriją. (Maxo Müllerio mokinys ir buvęs Karlo Rahnerio asistentas.) Svarbiausios knygos: *Die Rede vom Heiligen* (1971), *Freiheit–Erfahrung* (1986), *Denken vor Gott* (1996), *Gott-ergriffen* (2001). Straipsnį iš vokiečių k. (*Münchener Theologischen Zeitschrift*, 51, 2000, S. 63–79) vertė *Giedrė Sodeikienė*.

[1] Žr. Welsch W., „Verstand und Vernunft. Ein Positionswandel im 18. Jahrhundert und seine Bedeutung für die Gegenwart“, in: Schadel E., Voigt V. (Hrsg.), *Sein – Erkennen – Handeln*, Frankfurt/M., 1994, S. 769–787.

[2] *Summa theologiae*, I 59, 1 ad 1.

[3] Intelektas yra daug aukštesnis – taip pat ir intuityvus – gebėjimas, bet jis nėra galingesnis, nes jo idėjos yra tik reguliatyvaus pobūdžio; tik protas teikia konstitutyvų, tikrą pažinimą.

Savo samprotavimus jis suskirstė į septynis skyrelius.

1. Dievo išminties Apreiškimas

Bažnyčios ir jos tikėjimo pagrindas yra Dievo apsireiškimas Jėzuje. Šis tikėjimas ir šaltiniu, ir objektu skiriasi nuo prigimtinio proto pažinimo (Vatikano I Susirinkimas): šaltiniu kaip „įlieta", „dieviška" dorybe, objektu, nes šis tikėjimas mums atskleidžia slėpinius, paslėptus Dieve (9). Apreiškimas skleidžiasi istorijoje, todėl krikščionybėje „laikas yra iš esmės svarbus", pabrėžia popiežius, turėdamas galvoje dabartinį nusigręžimą nuo istorijos ir nepaprastą gamtos iškėlimą (11). Jėzus apreiškia Tėvą ir Jo sumanymą, tačiau sykiu „įsikūnijusio Žodžio slėpinyje tikrai išaiškėja ir žmogaus slėpinys" (12).

Toks dalyko paaiškinimas nesunaikina paslapties. Tikėjimas yra klusnus priėmimas, bet kaip tik todėl laisvo žmogaus aktas. Žmogaus, norinčio suprasti, ką jis priima. Taigi kaip tik Apreiškimas priverčia susidurti su ligi tol nežinomu iššūkiu, su *quo maius cogitari nequit* „tuo, už ką didesnio negali būti pamąstyta" (nes tik taip pagrindžiamas mąstymui būdingas savęs peržengimas). Šitaip mąstydami sustojame prieš *maius quam cogitari possit*, prieš kai ką didesnio, negu gali būti pamąstyta (14, Anzelmas Kenterberietis). Tačiau kaip tik šis reikalavimas daro žmogų didį ir laisvą; jį pranokstančią tiesą jis randa savyje (15).

2. *Credo ut intellegam*

Todėl į Bibliją įtraukiama Išminties literatūra už jos įnašą į bendrus „pažinimo 'gilius vandenis'" (16). Protas ir tikėjimas nėra varžovai: „Paslėpti dalykus yra Dievo garbė, o ištyrinėti dalykus yra karalių garbė" (17, *Pat* 25, 2). Protas vertinamas, tačiau nepervertinamas: pažinimo pradžia yra pagarbi Dievo baimė (20, *Pat* 1, 7).

Nusigręžimas nuo jos dėl „pirmapradžio neklusnumo" aptemdė ir protą. Jis „vis labiau klimpo į savo paties vergovę" (22). Todėl krikščionio santykis su filosofija yra iškreiptas, mat filosofijai Kryžiaus Naujiena gali atrodyti tik kvailystė. Vis dėlto tik ji suteikia galutinį atsakymą: ne žodžių išmintis, bet Išminties Žodis neša išganymą, nes jis išvaduoja ir padeda neapgaudinėti savęs tiems, kurie mano turį tiesą, „kai iš tikro ją užplukdo ant savo suręstos sistemos seklumų" (23).

3. *Intellego ut credam*[4]

Tačiau aną apsirikimą dar liudija žmogaus tiesos ieškojimas (nuo jo, kaip atskaitos taško, pradeda Paulius Atėnuose, 24). „Visi žmonės trokšta žinoti" (25, Aristotelis), o tai reiškia: jie trokšta tiesos kasdieniame gyvenime, teorinių tyrinėjimų ir praktinių dalykų srityse. Pirminis tiesos pavidalas yra klausimas apie gyvenimo prasmę, juoba pakibus mirties grėsmei.

Ieškojimas veda įvairiais keliais ir atveda prie skirtingų atsakymų (ne tik prie skirtingų filosofinių sistemų). Tačiau „neįmanoma įsivaizduoti, kad ieškojimas, toks būdingas žmogaus prigimčiai, būtų visiškai bergždžias ir neprasmingas", juk jis jau pateikia pirmą atsakymą (29)[5]. Popiežius nešališkai kalba apie kasdienio gyvenimo, mokslinio tyrimo, filosofijos tiesas – jų „esama ne tik profesionalių filosofų mokymuose, kurie neretai pasirodo esą vienadieniai" (30), nes kiekvienas žmogus yra filosofas[6]. Bet kiekvienas žino esąs priklausomas nuo kitų ir su jais susijęs, žino, kad jis pats negali visko patikrinti ir išmėginti, todėl žmogaus, kaip tiesos ieškotojo, „gyvenimas remiasi tikėjimu" (31)[7].

Jis pasitiki tiesos liudytojais, ypač kankiniais. Kitaip negu šiuolaikiniai įtarumo hermeneutikai, senovės filosofai „draugystę laikė vienu tinkamiausių kontekstų sveikam filosofiniam tyrinėjimui" (33). Krikščioniškas tikėjimas ateina pasitikti žmogaus, ieškančio „tiesos arba asmens, į kurio rankas galėtų atsiduoti", ir nurodo Jėzų Kristų kaip tiesą (33). Ji neprieštarauja žmogaus pasiektoms tiesoms, o yra jų išsipildymas (34). Kokią tai turi reikšmę Apreiškimo tiesos ir filosofijos santykiui?

4. Tikėjimo ir proto santykis

Jonas Paulius II pradeda istorine apžvalga. Nuo pat pradžių vaisingas dialogas su Antikos filosofijos srovėmis pasireiškė kaip politeizmo kritika (36), antra vertus, „krikščionys atsargiai žiūrėjo į kitus kultūrinio pagonybės pasaulio elementus, pvz., į gnosticizmą" (37). Svarbu pabrėžti, kad „tiesos ieškojimas atsikratė elitinio pobūdžio, būdingo senovės žmonėms" (38). Popiežius mini šv. Justiną, Klemensą Aleksandrietį, Origeną ir kitus, bet ypač vertina šv. Augustiną (40). Tertulijono klausimas: „Ką bendra turi Atėnai su Jeruzale? Akademija su Bažnyčia?" aiškiai liudija krikščionių mąstytojų kritišką nuostatą ir rodo, kad jų darbai nebuvo naivūs

[4] Müller K., „Der Papst und die Philosophie", in: *Herder Korrespondenz*, 1999, H. 1, S. 13 nurodo, kad šią formulę „ryžtingai atmetė Anzelmas, o dar anksčiau – Augustinas". Ir iš tikrųjų ji atrodo „dialektiška" skyriaus turinio atžvilgiu (*intellego me credere*). Beje, Augustinas prieina prie sintezės (*Sermo*, 43, 9): *Intellige, ut credas – verbum meum; crede, ut intelligas – verbum Dei*.

[5] Plg. Karlo Rahnerio atliktą klausimo analizę, nuspėjant galimą atsakymą (*Hörer des Wortes*). Apskritai (remiantis žodine E. Kunzo nuoroda), kalbant apie nuostabą ir klausimą, šiuo atveju galima įžvelgti Balthasaro (G. Siewerth) ir Rahnerio požiūrių panašumą.

[6] Žr. Immanuelio Kanto garsųjį „filosofijos gyvenimiška prasme" apibūdinimą keturiais klausimais: Ką aš galiu žinoti? Ką aš turiu daryti? Ko aš galiu tikėtis? Kas yra žmogus?

[7] Nėra nesvarbu, kad „tikėjimas" čia aprėpia daug dalykų: Dievo malone suteiktą aktą arba („dieviškos" dorybės) nuostatą, jo išpažinimą (*credo*...) ir tikėjimo turinį (tikėjimo išpažinimas – ir tikinčiųjų išpažįstamas, ir jiems duotas išpažinti); lygiai taip tikėjimas apima žmonių tarpusavio santykį – „įkvepia tikėjimą" (Spaemann R., „Fides et ratio: Der hermeneutische Zirkel", in: *OR[D]*, 1999 01 29).

[8] Deja, popiežius tikriausiai neįstengė šioje enciklikoje, kaip sensa-

(41). Scholastinė teologija paženklinta didžiuoju Anzelmo vardu ir jo *intellectus fidei* programa. Joje protas, „remdamasis būtinu pagrindimu“, pasiekia tai, kas nesuvokiama: *rationabiliter comprehendit incomprehensibile esse* (mąstymas padarė racionalią išvadą, kad neįmanoma suvokti, 42).

Tačiau didžiausias laimėjimas, kaip teigiama enciklikoje, yra niekada nesenstantis Tomo Akviniečio mąstymas – ypač svarbus dėl to, kad pro šio mąstytojo akis nepraslydo laiko ženklai, kad jis mezgė dialogą su žydų ir islamo mintimi, kad jungė gamtą ir malonę; jis buvo „naujo filosofijos kelio ir visuotinės kultūros pradininkas“ (43, Paulius VI). Specialiai pabrėžiamą Šventosios Dvasios vaidmenį iškėlė „tiesos apaštalas“ (44).

Toliau popiežius kalba apie „tikėjimo ir proto atsiskyrimo dramą“. Teisėta perskyra vis labiau ėmė virsti „lemtingu padalijimu“, suardžiusiu patristinio ir Viduramžių mąstymo „pamatinę vienybę“ (45). „Neperdėtume pasakę, jog šiuolaikinio mąstymo didžioji raidos dalis „vyko vis tolstant nuo krikščioniško Apreiškimo, kol galų gale“ mąstymas „užėmė aiškiai jam priešingą poziciją“ (46). „Moksliniame tyrinėjime laipsniškai įsigalėjo pozityvistinis mentalitetas“, kuris neįstengia atsispirti nei rinkos logikai, nei demiurginės valdžios pagundai. O „galutinė racionalizmo krizės išdava yra nihilizmas“ (46). Antra vertus, filosofija „prarado visuotinės išminties bei žinojimo statusą“ ir ėmė vaidinti antraeilį vaidmenį (47). Tad kai kurie filosofai atsisakė ieškoti tiesos.

Kita vertus, esama vertingų mąstymo įžvalgų, „tačiau tai nereiškia, kad tokio tikėjimo ir proto ryšio, koks jis yra dabar, nereikia kruopščiai ištirti, nes tiek protas, tiek tikėjimas vienas be kito skursta ir silpsta“. Protas, netekęs didžiųjų klausimų, nuklydo į šalikeles, o tikėjimui „gresia rimtas pavojus virsti mitu arba prietarais“ (48). Todėl magisteriumas jaučia pareigą tarti žodį.

5. Bažnyčios magisteriumo ištarmės filosofijos klausimais

Bažnyčia neturi savo filosofijos ir neteikia pirmenybės kuriai nors filosofijos krypčiai, nes filosofinio mąstymo uždavinys ieškoti tiesos lemia jo autonomiją. Bažnyčios pareiga – „kritiškai įvertinti nuomones ir filosofijas, kurios prieštarauja krikščioniškam mokymui“ (50).

Tokios filosofinės minties perskyros nereikėtų iš karto suprasti negatyviai; kalbama apie paskatinimą ir padrąsinimą. „Patys filosofai geriausiai supranta, kad reikalinga savikritika, kad būtina taisyti klaidas“ ir plėsti perdėm ankštas savo mąstymo ribas (51).

Popiežius apžvelgia istoriją, „ištarmes dėl teorijų, kurios įrodinėdavo sielos preegzistenciją“, dėl astrologinės ezoterikos, averoizmo teiginių. Magisteriumo ištarmės XIX a. pasidarė dažnesnės; tai paaiškinama didesniu katalikų angažuotumu (52). „Magisteriumas kritiką dalijo lygiai: viena vertus, jos kliuvo fideizmui ir tradicionalizmui, [...] kita vertus, racionalizmui ir ontologizmui.“[8] Svarbesnis negu atskiri pareiškimai buvo principinis proto (galimybių) gynimas.

XX a. buvo pasmerktas modernizmas, marksizmas ir ateistinis komunizmas; enciklikoje *Humani generis* perspėjama dėl evoliucionizmo, egzistencializmo ir istorizmo ir raginama šias teorijas kritikuoti; galiausiai popiežius pamini instrukciją dėl išlaisvinimo teologijos, nes kai kurie išlaisvinimo teologai nekritiškai perėmė marksizmo principus ir metodus (54).

Vertindamas dabartinę situaciją, Jonas Paulius II pastebi visuotinį nepasitikėjimą protu, svarstymus apie „metafizikos pabaigą“. Jo požiūriu, teologijoje esama tam tikro racionalizmo pagundos: šis racionalizmas kai kurias nuomones, kurios laikomos gerai filosofiškai pagrįstomis, stengiasi paversti teologinio tyrinėjimo norma. Antra vertus, vėl atgimsta fideizmas, dabar plintantis kaip biblicizmas, kai Šventojo Rašto tiesa argumentuojama vienu metodu. (Hermeneutikai remiasi filosofiniais požiūriais, kurie turėtų būti patikrinti.) Galiausiai peiktinas yra ir spekuliatyviosios teologijos bei filosofinės tradicijos menkinimas. Popiežius karštai pasisako prieš paplitusį nusivylimą tiesa ir prieš pažiūrą, kad tiesa yra tiesiog susitarimo dalykas (56).

Bažnyčia rodo dėmesį filosofijai. Jonas Paulius II primena encikliką *Aeterni patris*, kurioje Leonas XIII ragino naujai atskleisti Angeliškojo Mokytojo filosofinį mąstymą (57). Gerai žinoma, „kokie teigiami“ buvo šio popiežiškojo paraginimo rezultatai istoriniam tyrinėjimui bei sisteminiam darbui. „Įtakingiausi pastarojo šimtmečio katalikų teologai, kurių mąstymas ir ieškojimai įkvėpė Vatikano II Susirinkimą, buvo suformuoti šio tomistinės filosofijos atgimimo“ (58). Bet ir anksčiau „būta katalikų filosofų, kurie, perėmę naujesnes minties sroves ir laikydamiesi savitos metodologijos, sukūrė įtakingų ir ilgai išliekančių filosofinių veikalų“ (59)[9]. Galiausiai Vatikano II Susirinkimas sukūrė tam tikrą mokymą apie filosofiją, vėliau iš dalies išplėtotą rekomendacijose apie kunigų rengimą; pats Susirinkimas jai teikia paskatų, kurių ypač daug Konstitucijoje *Gaudium et spes* (60).

Magisteriumo nuorodos būdavo reikalingos todėl, kad teologinėse mokymo įstaigose nusigręžta nuo scholastikos ir apskritai filosofijos (61). Kaip tik tam, kad

cingojoje *Retractatio* dėl Galileo, vertinti visuotiniu mastu tai, kad ir XIX a., ir XX a. rūpinimasis magisteriumui patikėtu palikimu ir tikinčiaisiais jo neapsaugojo nuo klaidų vertinant teologų darbus; plg. Schroeder O., *Aufbruch und Mißverständnis*, Graz u. a., 1969; Köhler O., *Bewußtseinsstörungen im Katholizismus*, Frankfurt/M., 1972; Weib O., *Der Modernismus in Deutschland*, Regensburg, 1965.

[9] Žr. *Christliche Philosophie im katholischen Denken des 19. und 20. Jahrhunderts*, Bd. 1–3, Hrsg. E. Coreth, W. M. Neidl, G. Pfligersdorffer; Red. H. M. Schmidinger u. a., Graz, 1987–1990.

būtų įsigilinama į vadinamuosius „žmogaus mokslus“ (o tai popiežius ragina daryti), būtina turėti filosofinę kompetenciją, antraip „nekritiškai priimama bet kokia filosofija“ (62).

6. Filosofijos ir teologijos sąveika

„Dievo žodis yra skirtas visiems žmonėms [...], o žmogus yra iš prigimties filosofas“ (64). Filosofija prisideda prie *auditus fidei* pažinimo teorija, hermeneutika, kalbos filosofija ir mąstymo istorija (65); bet pats didžiausias jos įnašas yra į *intellectus fidei*, ypač dogmatika (66), fundamentine (67) ir moraline teologija (68). Popiežius neginčija, kad turi būti atsižvelgta, viena vertus, į gamtos mokslus, antra vertus, į kitų tradicijų išminties formas, neturi būti paisoma vien europocentrinės filosofijos (69).

Popiežius specialiai aptaria ir kultūrų sąlytį, tačiau konstatuoja, „kad nė viena kultūra negali tapti vertinimo kriterijumi, juo labiau galutiniu tiesos kriterijumi Dievo Apreiškimo atžvilgiu“ (71)[10]. Idant vyktų vaisingas susitikimas, būtinos dvi salygos: žmogaus dvasios visuotinumas ir tikra ištikimybė savai istorijos formai (krikščionys neturi atsisakyti graikų–lotynų minties pasaulio įkultūrinimo (72)). Tad filosofijos ir teologijos santykis tampa „ciklinės pažangos santykiu“ (73). Tai patvirtina įvairūs filosofai (74): nuo Bažnyčios Tėvų, Viduramžių epochos iki Newmano, Rosmini, Maritaino, Gilsono ir Stein Vakaruose (nereiktų užmiršti ir Blondelio), Rytuose – Solovjovo, Florenskio, Čiaadajevo ir Loskio.

Galiausiai Bažnyčios galva aptaria įvairius filosofijos tipus krikščioniško tikėjimo atžvilgiu: filosofijos autonomijos reikia paisyti be kompromisų, tačiau nuo šio teisingo reikalavimo aiškiai skiriasi „vadinamoji filosofijos sau teorija, kurios laikosi kai kurie šiuolaikiniai filosofai“ (75). Toliau išskiriama „krikščioniškoji filosofija“ (76); negali būti suprantama kaip bažnytinė filosofija (tokios ir nėra), bet tai ir ne vien tik krikščionių filosofija, o filosofinė spekuliacija, dinamiškai susieta su tikėjimu[11]. Subjektyviu požiūriu, tokia filosofija nuskaistina protą, kuriam kelia grėsmę puikybė (nemažos reikšmės turi ir tai, kad protas susiduria su beveik neišsprendžiamais klausimais, antai kaltės ir kančios problema). Objektyviu požiūriu, čia išryškėja tam tikras ryšys tarp Kūrėjo ir kūrinijos, blogio, asmens ir istorijos. Dėl viso to filosofai netapo teologais, tačiau šitaip filosofai „išplėtė savo paieškų sritį ir aprėpė naujus tiesos aspektus“.

Galiausiai pati teologija „šaukėsi filosofijos“ (77) – ir šia prasme ją vadino *ancilla* – kaip Aristotelis specialiuosius mokslus pirmosios filosofijos atžvilgiu[12]. Čia magisteriumas yra tiesiogiai atsakingas. Todėl, aukštindamas Tomą Akvinietį, magisteriumas ne primygtinai nurodo tam tikras jo filosofines tezes, o stengiasi jį iškelti „kaip autentišką pavyzdį visiems tiesos ieškotojams“ (78). Šia prasme baigiamojoje dalyje „išsakomi reikalavimai [...] filosofiniam mąstymui“ (79). Juos kelia teologija, „visų pirma Dievo žodis“.

7. Dabarties reikalavimai ir uždaviniai

Biblijoje užrašyta sukurto pasaulio ir žmogaus kaip

Popiežius Jonas Paulius II.
1999. (*Inside the Vatican*, 1999 m. balandis)

imago Dei „filosofija“ atmeta bet kokias „reliatyvizmo, materializmo ir panteizmo formas“ (80). Ji negali pritarti, kai atsisakoma kelti klausimą apie gyvenimo prasmę, ir kviečia vėl atrasti išminties matmenį (81). Filosofija privalo patvirtinti „žmogaus sugebėjimą pažinti tiesą, prieiti iki tokio pažinimo, kuris pasiektų tiesą *adequatio rei et intellectus*“ (82). Tad „reikalinga filosofija, turinti tikrą metafizinį užmojį“, filosofija ne kaip „alternatyva antropologijai“, o kaip asmens orumo grindėja (83). Tiesa, apie transcendentinę tikrovę galima kalbėti tik analogijų kalba, tačiau jos žodžiai yra ne mažiau prasmingi (84).

Popiežius žino, kad šie reikalavimai „gali atimti drąsą daugeliui žmonių, tiesiogiai įsitraukusių į šiuolaikinės filosofijos tyrinėjimus“ (85). Todėl jis siūlo remtis Tradicija, bet ne kaip praeities prisiminimu, o kaip kultūros paveldo pripažinimu. Jis išvardija dabartines (verta priminti – teologijai gresiančias) klaidingas nuostatas:

[10] Josephas Ratzingeris, taip pat Richardas Schaeffleris primena, kad anksčiau už neeuropines kultūras iš autochtoniškumo buvo pažadintos Europos tautos.

[11] Tai teikia galimybę iš dalies nušviesti Naujųjų laikų mąstymą. Ar Anzelmui rūpėjusios problemos iš tikrųjų nesvarsto Descartes'as ir Johannas Gottliebas Fichte?

[12] Žr., pvz., Akvinietis T., *Summa theologiae*, I 1, 5 (*sed contra*); Aristotelis, *Metafizika,* III, 996 b, 10–12.

metodikos požiūriu tai *eklektizmas*, „radikaliausia eklektizmo forma reiškiasi netinkamu retoriniu filosofinių terminų vartojimu“ (86); dalyko požiūriu tai *istorizmas* (dažniausiai sutinkamas kaip „modernizmas“, 87); *scientizmas*, kuris „visa, kas susiję su gyvenimo prasmės klausimu“, priskiria prie emocijų, tad jam žinomas vienintelis kriterijus – „techniškai įmanoma“ (88); *pragmatizmas*, „toks mąstymo būdas, kuris apsisprendimo atveju nemato reikalo remtis teoriniais svarstymais ar vertinimais, grindžiamais etikos principais“ (89), kai vadovaujamasi tik faktų gausumu[13]; galiausiai *nihilizmas*, kaip bet kokios objektyvios tiesos neigimas. Jeigu iš žmogaus atimama tiesa, tai teiginys, kad žmogų norima padaryti laisvą, yra gryna iliuzija (90).

Išvardytos nuostatos nepateikia filosofijos dabartinės situacijos pilno vaizdo. Pasiekta nemažai laimėjimų įvairiose srityse nuo logikos iki filosofinės antropologijos. Sykiu neginčijamas dalykas yra iracionalių srovių stiprėjimas; popiežius rašo „postmodernizmo epocha“. Pagaliau ir klaiki blogio patirtis, tekusi mūsų šimtmečiui, įstūmė protą į didelę nevilties, tačiau šalia šio patyrimo gyvuoja ir iliuzija, jog technika įmanoma visiškai valdyti pasaulį (91).

Kokie, pozityviai vertinant, yra dabartiniai teologijos uždaviniai? Ji turi perteikti Naujieną, nes yra įpareigota tiesai, kuri jai buvo duota. Pripažinti šią tiesą anaiptol nereiškia skatinti nepakantumą (92). Svarbiausias teologijos tikslas yra Apreiškimo supratimas (93), tad šiuo požiūriu turi būti išsiaiškintas fakto, teksto ir reikšmės santykis (94). Žodžiu, laukia tarpkultūrinis vertimo darbas (95). Dar sunkesnis negu šaltinių interpretavimas yra *intellectus fidei* procesas; didžiausias pavojus kristologijoje ir ekleziologijoje dabar yra supaprastinanti funkcionalizacija (97). „Tiesos klausimo krizė“, sąžinės subjektyvizacija ir individualizacija yra iššūkiai moralinei teologijai, į kuriuos ji turi atsiliepti (98). Todėl skelbimas ir katechezė šiandien atlieka labai didelį vaidmenį (99).

Baigdamas Jonas Paulius II vėl pabrėžia esąs įsitikinęs, „kad tikėjimas ir protas ‘vienas kitą abipusiškai palaiko’“ (100, Vatikano I Susirinkimas). Teologijai reikalinga filosofija, bet ir filosofijai duotų naudos naujas santykis su teologija, juoba kad pastarojoje „filosofija atras ne vieno žmogaus samprotavimus, bet ištisą bendros refleksijos lobyną“ (101). Tūkstantmečių sandūros problemos reikalauja, kad visi veiktų išvien. Filosofinis mąstymas, dažnai „vienintelė teritorija“ dialogui su netikinčiaisiais, „reikalauja iš tikinčiųjų filosofų atidaus ir kompetentingo įsipareigojimo“ (104).

Todėl popiežius, nors iš tikrųjų jis rašo tik vyskupams, kreipiasi į teologus, ypač tuos, kurie atsakingi už kunigų ugdymą, „idant jie užmegztų kritišką ir reiklų dialogą su šiuolaikiniu filosofiniu mąstymu ir su visa filosofine tradicija“ (105). Jis kreipiasi į filosofus ir filosofijos dėstytojus: tegu jie būna „atviri tiems iššūkiams, kuriuos kelia Dievo žodis“, tegu „siekia tiesos ir būna atidūs joje slypinčiam gėriui“; popiežius kreipiasi į mokslininkus, dėkodamas už jų tokią svarbią tarnybą ir ragindamas visada turėti omenyje žmogaus paslaptį ir orumą (106); jis prašo kiekvieno (107) karštai rūpintis Kristaus išganytu žmogumi. Galiausiai popiežius kreipiasi į Tą, „kurią Bažnyčia melsdamasi vadina *Išminties sostu*“ (108).

II. POKALBIS

1. Teologinis požiūris

Dar kartą norėčiau priminti pradžios tašką: enciklika yra ne filosofinis, o teologinis tekstas[14]. Ji nagrinėja filosofiją geranoriškai, išmoningai, tačiau „iš išorės“. Vis dėlto šis „iš išorės“ nesuprastinas taip, tarsi tai būtų visai kita mokslo „provincija“, – pavyzdžiui, taip samprotautų sociologas arba psichologas apie medicininio tyrimo struktūrą. Teologiją ir filosofiją įmanoma, vartojant mokyklinę kalbą, atskirti tik „neadekvačiai“: filosofija yra savarankiška be (bažnytinės) teologijos[15]. Tačiau teologija (dabartine prasme) be filosofijos nebūtų teologija. Filosofija priskirtina teologijos disciplinoms.

Filosofas tai turi imti domėn (ne tik turi, bet ir gali) lygiai kaip ir matematikas tam tikrus astronomų ir įmonės ekonomistų veiksmus. Juk mes susidūrėme ne su ezoteriniais mokslais; visiems prieinama medžiaga gali naudotis kiekvienas pagal savo reikmes ir siekius, nepriklausomai nuo autoriaus intencijų.

Turint galvoje paties naudotojo siekius, jam nevalia daryti spaudimo mokslininkui ir jį paversti priklausomu. Šiuo požiūriu būtina pabrėžti tris dalykus.

1. Mokslo laisvė – kaip ir kitos laisvės – turi ribas, kurių jai negalima peržengti, kad nebūtų pažeista as-

[13] Šia tema pateikiame teologų dažniausiai cituojamą Johną Henry Newmaną: „Kai žmonės gina sąžinės laisvę, jie supranta [...] ją kaip teisę galvoti, kalbėti, rašyti ir daryti taip, kaip jie tai įsivaizduoja esant gerai arba kaip jiems tai patinka. [...] Sąžinė turi laisvę, nes turi pareigų“ (plg. *Newman-Studien*, Frankfurt/M., 1998).

[14] Leo Scheffczykas taikliai pasirinko straipsnio pavadinimą: „Theologisches Plädoyer für die Vernunft“, in: *Forum katholischen Theologie,* 15, 1999, S. 48–59. Todėl jis kviečia filosofiniam dialogui, tačiau pats jo neveda, juoba su „musulmonų filosofais“ (Niewöhner F., „Versäumte Begegnung?“ in: *Frankfurter allgemeine Zeitung*, 1999 02 03).

[15] Šią mintį būtina papildyti, nes „teologija“ turi dvi reikšmes. „Teologija – Dievo mokymas“ pirmiausia yra filosofinė sąvoka, kurią įvedė Platonas (*Valstybė,* II 379 a; žr. Jaeger W., *Die Theologie der frühen griechischen Denker*, Stuttgart, 1953, Kap. 1, ypač 12 ir t.). Vertinant šiuo požiūriu, filosofija be teologijos būtų (pozityviai, negatyviai ar kritiškai) nepilna. Ši pirmoji prasmė dabar išryškinama žodžiais „natūralus“, „racionalus“, „filosofinis“. Tačiau tai nereiškia, kad, prabilus apie Dievą, atsiduriama teologijos sferoje. Kai kas drauge su Martinu Heideggeriu galbūt bandys stoti už filosofijos „metodinį ateizmą“, tačiau kiti veikiausiai jam prieštaraus. Šiaip ar taip, niekas neturi teisės iš filosofinio diskurso pašalinti klausimą apie Dievą, juoba atiduoti filosofijos fakultetą į agnostikų ir ateistų rankas.

[16] Žr. Schwarzwaller K., *Die Wissenschaft von der Torheit*, Stuttgart, 1976, S. 113 ir t.

mens orumo neliečiamybė. Šiandien tai matyti kur kas aiškiau, negu tai pajėgia atskleisti atsivėręs Naujųjų amžių naivumas, nors, aiškiai matydami, mes tikrai niekada nepadarome būtinų išvadų[16].

2. Suprantama, ir „laisvas mokslininkas" priklauso nuo užsakovų interesų, bet ši priklausomybė nežeidžia jo orumo.

3. Jau vien dėl teologijos ir filosofijos skirtingumo jų santykio negalima lyginti su kitų disciplinų santykiu. Filosofija kaip tokia neegzistuoja[17]. Kadaise ji buvo gyvenimo forma, todėl krikščionybės šalininkai už ją stojo ne tik kaip už *vera religio,* bet ir kaip *nostra, vera philosophia*. Gerai žinomas vėlesnis pavyzdys yra Immanuelio Kanto veikalas „Fakultetų ginčas". Ši „filogenezė" iki šiol kartojasi „ontogenetiškai", ja paaiškinamas filosofų bei religijotyrininkų ir teologų priešiškumas[18].

2. „Teiginių pasmerkimas"

Laikraštyje *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (1998 12 19) Kurtas Flaschas išsakė savo požiūrį į enciklką. Jau straipsnio antraštė liudija akivaizdų nesupratimą: „Popiežius kaip filosofas". Aišku, tai lemia galutinį įvertinimą. Autorius pabrėžtinai giria enciklikos užmojį – ji „įspūdinga filosofine kultūra intelektiniu požiūriu toli pralenkia visokį spiritualizmą ir biblicizmą": „tikintieji ir netikintieji gali dėkoti už aiškumą. Manau, jie netgi turėtų jai atvirai simpatizuoti. Dėmesio vertas klausimas: „Kaip tekstą įsisavins vokiečių teologai ir katalikų filosofai, kurių tylėjimas krenta į akis?"

Toliau Flaschas pateikia savo pastabas ir kritikuoja smerkimus, kurie „pilte pilasi". Neginčytina, kad „izmų" išvardyta tikrai daug; šitaip autorius diagnozuoja „senąjį popiežiaus stilių neigiamai atsiliepti ir remiantis atsiliepimais klijuoti etiketes", po kuriomis niekas neatpažįsta savęs.

Vis dėlto būtina pasakyti, kad tai ne tik popiežiaus stilius, bet būdinga ir scholastinėms „tezėms", kuriose tarp *status quaestionis* ir *conceptus* būdavo pateikiamos *sententiae,* o kalbant prikišamai – *adversarii*. Šie būdavo apibendrintai taip vadinami ne tik dėl aiškumo, bet ir kad būtų studentams mokymosi medžiagos, kuria remdamiesi jie pratintųsi klasifikuoti. Taip yra ir šiuo atveju.

Aišku, svarbiau už šiuos pasmerkimus yra teiginiai. Flaschas prikiša, jog popiežius pamiršta, kad ir jo nuomonė yra tik viena iš daugelio; štai čia ir susiduriame su minėtu nesupratimu: popiežius rašo ne kaip filosofas, o kaip teologas. Jei teisinga mintis, kad „teologijoje filosofija atras ne vieno žmogaus samprotavimus, [...] bet

Popiežiaus koplyčia. Vatikanas

ištisą bendros refleksijos lobyną" (101, išn. 123)[19], tai juoba teisinga tai, jog popiežius kalba ne tiesiog kaip teologas, o kaip Bažnyčios magisteriumo mokytojas – kai jis formuluoja apskritai, o ne kaip tam tikros filosofinės arba teologinės mokyklos atstovas. Netikintis filosofas, kuriam tai nedaro įspūdžio, irgi galėtų tai pripažinti, nes jo kritika neveiksminga.

Ne tik pasmerkimas, bet ir teiginiai skaitytini kaip magisteriumo teologiniai tekstai. Filosofo kaip tokio jie, tiesą sakant, „neliečia" dėl dviejų priežasčių. Filosofas apie juos iš tiesų neturi ką pasakyti, bet jam ir nebūtina ką nors sakyti, nes jie jo neliečia.

Savaime suprantama, tai dar ne viskas apie enciklką, kviečiančią polemizuoti su filosofija. Todėl popiežiaus filosofijos samprata tampa itin svarbi, net įgyja lemiamą pobūdį. Kaip tik šiuo būdu Jonas Paulius II „provokuoja" šiuolaikinę filosofiją, tiksliau, jis siūlo jai diskutuoti. Tačiau dalyko požiūriu tai gali liesti ne „filosofiją", o filosofus, ir ne visus apskritai, o kiekvieną mąstantį žmogų.

[17] Plg. Splett J., *Freiheit–Erfahrung*, Frankfurt/M., 1986, Kap. 2 (*Christliche Philosophie?*); Splett J., *Denken vor Gott*, Frankfurt/M., 1996, Kap. 2 („Glück, an den Grund der Religion zu rühren").

[18] Čia pasitelkiama Rahnerio transcendentalinė teologija, esą ji „sujungia" protą ir tikėjimą (Scheffczyk L., *op. cit.*, S. 52, 55).

[19] Plg. Seckler M., „Theologie, Religionsphilosophie, Religionswissenschaft", in: *Theologische Quartalschrift*, 157, 1977, S. 163–176.

[20] Spaemann R., „Philosophie als Lehre vom glücklichen Leben, in: Idem, *Philosophische Essays*, Stuttgart, 1994, S. 81.

[21] Spaemann R., „Die kontroverse Natur der Philosophie", in: Idem, *Philosophische Essays*, S. 106.

3. Filosofija

Filosofijai būdingi svarstymai. „Turės nusivilti tas, kas tikisi, kad filosofai ragins susitarti, nes to nėra mūsų kasdieniame gyvenime“ (Robertas Spaemannas)[20]. Nesutariama net dėl apibrėžimo, kas yra filosofija. Nuo religinių bei politinių tekstų „filosofija skiriasi tuo, kad ji yra diskursas“[21].

Diskursas ne tik kaip žaidimas. Platonas kalba apie „kautynes dėl esmės [*ousia*]“, suprantama, jų būta ir Viduramžiais. Flaschas encikliką vadina „naujosios neoromantinės medievistikos dokumentu“, veikiausiai turėdamas galvoje norą „skaitytojų akyse Viduramžius pateikti kaip statišką, agrarinę ir pamaldžią epochą“[22]. Jis teikia pirmenybę draminei kontroversijų inscenizacijai, nes jam svarbesnis gyvas istorijos sudabartinimas negu „teisingas atsakymas kaip tezių katalogu“[23].

Iš tikrųjų popiežius mini ne tik Viduramžių *profunda unitas*, bet ir tai, kad Bažnyčios Tėvų ir Mokytojų mąstymas sukūrė tarytum pamatinę vienybę (*executa erat velut profundam unitatem*). Tai nepaneigia fakto, jog kai kurie mąstytojai atmetė šią vienybę, „gimdančią pažinimą, gebantį pasiekti aukščiausias spekuliatyviojo mąstymo formas“ (45). Vis dėlto kova tebesitęsė; buvo kaunamasi dėl tų pačių bendrų pagrindinių (principinių) klausimų. Be to, kaunamasi po krikščioniško tikėjimo „bendru stogu“ (110), ir tuo paaiškinamas (bet tai nereiškia pateisinamas) pasmerktų mąstytojų – nuo Mokytojo Ekharto iki Giordano Bruno – likimas.

Mano nuomone, tai, kad popiežius „filosofavimo“ nelaiko „tyrinėjimu tiksliąja šio žodžio prasme“, yra teisinga, nors Flaschas tai vertina nepalankiai. Iš tikrųjų filosofija pirmiausia yra ne tyrinėjimas, o diskusija. Be to, idant įvyktų nuolatinė diskusija (Spaemannas) turi būti prisimenami jau išsakyti dalykai, ir reikia juos ištirti; prisiminimas ir tyrimas šiuo atveju yra būtini dar labiau negu kituose moksluose.

Norėčiau pateikti kitokį klausimą: ar teologinis interesas – ir Viduramžiais, ir Šv. Tėvo – nesumenkina filosofinio klausimo tikrojo radikalumo? Popiežiui pagrįstai rūpi mokykla. Tačiau filosofijos „*neištinka* jos pagrindus sukrečiančios krizės, filosofija *yra* institucializuota pagrindų krizė“ (117)[24]. Fizika, niekieno nežinoma, glūdi knygose, traktatuose, ji yra tiriamasis darbas, o „filosofija [...] egzistuoja tik kaip tam tikrų individų tam tikras mąstymas“.

Ir kaip tik tada, kai, atmetant nelemtąjį „nepasitikėjimą tiesa“ (5), svarbi tampa filosofija. Todėl tvirtinu, kad filosofijos pavertimas mokslu – jis dažnai propaguojamas – yra tik jos sau išsikeltas uždavinys[25]. Mat mokslai interpretuoja tikrovę pagal savo matą, o filosofija „aiškiai apmąsto to mato santykį su tuo, ko jis neapima“. Todėl Johannas Gottliebas Fichte atsigręžia į mąstančiojo charakterį[26]. Žinia, ir tyrinėtojai turi būti sąžiningi, kaip ir kiekvienas savo amato meistras. Tačiau filosofija „kaip tokia“ nėra nei tikslo bei efektyvumo apibrėžta priemonė, nei vien tik proto žaidimas (ar tai būtų žaidybinis „smalsumas“, ar, „poetiškai“ tariant, galimybė daryti, kurti[27]), o yra iš esmės sąžinės reikalas.

Todėl čia nesama jokio lemiamo mato pasirinkimo. Šis mano teiginys tikrai nėra – ir šiuo požiūriu mano mintys sutampa su Spaemanno – kokia nors skeptiška tezė. Veikiau skepticizmas, atsisakydamas ieškoti tiesos, nusigręžia nuo šios problemos (118). Argi popiežius yra visiškai neteisus, kai apgailestauja, jog tai būdinga daugeliui dabartinių filosofų (ir kad Naujųjų amžių mąstymas žengia šiuo keliu)[28]?

Tas, kam mąstyme rūpi daugiau negu tik nuomonės, turi mąstymu ginti ne tik „glaustai mokykliškai suformuluotą tiesos sąvoką“; antra vertus, filosofai neturėtų būti per geri – be tyrimo dar tarnauti ir mokymui, arba priešingai, mokyti žmogų. Ir kad jie tai darytų ne tik atkakliai įsikibę filosofijos „mokyklos sąvokų“, bet ir perteiktų ją „pasaulio sąvokomis“ – kaip „išminties mokslą“.

Jonas Paulius II kaip būtiną dalyką mini neprieštaravimo principą. Su tuo nesutikdamas Flaschas pamini Mikalojų Kuzietį ir Hegelį. Nejaugi Karolis Wojtyùa iš tikrųjų jų nepastebėjo, taigi buvo toks užmaršus? O gal,

[22] Flasch K., *Einführung in die Philosophie des Mittelalters*, Darmstadt, 1987, S. XI.

[23] Tai primena Sigerio Brabantiečio ir Akviniečio ginčą. Pasak pirmojo, jei mes veikiame filosofiškai, tai veikiau turėtų būti tiriami filosofų požiūriai, o ne tiesa. Į tai Akvinietis atsakė: „Filosofijos studijos skirtos ne tam, kad sužinotume, ką žmonės galvojo, o kokia yra dalykų tiesa“ (Siger, *De anim intell.*, c. 6; Thomas, *In De Caelo,* I, 22; žr. Grabmann M., *Methoden und Hilfsmittel des Aristotelesstudiums im Mittelalter*, München, 1939, S. 37).

[24] Net vertinant šiuo požiūriu, filosofijos ir tikėjimo skirtumas nėra „žinojimo“ ir „tikėjimo“ skirtumas (Splett J., „Glauben“, in: *Glauben und Leben*, 70, 1997, S. 242–244), tačiau filosofija tikrai nėra nieko nežinanti (Sokratas, *Faidonas*, 29 b), ji irgi neapsiriboja – turint galvoje visą jos radikalumą – vien tik klausimu; bet ji, kitaip negu tikėjimas, iš esmės yra disputas (todėl kankinystė yra tikėjimo dalis; plg. Jaspers K., *Der philosophische Glaube*, Frankfurt, 1958, S. 11 ir t. (deja, šioje knygoje vėl atskiriamas tikėjimas ir žinojimas)).

[25] Žr. taip pat Hinske N., *Lebenserfahrung und Philosophie*, Stuttgart-Bad Cannstatt, 1986.

[26] Fichte J. G., „Erste Einleitung in die Wissenschaftslehre“, in: Idem, *Werke*, Bd. 1, Berlin, 1971, S. 434.

[27] Žr. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 6, S. 732–742 (dar Hoye W. J., *Demokratie und Christentum*, Münster, 1999, S. 253–264); Carnap R., *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 5, S. 1293 ir t., Valery P., *Leonard et les Philosophes*.

[28] Suprantama, Naujųjų laikų filosofai tarsi „mąslūs azartininkai“ (Mülleris) „metė tiesos kelią“ ne „iš gryno padykimo ir piktadariškumo“ (Flaschas). Priežastis, kad ir kaip gaila, glūdi Bažnyčios istorijoje: tikėjimo skilimas ir jo sukelti visuomenės gyvenimo padariniai.

[29] *Met*, IV 4 1008 b 10 ir t.: „Jei visi vienodai sako ir tiesą, ir netiesą, tai tam, kuris taip mano, bus nevalia ką nors ištarti ir pasakyti, nes jis vienu metu sakys ir tai, ir ne tai. Bet jeigu jis neturi jokios nuomonės, o tik vienodai ir mano, ir nemano, tai kuo gi jis skiriasi nuo augalo?“

priešingai, tiedu, ir kaip tik Hegelis, užmiršo Aristotelį? O juk šio nuosprendis gana drastiškas: kas suponuoja prieštaravimą, tas iškrenta ne tik iš bendros diskusijos rato, bet ir apskritai iš gyvų mainų bendrystės, jis net nesiskiria nuo augalo[29].

Panašių teiginių galėtume pateikti apie tikslingumą, priežastingumą, laisvę, asmens orumą, – iš tikro jokios lygybės, jokios vieningos nuomonės, tik „didžiųjų temų" (Heinzas Heimsoethas)[30] ir tiesos dėl tiesos siekimo tąsa. Nejaugi teologai ir sielovadininkai iš tikro gali apstulbti, kad išnyko sąlyčio taškai, „nes pati filosofija ketina numoti ranka į klausimą apie tiesą"[31]?

Laikraštis *Die Zeit* savo skaitytojams pareiškė: „Nusigręžęs nuo pamatinių klausimų, protas juos pavertė nereikšmingais ir nuobodžiais, jis pasidarė nepajėgus spręsti gyvenimo galvosūkį – gėrio ir blogio, mirties ir nemirtingumo klausimus"[32]. Pateiksiu vieną pavyzdį: „Siūlyčiau mums su filosofija elgtis taip, kaip švietėjai pasielgė su teologija. Antai klausimą, ar prasminga daryti būties ir regimybės perskyrą, ramiai galima palikti žmonėms, kuriems tokio pobūdžio klausimai svarbūs, taip, kaip teologiniai svarstymai palikti teologams"[33].

Taigi teologijai neabejotinai rūpi pati filosofija, ir ši neturėtų atsisakyti to rūpinimosi. Filosofijos klausimo takoskyra driekiasi tarp neviltingo atsisakymo ieškoti tiesos ir totalitarinio gnostinio užmojo – tikėjimas įkvepia jai drąsos žengti šiuo keliu. „Jis gina filosofiją, nes ji jam reikalinga" (Josephas Ratzingeris)[34].

4. Gyvenimo prasmė?

Iš tikrųjų filosofija kelia klausimą apie tai, ką Flaschas pavadino pagrindine enciklikos teze ir apie ką kalbama jo komentaro pabaigoje: apie gyvenimo prasmę. Romanas Siebenrockas remiasi Norberto Bolzo analize[35]: esą prarastos prasmės ieškojimas iš tikrųjų yra visumos pametimas. „Taigi klausti apie prasmę – tai neigti postmodernią visuomenę". Postmodernizmas yra semantinė katastrofa, sunaikinanti šiuolaikines išganymo sąvokas... „Postmodernizmas egzistuoja neklausdamas „kam, kodėl?" ir be tikslo..." Todėl Freudo sentencija iš esmės visiškai teisinga, nepaisant to, kad ji turėtų būti išsakyta mandagiau: „Kas klausia apie gyvenimo prasmę, tas yra nesveikas".

Šie žodžiai nėra neteisingi: prasmės potyris iš tikrųjų neskatina klausti[36]. Tačiau, viena vertus, kaip tik laimingasis klausia – ne dėl to, kad yra nepatenkintas, ne iš smalsumo, o kad „nori būti dėkingas"[37]; antra vertus, mes dažniausiai esame nelaimingi ir visą laiką ieškome. Čia verta prisiminti Theodoro Adorno *Minima Moralia* dedikacijos pradžioje parašytą sakinį apie „sritį, kuri nuo neatmenamų laikų laikyta tikrąja filosofijos sfera, tačiau, filosofiją pavertus metodu, ją pavergė intelektinė nepagarba, sentencijų savivalė, galiausiai ji nugrimzdo užmarštin: tai mokymas apie teisingą gyvenimą". Tad, atvirai sakant, mane stebina įžvalgiojo kritiko pateikta dilema. Nejaugi sakyti, kad filosofija neįstengianti rasti prasmės, kurios ji ieško, yra „fideizmas"? Tarytum klausimas ir ieškomas atsakymas būtų suplakami, tarsi jie, priešingai, nėra tokie, kuriuos įmanoma rasti, remiantis skirtingais lygmenimis? Prie tiesos, kaip prie taikinio centro, galima priartėti visaip – ir labai, ir nelabai arti. Arba galima pasakyti ir kitaip: tiesai galima vis labiau atsiverti.

Tad kalbėjimas apie žmogų kaip apie „neišsprendžiamą galvosūkį" yra visiškai prasmingas atsakymas – jis leidžia žmogų suprasti kaip „žodžio klausytoją", kaip tą, kuris išgirsta iš šventybės galintį sklisti kreipinį. Šis kalbėjimas nubraukia pusinius ir nepakankamus atsakymus – juk maža „prižiūrėti sodą"[38] (arba, pasislėpus nuo maro, pasakoti vieni kitiems pasakojimus). Toks kalbėjimas palieka vietos tiesai, idant gyva tiesa „žmogaus veidu"[39], mus laisvindama, pati pasitvirtintų. Sokratas norėjo išmokyti savo tėvynainius sąžiningos savikritikos ir saviugdos („rūpintis siela"). Jis tikrai nebuvo nieko nežinantis, nors nuolat skaitome jo žodžius, esą jis „nieko nežino". (Kam tada jis būtų gėręs nuodų taurę[40]?)

* * *

Ne Sokratas pasakė žodžius, kuriuos, baigdamas savo straipsnį, pateiksiu kaip priešingą klausimą.

[30] Heimsoeth H., *Die sechs großen Themen der Abendländischen Metaphysik*, (1922), Darmstadt, 1953. Todėl ir popiežius dėl to, kad taria esant „religijos ir filosofijos harmoniją" (žinia, ją galima įsivaizduoti tik darkytą, kaip ir religijos bei krikščioniško tikėjimo santykį), tikrai nelaikytinas averojininku.

[31] Siebenrock R., „...daß des Menschen Leben gelinge!", in: *Glaubenserfahrung im Handeln und Denken*, Hrsg. A. Van Hooff, P. Reifenberg, W. Seidel, Würzburg, 1998, S. 177. Su šiuo atsisveikinimo šūksniu pereinama prie „proto sąvokos likvidavimo".

[32] Janas Roßas (1998 10 22): „Visi šliaužioja žeme, o popiežius gina žmogaus teisę kilti į žvaigždes".

[33] Rorty R., *Laßt uns das Thema wechseln*, cit. iš: Siebenrock R., in: *Die Zeit*, 1997 07 18, S. 38 ir t.

[34] Siebenrock R., in: *Die Zeit,* 1997 07 18; žr. taip pat Weischedel W., *Der Gott der Philosphen,* Bd. 1, Darmstadt, 1971, S. XVIII.

[35] Bolz N., *Die Sinngesellschaft*, Düsseldorf, 1997.

[36] Leriche R., in: *Kontinuität der Person*, Hrsg. R. Schenk, Stuttgart-Bad Cannstatt, 1998, S. 78.

[37] Pvz., *2 Sam* 7, 18; *Lk* 1, 43.

[38] Voltaire'o „Kandido" pabaigos žodžiai.

[39] Camus A., „La vérité a un visage d'homme", in: *La Postérité du Soleil*, photographies de Henriette Grindat, itinéraire par René Char (1952), Lausanne, 1986, p. XXVII.

[40] Splett J., *Denken vor Gott*, Kap. 4 (*Sokrates: Die Wahrheit und das Gute*).

[41] Žinia, tiesa yra tai, kad „tikrasis – teologiškai ypač reikšmingas – filosofijos profilis nuo Kanto ir po Kanto lieka neapmąstytas" (Mülleris). Antra vertus, ši įtampa atsirado Naujaisiais laikais, nuo Fichtes *Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters*.

Manau privaląs jį paklausti, kad ir kaip paradoksaliai jis skambėtų. Platono vėlyvajame kūrinyje *Įstatymai* (VII, 803 c) „atėnietis“ taria: „Iš tikrųjų ir tiesą sakant tik Dievas visu palaimingu rimtumu yra vertingas, o žmogus yra [...] tik žaislas Dievo rankose, ir kaip tik tai, tiesą sakant, jame yra visų geriausia“.

Popiežiaus enciklika man kai kada skamba pernelyg „šiuolaikiškai“. Pirmiausia tai pasakytina apie jo tikėjimą pažanga tiesos pažinimo kelyje – šis tikėjimas iš dalies kertasi su Naujųjų amžių kritika (beje, popiežius vaizduoja ne vien „įspūdingai juodą“ „nuosmukio istoriją“[41]). Tačiau, mano požiūriu, ji per daug antropocentriška.

Jau pačioje pradžioje, po kreipinio į vyskupus, žvilgsnis užkliuvo už sakinio: „Pats Dievas įkurdino žmogaus širdyje troškimą pažinti tiesą, kurio galutinis tikslas – pažinti Jį patį, idant žmogus, pažindamas ir mylėdamas Dievą, pasiektų pilnutinę tiesą ir apie save“. Vadinasi, Įsikūnijimo tikslas yra žmogus? Pažymėtina, kad garsioji Augustino ištarmė „Neklaidžiok toli...“ pateikiama tik iki tos vietos, kur sakoma, kad žmogaus viduje gyvena tiesa – tarsi po jos eitų tik tęsinys, o ne tikrasis kelio prasmės apibrėžimas: „Neklaidžiok toli, verčiau sugrįžk į save. Žmogaus viduje gyvena tiesa. O jeigu pamatysi, kad tavo prigimtis kita, išeik už savęs paties!.. Skverbkis ten, iš kur sklinda šviesos spindulys, nušviečiantis tavo protą...“[42] Paskutiniai žodžiai prieš skyrelį apie Marijos pašaukimą yra „savojo aš išsipildymas“.

„Aš“ išsipildymas – popiežiui savaime suprantamas dalykas – tai savo pilnatvės siekimas, jis pavyks tik tada, jei žmogus „nuspręs įaugti į tiesą, įsikurti Išminties prieglobstyje ir čia apsigyventi. Tik tiesos horizonte jis iki galo suvoks savo laisvės prasmę ir pašaukimą pažinti ir mylėti Dievą kaip tobuliausią savojo „aš“ išsipildymą“ (107). Šiuos sakinius skaitau – o skaitydamas jiems be išlygų pritariu – taip, kad žodį „išsipildymas“ suprantu ne kaip Dievo suvokimą, o kaip Dievo meilę ir pažinimą, o žodį „pažinimas“ šiuo atveju suvokiu ta prasme, kuria jį vartojo Tomas Akvinietis – kaip meilės išsipildymą (to irgi nereikia svarstyti)[43].

Bet ar šio vyksmo, kai visiškai išsipildo ir žmogaus paskirtis, ir jis pats, prasmės viršūnė yra ne kas kita, o tik žmogaus tapimas tikru žmogumi[44]? Ar veikiau nėra taip, kad jis nepasiekia savo aukščiausios viršūnės? Šiaip ar taip, filosofui, siekiančiam pažinimo, rūpi ne savojo „aš“ išsipildymas, o „tiesos garbinimas“. Jis myli tiesą, tiksliau (nes ją jis gali norėti turėti kaip savo tiesą), jis myli *sophon,* išminčių, apie kurį Herakleitas teigia: jis ir nesivadina, ir (vis dėlto) vadinasi „Dzeusu“ – šventybe[45].

Kodėl – aišku, tai nešiuolaikiška – nesikreipus į filosofus ir į *kiekvieną* (107), kad apribotų savo didybę? Argi kūrinys, juoba amžinojo Sūnaus brolis ir sesuo, susitikdamas savo Kūrėją, neturėtų visiškai užmiršti save patį ir savo galimybes – užsimiršti tada, kai jis atsiduria Jo akivaizdoje, Jo Šlovės užtekėjimo akivaizdoje?

Ir ar ne tai, kaip ir visada, yra tikroji proto ir tikėjimo „žvaigždžių valanda“?

[42] Flaschas pelnytai ją priskiria prie neužmirštamų: *De vera religione*, XXXIX, 72, in: *CCL*, 32, 234.

[43] *Hoc solummodo in veritatis prospectu intellege plane exprimi suam libertatem ac suam ad dilectionem Deique cognitionem vocationem, veluti summam sui explicationem.*

[44] Splett J., „Selbstverwirklichung in sozialer Verantwortung?“ in: *Stimme der Zeit*, 200, 1982, S. 409–420.

[45] Splett J., *Die Rede vom Heiligen*, Freiburg-München, 1985, S. 21; Heidegger M., *Was ist das – die Philosophie?*, Pfullingen, 1956, S. 21.

FIDES ET RATIO

Tiesos įprasminimas

Nerija Putinaitė

Šiandien kalbėdami apie „minties“ disciplinas turėsime pripažinti, kad santykiai tarp filosofijos ir teologijos yra komplikuočiausi. Paini yra ir jų istorija per pastaruosius tris šimtus metų. Descartes'as pradėjo filosofuoti nutraukdamas ryšius su scholastine filosofija. Visa Naujųjų amžių filosofija pažymėta siekio filosofinę mintį atriboti nuo religijos, o filosofiją – nuo teologijos. Sociologas Auguste'as Comte'as paskelbė, jog žmonija įveikė religinę vystymosi pakopą ir žengia į mokslinę. XIX a. Friedrichas Schleiermacheris sukūrė religijos filosofiją, religiją suprasdamas kaip specifinį filosofijos tyrimo lauką. Jau XX a. viduryje religijos filosofas Henry Dum*é*ry kalbėjo apie „religijos tiesą“, jam religija tapo proto tikėjimo tyrimo ir tiesos paieškų sritimi. Religijos filosofo uždavinys esąs analitinis – atskirti religijoje esančią gyvą intenciją nuo jos išraiškų. Idant tai atliktų, religijos filosofas turįs būti apsiginklavęs specialiu žvilgsniu[1]. Filosofija turinti atskleisti tai, kas religijoje yra neaiškaus, kas galėtų rodyti ją esant baimės ir priespaudos vaisių, parazitinę veiklą[2]. Filosofijos ir religijos santykiai tokie įtempti, kad Leonui Brunschvicgui tenka perspėti: „Jei filosofija ir gali visai sugriauti religiją, ji nesugebės jos pakeisti“[3].

Į filosofijos pastangas iš savo lauko išstumti teologines temas, jas filosofiškai peraiškinant, teologai yra atsakę atsiribojimu. Kartkartėmis bandyta atgaivinti tomistinės filosofijos tradiciją, būdavo ne tik nepasitikima Naujaisiais amžiais išplėtota visuomenine istorijos filosofija, bet ir nekreipiamas dėmesys į daugelį Naujųjų amžių filosofijos idėjų.

1998 m. paskelbta ir pernai lietuviškai išėjusi Jono Pauliaus II enciklika *Fides et ratio*[4] turi aiškų praktinį tikslą: siekia atkreipti teologų dėmesį į filosofijos svarbą teologijai bei pagrįsti geresnius filosofijos ir teologijos santykius. Per trejus metus yra pasirodę nemažai teologinių enciklikos komentarų[5]. Kreipimasis atrodo esąs ne tik savalaikis, bet ir žymintis perversmą filosofijos ir teologijos santykiuose bei filosofinėje religijos sampratoje.

Popiežius Jonas Paulius II sako kreipiąsis ne tik į Garbinguosius Brolius Vyskupus, bet ir į teologus bei filosofus, kurių pareiga esanti tyrinėti įvairius tiesos aspektus. Enciklikos mintys neapsiriboja postuluodamos filosofijos reikalingumą teologijai. Remdamasis filosofijos istorijos retrospektyva, popiežius apmąsto ir filosofijos esmę, pateikdamas šiuolaikiniam vyraujančiam filosofiniam mąstymui nebūdingą ir jam naujų paieškų perspektyvą atveriančią tiesos sampratą.

FILOSOFIJOS LIGA: TIESOS MIRTIS

Enciklikoje daug dėmesio skiriama šiuolaikinės filosofijos paklydimų kritikai. Mažai kas ginčys, kad racionalistinis mąstymas filosofiją yra atvedęs į žmogiškos egzistencijos užmarštį. Popiežius kalba apie tai, jog filosofavimą reikią paremti žmogaus patirtimi. Visuotinė patirtis šiuolaikiniame pasaulyje esanti klausimas apie prasmę: „Pripažinsime ar ne, bet kiekvienam ateina toks momentas, kai asmeninę egzistenciją būtina įšaknyti tiesoje, kuri pripažįstama galutine ir suteikia abejonėms nepasiekiamą tikrumą“ (III, 27).

Prasmės nebuvimo išgyvenimas nėra nauja tema filosofijoje. Ją plačiai aptarė filosofai ir teologai, atskleidę įvairias šiuolaikinį žmogų ištinkančio beprasmybės jausmo priežastis. Filosofas Michelis Meyeris nurodo, kad tai lemia ontologijos atsisakymas, o kartu ir bandymų kelti bei atsakyti metafizinius klausimus:

NERIJA PUTINAITĖ (g. 1971) – hum. m. dr., dirba Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto Etikos skyriuje, Vilniaus pedagoginio universiteto Etikos katedroje. Domisi Kanto praktine filosofija, etinių idėjų ir praktinio gyvenimo santykiais.

[1] Duméry H., *Philosophie de la religion: Essai sur la signification du christianisme*, t. 2, 1957, p. 241.

[2] Duméry H., *Phénoménologie et religion*, Paris, 1958, p. 98.

[3] Brunschvicg L., *La raison et la religion*, Paris, 1939, p. 259.

[4] Popiežius Jonas Paulius II, *Enciklika* Fides et ratio. *Katalikų Bažnyčios vyskupams apie tikėjimo ir proto santykį*, Vilnius, 2000.

[5] Paminėtinas Hanso Waldenfelso tekstas, kuriame jis nemažai vietos skiria ir aplink encikliką išaugusiai filosofinei diskusijai, žr. Wandelfels H., *„Mit zwei Flügeln“: Kommentar und Anmerkungen zur Enzyklika „Fides et ratio“ Papst Johannes Pauls II,* Paderborn, 2000. Enciklikai skirtas ir specialus Anglijos dominikonų leidžiamo mėnraščio *New Blackfriars* numeris (2000, September).

[6] Meyer M., *Pour une histoire de l'ontologie*, Paris, 1999, p. 148.

„Pasaulyje be metafizikos subjektas yra išlaisvintas jam pačiam. Tai šaltinis labai šiuolaikiškų temų apie baimę, neviltį, absurdą“[6]. Jeanas Brunas kalba apie tiesos politizavimą, tiesų, kylančių iš grupės interesų, gausumą. Anot jo, tai sąlygojo tiesos mirtį reiškiantį totalitarizmą, kai individas tampa valstybėje išsisklaidančia abstrakcija[7].

Bruno mintis apie „tiesos mirtį“ tiesiogiai atliepia popiežiaus iškeltą būtinybę žmogaus egzistenciją įšaknyti tiesoje. Pastarąjį šimtmetį filosofai yra diagnozavę daugybę mirčių. Friedrichas Nietzsche pirmasis visiems sukėlė rūpestį tvirtindamas mirus Dievą, po to pradėta kalbėti apie metafizikos, subjekto, autoriaus mirtį. Tiesos ar prasmės mirties konstatavimas kažin ar gali sukelti stipresnę prie tokių diagnozių pripratusių ir pačią filosofiją laidojančių filosofų reakciją. Prasmės nebuvimas daugeliui filosofijų šiandien yra tapęs vieninteliu minties judėjimo lauku.

Šv. Tomas Akvinietis. XVIII a. Paparčių bažnyčia

Fides et ratio, priešingai, ne tik skelbia, jog prasmės nebuvimas yra peržengiamas dalykas, tačiau teigia ir kitų iš filosofijos akiračio išstumtų dalykų – Dievo, tiesos, metafizikos – gyvybę. Enciklika lyg ištiesia pagalbos ranką save naikinančiai filosofijai, skatindama ją prisiminti savo gerąsias puses: „Taip stipriai pabrėžiu metafizinį elementą vien dėl to, kad esu įsitikinęs, jog tik šiuo keliu žengiant, galima įveikti krizę, apėmusią didžiulius filosofijos regionus, ir taip ištaisyti kai kurias klaidingas nuostatas, paplitusias mūsų visuomenėje“ (VII, 83).

Kalbėti apie metafiziką, tikėjimą, Dievą šiandien reiškia akibrokštą šiuolaikiniam modernias filosofavimo ligas, abejonę, beribį kritiškumą paveldėjusiam protui. Toks pat akibrokštas yra ir tvirtinimas, kad atsisakius pripažinti esant vieną tiesą, suabejojama ir galimybe atrasti tikrąją gyvenimo prasmę. Kaip tik vienos visuotinės ir pastovios tiesos paieškos esą ir galinčios suteikti gyvenimui prasmę (I, 6). Šis raginimas gali itin keistai nuskambėti pasaulyje, kur ne tik kiekvienam pripažįstama teisė turėti savo tiesą, tačiau nieko nestebina ir tai, kad žmonės keičia savo tiesos pozicijas bei, pakitus aplinkybėms, pripažįsta kitokią tų pačių dalykų tiesą.

Filosofai, aptardami tiesos problemą, priima vieną iš dviejų tiesos ieškojimo, taigi ir filosofavimo pozicijų – pasisakančią už daugelio laikinų tiesų buvimą arba tvirtinančią, kad pats tiesos apibrėžimas pateikiąs ją kaip neskaidomą ir vieną. Pirmoji išsibarsčiusias etines, politines ar technines tiesas skatina vienyti „metateoriniame lygyje“, manydama, kad tiesos, kartu ir skirtingos gyvenimo prasmės perspektyvos, sugyvens, neprimetant jokios direktyvos, programos, doktrinos. Nepaisant akivaizdaus tiesų išsibarstymo atsitiktinėje jų dermėje, esą atsiskleidžiantis išankstinis jų harmoningumas. Akivaizdu, jog tokia pozicija šiuolaikiniame filosofinio apmąstymo pasaulyje turi nemažai šalininkų. Vienas jų, Marcelis Couche'as, teigia, jog esama pagrindo manyti, kad jokiu būdu ir jokia prasme tiesa nėra amžina: „Tiesa yra taip, kaip tai, kas vyksta, yra nusakoma kaip vyksmas ir kaip toks vyksmas, koks vyksta, – arba, klasikiniais terminais kalbant, taip, kaip tai, kas esti, yra suvokiamas kaip esantis, ir esantis taip, kaip esti“[8].

Priėmus šią poziciją, tvirtinimas esant vieną ir amžiną tiesą atrodo fantastinis, neturintis jokio iš apčiuopiamos tikrovės kildintino pamato. Nepaisant to, galima aptikti ne vieną ir šios tiesos šalininką. Michelis Henry teigia esant esminį skirtumą tarp krikščioniškos tiesos ir pasaulio tiesos: „Pirmasis esminis krikščioniškos Tiesos bruožas yra jos nesiskyrimas nuo to, ką ji parodo esant teisinga. Joje nėra skirtybės tarp matymo ir to, kas matoma, tarp tiesos ir to, ką ji apšviečia“[9]. Popiežius, argumentuodamas prieš išsibarsčiusios tiesos šalininkus, tvirtina, jog žmonėms būdingą troškimą pažinti vieną galutinę ir absoliučią tiesą atskleidžia jiems kyląs prasmės klausimas, ne-

[7] Brun J., *Vérité et Christianisme*, Troyes, 1995, p. 13.
[8] Couche M., *L'aléatoire*, Paris, 1999, p. 168–169.
[9] Henry M., *C'est moi la vérité: Pour une philosophie du christianisme*, Paris, 1996, p. 36.

tenkinamas dalinių atsakymų. Šią žmonių nuostatą jis vadina „tiesos meile“.

Enciklikoje pripažinus tiesą kaip viršijančią protą, išsprendžiama tiesos „teisėtumo“ problema, kuri duoda daugiausia peno proto abejonėms bei atveria kelią begaliniam tiesų gausinimui. Popiežiaus aptariama tiesa yra proto atrastas paieškų horizontas, ji pateikia galutinį atsakymą, kurio ne tik neaprėpia protas, bet ir neišsemia žmogaus egzistencija.

SAVISTABOS UŽVALDYTAS PROTAS

Neabejotina, kad popiežius priima filosofines Naujųjų amžių ieškojimų pasekmes, žmogaus protą suprasdamas kaip klausiantį ir abejojantį. Protas veda žmogų nuo vienos dalinės tiesos prie kitos į prasmės paieškas. Tvirtinimas tiesą esant vieną gali pasirodyti itin paradoksalus šiuolaikiniam abejonės, kritiškumo ir atsiskyrimo nuo tikėjimo mokyklą išėjusiam protui. Maža to, enciklikoje tvirtinama, esą protas gali pažinti tiesą.

Šiuolaikiniame pasaulyje protas suvokiamas kaip manipuliuojantis, kaip instrumentas, plečiantis savo ekspansiją į įvairias tikrovės sritis ir sukuriantis gausybę tiesos laukų. Šiandien pripažįstame, kad protas yra nugalintis, efektyvus, bet toli gražu ne tas, kuris galėtų pažinti vieną tiesą. Kita vertus, kaip savaime suprantamą priimame nuomonę, kad protas, aktyviai pažįstantis ir perkuriantis pasaulį, „nemąsto“, kad racionalumas ir gyvenimo išmintis, kuri lyg ir turėtų būti pagrindinis proto siekis, šiandien yra du skirtingi dalykai.

Šiuolaikiniai mąstytojai, aptardami tiesų gausos temą, kelia ir imanentiniu pažinimu apsiribojusio proto krizės problemą, neretai įvardydami ją „proto mirtimi“. Jeanas Marcas Gebaude'as mato, jog šiuolaikinėje situacijoje esama dviejų galimybių: būti įsitikinusiam, kad žmogaus protas gali pažinti dalykų priežastis, siekti pateikti esminio realybės suvokiamumo apologiją; kita vertus, galima kalbėti apie proto išsibarstymą už racionalumo, protą, atrandantį savo raišką mene – estetinį „protą“. Išsibarstydamas protas esą siekia atitikti to, kas realu, kompleksiškumą[10]. Gebaude'o mintys apie proto savivoką parodo, kad, protui suabejojus savimi pačiu, racionalumas tampa tema, nuo kurios stengiamasi išvaduoti protą, jį „išlaisvinant“ iracionalumui.

Pateikia argumentus ir proto „apologetai“, pripažindami proto ribotumą bei teigdami jį pažįstant tikrovę. Jeanas Delaglande'as kalba apie „pakankamą protą“ bei būtinybę pasitikėti tuo, kas realu: „Kadangi mes priimame nuostatą to, kas realu, atžvilgiu, nuostatą pasitikėti tuo, kas realu ir protu, taip pat ir tuo, kas realu, nes atitinka protą, protu kaip pažįstančiu tai, kas realu, – tai galime skelbti pakankamo proto principu ir tvirtinti esant Dievą“[11]. Pasitikėjimo protu ir tikrove aktas, kurį skelbia Delaglande'as, nėra patvirtinamas proto, jis pats patvirtina protą, kuriam šiandien akivaizdžiai reikia papildomų atramų. Neatsitiktinai Magnard'as tvirtina, kad „protas miršta, kai nepripažįsta kitybės, transracionalios ar iracionalios; jis kaip abejotinas dalykas gyvena vien baime būti tuoj pat atmestas to, kas jį viršija“[12]. Iš to, kad savo veiklą apribojęs regimuoju lauku, protas ima klaidžioti galėdamas klausinėti tik save, ontologijos istoriją aptaręs Meyeris padaro nevienareikšmę išvadą: „Antropologiškai akivaizdu, kad klausinėjimas yra žmogaus bruožas, leidžiantis įsitvirtinti žmonių praktikoje; tai ją reiktų klausinėti, o ne klausinėjimą“[13]. Šie filosofai sutartų, kad tikrovės, žmonių praktikos pripažinimas atveria protui klausinėjimo, ieškojimo ir atradimo perspektyvą. Šiandien protas turi dvi galimybes: pripažinti racionalių paieškų būtinybę bei tenkintis ribotais atradimais arba atsisakyti bet kokių pretenzijų pažinti tikrovę.

Pripažinti būties prasmingumą yra svarbiausias reikalavimas, kurį popiežius kelia protui ir filosofijai, aptardamas filosofines pozicijas, nekeliančias būties prasmingumo klausimo (VII, 90). Pripažinti tikrovę čia reiškia protui, padedamam tikėjimo, peržengti savo ribotumą bei kelti galutinius tikslus. *Fides et ratio* protas nėra „turintis“ tiesą, jis atsigręžia į už jo esančios tiesos atvertą pažinimo horizontą kaip begalinio klausinėjimo perspektyvą, kurioje atsakymai yra tik daliniai galutinės tiesos atradimai: „Tai reiškia, kad proto šviesos dėka žmogus gali atpažinti sau skirtą kelią, bet sparčiai ir niekieno netrukdomas eiti tuo keliu ir pasiekti tikslą gali tik tada, jei nuoširdžiai pripažins, kad tos paieškos vyksta tikėjimo horizonte. Taigi proto ir tikėjimo negalima atskirti nesumenkinant žmogaus gebėjimo tinkamai pažinti patį save, pasaulį ir Dievą“ (II, 16).

Popiežius, pasitelkdamas filosofinę, o ne teologinę kalbą, atveria racionalizmo trūkumus, vengdamas radikalių racionalistinio proto – tikėjimo priešpriešų[14]. Į proto prasmės klausimą atsako tikėjimas, perkeičiantis ir proto veiklos pobūdį. Savistabos ir savo atrastų tiesų klausinėjimo atsisakęs ir į vienos galutinės tiesos paieškas nusikreipęs protas yra suprantamas kaip ti-

[10] Gebaude J.-M., *La raison associative*, Paris, Montréal, 1997, p. 310–311.

[11] Delaglande J., *Le problè me de Dieu*, Montaigne, 1968, p. 183.

[12] Magnard P., *Le Dieu des philosophes,* Paris, 1992, p. 296.

[13] Meyer M., *op. cit.,* p. 158–159.

[14] Teologai neretai pasisako daug radikaliau, taip, žinoma, apsunkindami filosofinio dialogo galimybę. Pvz., J.-Y. Lacoste teigia: „Kvailys nenori atsisakyti *logos*, tai galima būtų suvokti kaip absurdą, bet jis mums tvirtina, kad garbinimas yra vertingesnis dalykas žmoguje už aukščiausią racionalumo išlavinimą“ (žr. Lacoste J.-Y. *Expérience et absolu: Questions disputées sur l'humanité de l'homme*, Paris, 1994, p. 223).

[15] Brunschvicg L., *op. cit*., p. 160.

kintis protas. Enciklikoje filosofijai atveriama mąstymo perspektyva, kurioje ne tikėjimas yra „pajungęs“ protą, o protui yra „sugrąžintas“ tikėjimas.

TIESA IR LAISVĖS ATRADIMAS

Etika šiandien turbūt yra vienintelė disciplina, kuri, remdamasi normatyvumu, pripažįsta apribojimo būtinybę. Tačiau apie etines normas dažniausiai kalbama ne kaip apie įsišaknijusias tiesoje, o kaip apie istorinės raidos ar susitarimo produktą. Nepripažįstant jokio absoliutaus pagrindo elgesio normoms, etika patenka į viskuo suabejojusios filosofijos apmąstymų lauką. Čia sureliatyvinamos normos, o laisvė netenka apibrėžčių.

Labiausiai išplėtotą kritinį racionalistinį visuotinės etikos pavidalą Naujaisiais amžiais yra pateikęs Immanuelis Kantas. Brėždamas visuotinės etikos pagrindus kaip ją užbaigiančias jis postulavo idėjas, esančias už kritinių proto ribų – Dievo buvimą, sielos nemirtingumą ir valios laisvę. Kanto moralės teorijoje Dievas yra idėja, garantuojanti žmogaus keliamų tikslų prasmingumą. Moralės dėsnis, pagarba jam, būtinybė malonumą pajungti moralumui gali būti suvokti protu, tačiau nepaveikti žmogaus elgesio, taip ir netapti būtinu veikimo motyvu. Priešingai, protu neįrodomas Dievo postulatas yra pakankamas impulsas žmogui elgtis taip, kaip jam yra padiktavęs protas.

Nors iš pirmo žvilgsnio ir atrodytų, kad taip Kantas pagrindžia tikėjimo ir proto ryšį, iš tikrųjų kantiškas Dievas teturi vieną funkciją – įprasminti kategorinį imperatyvą. Tai leidžia Brunschwicgui kalbėti apie Kanto Dievą kaip apie racionalaus tikėjimo atliktą Dievo restauraciją: „[...] tikėjimas Dievu, kuris restauruotas kaip restauruojami sugriauti paminklai, Dievu, kuris staiga atgims, kaip sakoma, iš ontologinės tuštumos“[15].

Dievo samprata Kanto praktinėje teorijoje nurodo ribą, būdingą racionalistiniam praktiniam mąstymui: protas nesugeba suteikti prasmės veiksmui. Jam būtina atrama, esanti už jo ribų. Praėjusio šimtmečio istorija atskleidė, jog funkciškai suprasto Dievo idėja nesunkiai buvo pakeista nekritikuotinomis, „sudievintomis“ visuomenės pažangos ar žmonijos gerovės idėjomis, kurių įgyvendinimas pasireiškė žmonėms pražūtingomis pasekmėmis[16]. Ši istorinė patirtis skatina šiuolaikinę filosofiją vienaip ar kitaip demaskuoti žmonių elgesio normatyvumo pagrindus. Kita vertus, normatyvumo kritika dažniausiai nukreipta į bandymus etiką pagrįsti grynaisiais proto principais, o ne kyla iš noro atsisakyti pačios etikos, kuri pripažįstama būtina vien dėl to, kad žmonės gyvena ne po vieną, o žmonių bendrijoje.

Šiuolaikiniai teologai ir filosofai, ieškantys išeities iš racionalistinę etiką ištikusios veikimo įprasminimo krizės, tvirtai laikosi požiūrio, jog etikos, moralaus elgesio pagrindas glūdi už protu konstruojamo normatyvumo, ir taip grąžina etikai religinį matmenį. Renė Simonas, kalbėdamas apie etiką kaip galinčią skleistis krikščioniško tikėjimo horizonte, pabrėžia, kad jos pagrindas yra metaetinis, o tai reiškia, jog jame konstituojama pati krikščionio būtis[17]. Pierre'as-Jeanas Labarière'as nurodo tiesos ir laisvės ryšį: „Siekti suprasti – tai stengtis, kad tiesa taptų matoma tarpininkaujant laisvei, jos sąlygai“[18]. Reikia daryti tai, ką nurodo tiesa, nes tai esą teisinga, ir suvokiant atsakomybę, idant tai taptų teisinga. Šie etiniai ieškojimai yra atskleidę, kad pažinimas nėra imanentinė racionali refleksija, kad jis turįs pasekmių žmogaus gyvenimui, perkeičiančių gyvenimo būdą[19]. Tokios pasekmės ne lieka užsklęstos žmogaus viduje, o skleidžiasi jo santykiuose su kitais žmonėmis bei gėrio ir blogio vertinimuose[20].

Šių minčių atgarsiai girdimi enciklikoje kalbant apie būtiną tiesos ir laisvės ryšį: „Jeigu žmogus nepriima tiesos, visos pastangos padaryti jį laisvą yra gryna iliuzija: tiesa ir laisvė eina išvien, arba jiedvi apgailėtinai žūva“ (VII, 90). Enciklikoje reiškiama mintis, kad proto atvirumu paremti atsakymai į prasmės klausimą gali padėti išspręsti žmonijos išlikimui svarbias problemas.

Būtinybė etiką grįsti prasmės klausimo kėlimu šiandien turbūt nustebintų ne tik normatyvumo priešininkus, bet ir jo šalininkus. Prasmės klausimas yra toks asmeniškas, kad, atrodo, jo niekaip negalima pasitelkti statant visuotinės etikos statinį. Kaip tik tokią būtinybę pabrėžia popiežius: „Filosofija, kurioje švyti nors menkutė kibirkštėlė Kristaus tiesos – to vienintelio galutinio atsakymo į žmogaus problemas, sugebės tapti galingu ramsčiu tikrajai ir visuotinei etikai, kurios šiandien taip reikia pasauliui“ (Pabaiga, 104). Laisvę išlaisvinę iš normatyvaus racionalumo konstruktų, atrodo, turėtume susilaukti ne žmonijos išganymo, o pražūties. Kita vertus, akivaizdu, kad pasaulyje yra išnykęs tikėjimas

[16] Stanislas'as Bretonas yra pastebėjęs, jog politinių šio šimtmečio negandų pagrindas yra Apšvietos filosofijoje įvykęs veiksmo siejimas su idėja (žr. Breton S., *L'avenir de christianisme*, Paris, 1999, p. 123).

[17] Simon R., *Fonder la morale: Dialectique de la foi et de la raison pratique*, Paris, 1974 , p. 85.

[18] Labarière P.-J., *Croire et comprendre: Approche philosophique de l'expérience chrétienne*, Paris, 1999, p. 137.

[19] Michelis Henry teigia esant glaudų ryšį tarp tiesos ir gyvenimo: „Gyventi galima ne kitaip, kaip už pasaulio, ten, kur viešpatauja kita Tiesa, reiškiasi kitas jos suvokimo būdas. Šis suvokimo būdas yra gyvenimo būdas“ (žr. Henry M., *op. cit.,* p. 42–43). Brunschvicgas ironizuoja įprastą etinę nuostatą: „Mes tikimės mūsų išganymo tik iš racionalios refleksijos, ištobulintos iki tokio imanencijos ir spiritualumo lygio, kuriame susitinka Dievas ir dvasia. Jei Dievas yra tiesa, tai mumyse jis atsiveria mums, bet tik su sąlyga, kad Dievas nėra kas nors daugiau negu tiesa“, – ją priešindamas kylančiai iš Dievo kaip meilės sampratos (žr. Brunschvicg L., *op. cit.,* p. 70–71).

[20] Delaglande J., *op. cit.,* p. 228.

[21] Derrida J., *Le monolinguisme de l'autre*, Paris, 1996, p. 116.

[22] Breton S., *op. cit.,* p. 236.

praktine racionalizmo galia, o etinėmis ir visuotinėmis laikytų normų atmetimas – tapęs kasdienybe. Todėl nors popiežiaus tvirtinimas, kad galime sukurti visuotinę etiką, realiai nėra akivaizdus, tačiau akivaizdi yra jos būtinybė bei vaisinga vienos tiesos atverta praktinių elgesio apibrėžčių paieškos perspektyva.

DIALOGIŠKUMAS: TARP TRADICIJOS IR NOVATORIŠKUMO

Kiekvienam asmeninės gyvenimo prasmės ieškančiam filosofijos tradicija negali atsakyti į kylančius klausimus, tačiau siūlo terminus, kalbą, kuri žmonėms padeda suprasti kitų žmonių rastus atsakymus. Popiežius nurodo, kad „Filosofinė refleksija gali labai padėti aiškiau atskleisti tikėjimo ir gyvenimo įvykio ir doktrininės tiesos ryšį, o užvis labiausiai – santykį tarp transcendentinės tiesos ir žmogui suprantamos kalbos“ (VII, 99). Filosofijos tradicija enciklikoje vaizduojama kaip istorijoje pasireiškę transcendentinės tiesos kalbiniai pavidalai. Taip suprantama tradicija esanti žmones vienijantis jų tarpusavio supratimo pagrindas.

Tokį požiūrį priima toli gražu ne visi šiuolaikiniai filosofai. Postmodernūs filosofai istoriškai suvokia save „už“ tradicijos, tradicinės filosofijos, kartu ir už tradiciniams filosofams būdingų klausimų. Naujos filosofinės kalbos paieškos, filosofinių terminų kūrimas yra tapęs pagrindiniu kai kurių filosofų užsiėmimu. Taip Jacques'as Derrida apibrėžia savo filosofinius siekius: „Santykių su tradicija nutraukimas, šaknų praradimas, istorijų nepasiekiamumas, amnezija, neiššifruojamumas ir t. t., visa tai išlaisvina geneologinį proveržį, idiomos geismą, pulsuojantį judėjimą į anamnezę, naikinančią meilę tam, kas uždrausta“[21]. Programiškai už tradicijos esantis naujumas dažniausiai peržengia paprastai ir taip labai riboto žmonių komunikatyvumo ribas.

Enciklikoje iš tradicijos paveldėta ir jos suformuota kalba tampa nepervertinamu kiekvieno mąstymo, proto veiklos instrumentu: „Tik tvirtai įsišakniję tradicijoje šiandien galėsime suformuluoti originalų, naują mąstymą, atveriantį ateities perspektyvą“ (VII, 85). Tradicija esanti perimama ir išmokstama, o ne įveikiama. Tiesa, mėginimų į tradiciją įpinti naujų terminų rasime ir enciklikoje.

Novatoriška enciklikoje yra dialogiškumo temos sklaida. Šiandien filosofijoje dialogiškumas neretai suvokiamas ne kaip ribų peržengimas išlaikant tapatybę, bet kaip ribų naikinimas. Stanislas'as Bretonas, aptardamas krikščionybės ir Rytų religijų santykius, nurodo jų artimumą ir teigia esant būtiną dar didesnį artėjimą, nes jos esą vienijamos to paties spiritualumo perspektyvos, absoliuto, į kurį jos nusikreipusios[22]. Kita vertus, dialogiškumo tema nėra įprasta aptariant proto ir tikėjimo santykį, kuris neretai nusakomas kaip atitikimas[23]. Popiežius kalba apie savo autonomiją išlaikančių bei vienas kitą papildančių proto ir tikėjimo bei filosofijos ir teologijos dialogą.

Dialogiškumo tema nesvetima šiuolaikiniams tomistams[24], tačiau popiežius suteikia jai filosofinį pagrindą. Dialogiškumo būtinybė enciklikoje suvokiama pirmiausia kaip proto, taigi savo ištakomis – filosofijos problema: „Savo ruožtu protas niekada neprivalo prarasti sugebėjimo klausti ir reflektuoti save, suvokdamas, jog negali laikyti savęs absoliučia ir išskirtine vertybe“ (VI, 79). Enciklikoje implicitiška mintis, kad klausdamas apie prasmę žmogus jau pripažįsta proto ir savo egzistencijos ribotumą bei ieško galimybės šią ribą peržengti, kita vertus, kad vien šio paklausimo nepakanka tiesai rasti. Pati dialogiškumo sąvoka nurodo, kad dialogo sąlyga yra abipusis atvirumas.

Popiežius, kalbėdamas apie dialogiškumą kaip perėjimo iš imanentiškumo į atvirumą sąlygą, apmąsto jį kaip ontologijos temą. Dialogiškumas reiškiasi visais būties lygiais: žmogaus proto atsivėrimas tikėjimui yra tiesos paieškų, praktinių problemų sprendimo, kartu ir žmogaus bei žmonijos išlikimo sąlyga. Taigi dialogiškumas pasirodo esąs imanentinis tiesai bei tiesos raiškos būdas. Jis atskleidžiamas ir kaip enciklikos temos – proto ir tikėjimo santykio – sklaidos ir sprendimo būdas.

Dialogiškumas aiškiausiai išreiškia popiežiaus, kuris, aptardamas teologijai svarbius klausimus, lyg ir siekia likti neutralus filosofijos atžvilgiu, filosofinę poziciją. Skaitant encikliką, sunku atsikratyti minties, kad joje siekiama pateikti būsimos filosofinės sintezės pagrindus bei taip užmegzti naujos sintetinės filosofijos vaisių, kurį išauginti turėtų ateities filosofai. Galėjusi tik išdėstyti filosofijos ir teologijos ar proto ir tikėjimo santykio vertinimus, enciklika aktyviai kviečia filosofus į dialogą. Kalbėdamas apie tiesos paieškas, popiežius teigia: „Nors šis uždavinys pirmiausia liečia teologiją, jis meta iššūkį ir filosofijai. Aibė problemų, kurias joms šiandien tenka spręsti, reikalauja bendrų pastangų – tiesa, vykdomų skirtingais metodais, kad tiesą būtų galima pažinti ir išreikšti“ (VII, 92). Enciklika, kuriai rūpi teologijos sveikata, kurios kalboje tikėjimo *parrhesia* atitinka proto drąsa (IV, 48), pateikia įžvalgią ir nevienareikšmę šiuolaikinės filosofijos ligų diagnozę bei pasiūlo tradicinį, ne vieną šimtmetį pasiteisinusį gydymo būdą.

[23] Magnard'as tvirtina, kad proto ir tikėjimo atitikimas sukuria aukščiausią racionalumą (žr. Magnard P., *op. cit.,* p. 282).

[24] Simonas teigia, kad krikščioniška moralės struktūra esanti dialogali. Žmogiška moralė esanti Dievo meilės žmogui pasekmė ir išpildymas žmogaus nuodėmės būklėje (žr. Simon R., *op. cit.,* p. 74, 75).

AR ĮMANOMA TIKĖJIMO IR PROTO DERMĖ ŠIANDIEN?

Į „Naujojo Židinio-Aidų“ klausimus atsako Mykolas Drunga, Romualdas Ozolas, Naglis Kardelis

1998 m. ir lietuviškai pasirodė Jono Pauliaus II enciklika *Fides et ratio*. Iki šiol visoje Europoje ji tebekelia teologines ir ypač filosofines diskusijas. Lietuvoje rimtesnio dėmesio enciklika nesusilaukė. Todėl „Naujojo Židinio-Aidų“ redakcija paprašė pasidalyti mintimis apie tikėjimo ir proto santykio problemą „Laisvosios Europos“ radijo bendradarbį *Mykolą Drungą*, filosofą *Romualdą Ozolą* ir VU filosofijos dėstytoją *Naglį Kardelį*.

1. 1998 m. popiežiaus Jono Pauliaus II paskelbtos enciklikos Fides et ratio *(apie tikėjimo ir proto santykį) tikslas – atkurti pilnutinę tiesą, parodyti filosofijai, kaip pagrindinei tiesos siekimo priemonei, atsinaujinimo kelius. Kiek tokį kvietimą ieškoti objektyvios tiesos gali priimti ir į jį atsižvelgti šiuolaikinė pliuralistinė filosofija ir kultūra? Ar dabartinėmis aplinkybėmis įmanoma proto ir tikėjimo, filosofijos ir teologijos harmonija bei sintezė?*

2. Kai kurie teologai ir filosofai, ypač Austrijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, prikaišioja popiežiui dėl metafizikos svarbos pabrėžimo, nes rėmimasis neotomizmu esąs mokslinės atžangos programa. Ar šv. Tomo mintis, nors ir modifikuota, yra pagrindinis priešnuodis sekuliarizacijos nihilizmui?

3. Ar tikėjimo apmąstymas, teologija, gali padėti filosofijai išbristi iš „prasmės krizės“ ir atgauti išminties matmenį? Kiek šiuolaikinė teologija pajėgi polemizuoti su filosofija, nepriklausoma nuo Evangelijos Apreiškimo, ir ją paveikti?

4. Nuo XX a. pradžios diskutuojama dėl krikščioniškos filosofijos sampratos ir vaidmens. Ar Bažnyčios Magisteriumas, siūlydamas ją, kaip organiško pažinimo koncepciją, nesiaurina tikinčiųjų mąstymo laisvės? Ar šis filosofavimo tipas yra tinkamiausias tikėjimo įkultūrinimui?

MYKOLAS DRUNGA:

1. Jūsų pirmame klausime jau slypi du klausimai – apie šiuolaikinės pliuralistinės filosofijos ir kultūros galėjimą priimti kvietimą ieškoti objektyvios tiesos ir apie filosofijos ir teologijos harmonijos įmanomumą. Bandant į juos atsakyti, reikia prisiminti, kad filosofija šiandien ne tik pliuralistinė (suskilusi į daugybę tarpusavy nesuderinamų pakraipų), bet ir individualistinė (kiek filosofų, tiek beveik pakraipų, o filosofų tiek, kiek jų spausdinasi keliasdešimtyje filosofijos žurnalų). Užtat daugiausia, ko iš šio popiežiaus bandymo „parodyti filosofijai atsinaujinimo kelius“ būtų galima tikėtis, yra tai, kad bent tie filosofai, kurie priima objektyvios tiesos svarbiais gyvenimo klausimais atradimo galimybę, jo nepraleis visiškai negirdomis. Naršydamas internetą įsitikinau, kad tai jau truputį įvykę: iš man žinomų anglosaksų filosofų į encikliką reagavo du protestantai (teigiamai ar net entuziastingai) ir vienas nekrikščionis liberalas (tik iš dalies teigiamai). Jie visi džiaugiasi tuo, kad esminiais filosofijos klausimais nuovokiai pasisako kaip tik Romos Katalikų Bažnyčios vadovas, bet skirtingai vertina jo pasisakymų turinį: protestantai (kiek netikėtai) teigia, jog seniai reikėjo dar kartą pabrėžti racionalaus proto ir antgamtinio tikėjimo harmoniją, o liberalas nekrikščionis (labai tikėtai) popiežiui priekaištauja, kad jis ne kviečia filosofus ieškoti tiesos (iš anksto nežinant ieškojimo kelio pabaigos), o reikalauja iš jų priimti tą tiesą, kurią Bažnyčia tariasi už filosofijos ribų neklystamai radusi. Apibendrinant būtų galima prognozuoti, kad filosofus krikščionis enciklika paskatins iš naujo siekti filosofijos ir teologijos sintezės, o objektyvios tiesos ieškančius nekrikščionis ji paliks sudomintus, bet neįtikintus.

2. Popiežiui ne priekaištauti, o dėkoti reikėtų už metafizikos svarbos pabrėžimą. Mano nuomone, tie filosofai bei teologai, kurie metafiziką – ir kaip tik ta reikšme, kuria šį žodį vartoja Šv. Tėvas – menkintų,

nuvertintų ar neigtų, būtų verti dėmesio tiek, kiek jo verti norintys astronomiją pakeisti astrologija. Galima ginčytis dėl kai kurių metafizikos krypčių vaisingumo ir juolab dėl daugelio atskirų jos teiginių, bet negalima ginčytis dėl metafizikos, kaip tradicinės pažinimo srities, būtinybės filosofiniam mąstymui ir apsisaugojimui nuo nihilizmo pagundų. Vis dėlto prisipažinsiu, kad paragavęs analitinės filosofijos, pateikčiau truputį kitokį filosofijos atgimimui krikščioniška dvasia pasitarnauti galinčių mąstytojų sąrašą. Pabrėžčiau, jog šv. Tomo mintis – tik vienas iš kelių galimų priešnuodžių sekuliarizacijos nihilizmui. Tarp kitų paminėčiau ne tik šv. Augustino, bet ir Descartes'o, Berkeley'io, Leibnizo, netgi Kanto, o iš vėlesnių Marcelio bei anglosaksų krikščionių analitikų filosofijas. Beje, tikras kartezininkas ar kantininkas nėra nei nihilistas, nei (būtinai) sekuliaristas. Žinoma, galima ir reikia kelti klausimą, koks metafizinis priešnuodis kokiomis aplinkybėmis geriau veikia. Kartais sakoma, jog nuo Descartes'o prasidėjo ir per Kantą ėjo kelias į visokį nelemtą objektyvios tiesos pojūčio praradimą. Bet jei šv. Tomas yra vienintelis priešnuodis sekuliarizacijos nihilizmui, tai, deja, jis ne toks galingas, kad būtų įstengęs dar krikščionybės žydėjimo laikais sulaikyti filosofus nuo žavėjimosi neva į pragaištį vedančiu Descartes'u. Be to, net jei rėmimasis neotomizmu ir būtų „mokslinės atžangos programa" (ko netgi simpatizuodamas Descartes'ui nedrįsčiau teigti), tai visiškai nepateisintų priekaištavimo popiežiui dėl metafizikos svarbos iškėlimo.

3. Į šio klausimo antrą dalį atsakyčiau, kad tai priklauso nuo to, kokia teologija susitinka su filosofija. Jei tai gera teologija, ji tikrai pajėgi atsilaikyti ir prieš geriausią filosofiją, jau nekalbant apie prastą. Pavyzdžiui, J. L. Mackie 1955 m. paskelbė klasikinį straipsnį „Blogis ir visagalybė", mėginantį įrodyti, jog Dievo buvimas nesuderinamas su blogio buvimu. Šis puikus ateistinis filosofinis straipsnis sulaukė puikių teistinių filosofinių atkirčių. Ir štai į areną įžengia Jono Pauliaus II apaštališkasis laiškas *Salvifici Doloris* (1984), kurį filosofas (beje, tikintis reformatas) Alvinas Plantinga vadina vienu puikiausių kada nors apie blogio problemą arba kančios vietą krikščionio gyvenime parašytų raštų. Taigi ar šis pirmarūšis teologinis traktatas blogio problemą išsprendžia? Turbūt ne (bet tai tik dėl to, kad krikščionišku požiūriu blogio buvimas Dievo sukurtame pasaulyje ne vien problema, bet ir slėpinys), tačiau jis pasako, ko gero, visa, ką žmogus šiuo klausimu gali pasakyti. O Dievą netikinčiam natūralistui nei blogio problema, nei slėpinys neegzistuoja; jam yra tik jokios aukštesnės išminties nevaldomi akli, atsitiktiniai procesai, kurių atžvilgiu – skųskis nesiskundęs – gamta visiškai abejinga. Bet jei gamta pripažįstama vienintele tikrove, aštriai iškyla žmogaus gyvenimo prasmės klausimas, kurį galima arba ignoruoti, arba spręsti egzistencialistiškai ateistiškai (t. y. neišspręsti), arba išspręsti teistiškai. Tai įtikinamai buvo parodęs jau Juozas Girnius. O kad pati filosofija išbristų iš „prasmės krizės" ir atgautų išminties matmenį, manau, pakanka gero filosofavimo, kuris spjautų ne į klasišką, loginį (ir teologinį) protavimą, o į dekonstrukcionizmą, postmodernizmą ir panašų jovalą.

4. Organiško pažinimo koncepcijai atstovauja ne tik tomistiška, bet ir daugelis kitų filosofijos sistemų, pavyzdžiui, krikščioniška Berkeley'io, nekrikščioniška Hegelio, ateistinės Quine'o ir Sellarso. Bet tikėjimo įkultūrinimui svarbiausia ne filosofavimo tipas, o kvietimas pasitikėti ir vadovautis protu, iš anksto neatmetančiu Apreiškimo. Filosofų krikščionių pareiga – būti ne filosofais, kurie tarsi tik pripuolamai yra krikščionys, bet tokiais, kurie savo darbuose skirtų daug vietos tikėjimo problemoms nagrinėti, jo tiesoms aiškinti bei ginti, savo asmeniškam keliui į Dievą nušviesti. O Bažnyčios Magisteriumas nesiaurins tikinčiojo mąstymo laisvės, jei laikysis enciklikoje skelbiamos nuostatos, kad „Bažnyčia neturi savos filosofijos ir neteikia privilegijų kuriai nors vienai filosofijos krypčiai, smerkdama kitas".

ROMUALDAS OZOLAS:

1. Popiežiaus Jono Pauliaus II pastangos atstatyti pasaulio vienovę yra žavinčios. Bet akivaizdu: trokštamą atkurti vienovę šiandien reprezentuoja labiau popiežiaus pastangos. Būčiau linkęs teigti, kad vis dar spartėja priešingas procesas: vakarietiškas individualizmas pasiekė tokią raidos stadiją, kai buities lygmenyje kai kuriose šalyse jis visuomenę jau yra pavertęs atomizuotų individų konglomeratais, o būties lygmenyje – žemiškais dievais. Religija ir tikėjimas tokioje situacijoje iš tiesų yra vienintelė žmones visuotinai jungti galinti galia. Bėda ta, kad šie naujieji žmogdieviai yra sekuliarizuoti arba tikėjimas jiems egzistuoja vien kaip religiniai papročiai, tam tikro jų socialinio vaidmens jungtys. Jeigu filosofas nenori būti Naujausių laikų scholastas, ar gali jis tokioje situacijoje mąstyti apie tikėjimo ir proto santykį enciklikos pasiūlytu būdu ir ypač pagal jos intenciją – atkurti pilnutinę tiesą? Pasaulis yra tiek toli pažengęs globalinių kataklizmų link, vienas kurių – religiniai karai – jau prasidėjo (Indostanas, Vidurinė Azija, Šiaurės Kaukazas, Artimieji Rytai, Balkanai), kiti vyksta, tegul ir nepripažįstant to (demografinė krizė, aplinkos krizė, energijos resursų krizė), kad kalbėti apie pilnutinę tiesą kaip tikrovės realybę galima nebent apmąstant Apokalipsę. Tačiau jei apie tiesą norėtume kalbėti remdamiesi krikščioniško humanizmo tradicija, galėtume kalbėti nebent apie tiesos pilnatvės siekinį: taip,

šiandien ir tiesos horizontas yra toks netolimas, kad net kvietimas pakelti galvą gali atlikti humanizacijos misiją. Tačiau šiuolaikinė pliuralistinė filosofija (filosofijos pliuralizmas?) ir vartotojiška kultūra yra dar tokios agresyvios ir turi dar tiek plėtros resursų, jog ir tokia programa vargu bau galės būti pripažinta esanti nekenksminga Pelnui.

2. Sisteminiam protui gražesnio filosofinio rūmo už šv. Tomo Akviniečio minties išsklaidą nėra. Deja, ta proto Visata yra buvusios pasaulėjautos ir pasaulėvokos istorinė išraiška, ji niekada nebegalės būti Pasaulio gyvojo jautimo įprotinimu: būtį jau jaučiam ir jausim kitaip, ir tuo viskas pasakyta. Iš čia ir „kai kurių" nepasitenkinimas, priekaištai metafizikai, nors tik metafizika, tiksliau, metafizinės pastangos, tėra vienintelė filosofijos atsinaujinimo apskritai ir atgimimo šiandien viltis. Krikščionybei, deja, kita metafizika vargu bau duota, todėl jos pretenzija į pagrindinį sekuliarizmo priešnuodį ne vienam pati gali atrodyti nihilizmas.

3. Sekuliarizacija ir prasmės krizė yra dvi sesytės – viena „žemėje", kita „danguje": kam tau išmintis, jeigu turi protą, kam tau protas, jeigu turi jėgą? Ir t. t. Šiandien aktualesnis yra ne klausimas, ar tikėjimo apmąstymas gali padėti filosofijai išbristi iš „prasmės krizės", o klausimas, kaip atkurti prasmės problemą kaip tikrai filosofinę problemą, t. y. ją nagrinėjant pozityviai, o ne negatyviai. O šiuolaikinės teologijos polemika su Apreiškimo nepripažįstančia filosofija yra ne tiek komunikavimas, kiek dar vienas triukšmo šaltinis.

4. Mūsų, lietuvių, kultūra ir šiandien yra krikščionybės suformuota kultūra. Tokia ji ir liks, ieškodama kelių į ateitį. Manau, kad prasmės problema mūsų kultūrai yra ir bus labai aktuali, ir jeigu jos nekels ir nespręs filosofai, ją savo priemonėmis spręs kiti visuomenininkai. Matau prasmę, kai krikščioniška filosofija visokeriopai stengiasi adekvačiau suvokti savo krizinę situaciją. Ypač – jei šios paieškos liks tikrai filosofiškos – argumentuotos ir tolerantiškos, jokiu atveju nesiaurinančios tikinčiųjų (o ir netikinčiųjų) mąstymo laisvės. Todėl visų – ir tikinčiųjų, ir netikinčiųjų – proto žmonių pastangų patosą ieškant ateities įžvelgiu apmąstymuose ne tiek apie tikėjimo, kiek apie tikėjimų įkultūrinimą. Pasaulio ateitis – ne tikėjimo kultūra, o tikinčiųjų kultūra. Žmogui svarbiausia – neprarasti galios tikėti. Be tikėjimo žmogus – daiktas tarp daiktų.

Deja, Apreiškimo filosofijai teks visų pirma rimtai permąstyti savo dutūkstantmetę medžiagiškumo (negyvasties) niekinimo tradiciją, kuri kaip organiško pažinimo plėtros kryptis vis dar neranda deramo dėmesio ir neatsako į šiuolaikinio mokslo ir technologijų plėtotės iššūkius, kurie turėtų būti nuramdyti pirmiausia.

O apskritai pasaulis gali tikėtis turėsiąs ateitį tik tuo atveju, jei ras deramą alternatyvą Proto epochos vertybėms.

NAGLIS KARDELIS:

1. Šventojo Tėvo kvietimas ieškoti objektyvios tiesos yra tiesiog kvietimas sąžiningai ir atsakingai mąstyti. Jei kuris nors filosofas mano, jog objektyvi tiesa neegzistuoja, jis – galbūt pats to nepastebėdamas – *jau pripažįsta*: ši tiesa egzistuoja, nes teiginį, kad objektyvi tiesa neegzistuoja, jis laiko *teisingesniu* už teiginį, jog objektyvi tiesa egzistuoja. Neigdamas objektyvios tiesos egzistavimą, jis vis dėlto mano turįs objektyvios tiesos standartą, *etaloną*, kuriuo remdamasis vieną teiginį laiko teisingesniu už kitą. Pabrėžiu, jog savo požiūrį toks filosofas mano esant ne tik subjektyviai, bet ir *objektyviai teisingesnį*, nes jis įsitikinęs, kad jo teiginys „objektyvi tiesa neegzistuoja" yra socialiai ir istoriškai įpareigojantis, vienaip ar kitaip intersubjektyvus. Jūs, be abejo, esate girdėję tvirtinimą, jog dabartinėje postmodernioje epochoje manyti, kad objektyvi tiesa egzistuoja, yra visiškas anachronizmas, o visi, kurie tvirtina kitaip, laikomi atsilikusiais, besilaikančiais reakcingų, atžangių pažiūrų. Jei reliatyvistai savo požiūrį, kad objektyvi tiesa neegzistuoja, nuoširdžiai laikytų tik subjektyviai, o ne objektyviai teisingu, tuomet jie suvoktų neturį jokio pagrindo šį požiūrį agresyviai piršti kitiems, jų niekinti ir gėdinti kaip neva atsilikusių. Jei įmanoma atsilikti, kyla klausimas, kuriuo požiūriu ir nuo ko atsiliekama. Mat jei dabartinis žmonijos būvis, nuo kurio esą įmanoma atsilikti, laikomas geresniu už bet kurį ankstesnį jos būvį (gerumą čia reikia suvokti ne moraline prasme, o abstrakčiai), tuomet akivaizdžiai egzistuoja *objektyvūs kriterijai* (nurodantys į *objektyvią tiesą*), kuriais remiantis dabartinis būvis ir laikomas geresniu. Maža to, pats tvirtinimas, jog apskritai egzistuoja dabartinis būvis ir ankstesni būviai, jau rodo, kad pripažįstama *objektyviai egzistuojant laiką ir kaitą*. Jei neigtume objektyvios tiesos egzistavimą, galėtume sakyti, jog manymas, kad apskritai egzistuoja *laikas* ir *skirtumas laike* tarp šio žmonijos būvio, nuo kurio įmanoma atsilikti, ir visų ankstesnių būvių, tėra iliuzija ir subjektyvi kieno nors nuomonė. Tad jei nebūtų objektyvios tiesos, nebūtų ir jokio objektyvaus pagrindo atskirti laike ir istorijoje skirtingas epochas ir vėliau sakyti, jog vienoje tų epochų dar pagrįsta kalbėti apie objektyvią tiesą, o kitoje epochoje – jau anachronistiška. Objektyvi tiesa yra nesunaikinamas logikos ir visos filosofijos pagrindas, o ne socialinis konstruktas. Ji negali egzistuoti vienoje epochoje ir išnykti kitoje. Jau šv. Augustinas „Pokalbiuose su savimi" yra pastebėjęs, jog tiesos išnykimas yra neįmanomas logiškai: mat jei tiesa

išnyktų, tuomet net negalėtume tvirtinti, kad ji išnyko, nes jau nebūtų likę jokio tiesos kriterijaus, kuriuo remiantis teiginys, jog tiesa išnyko, galėtų būti laikomas teisingesniu už teiginį, jog tiesa tebeegzistuoja.

Postmodernistų tvirtinimai, jog kuri nors teorija gali pasenti ir tapti anachronizmu, logiškai prieštarauja pačiai postmodernizmo (kaip *po*-modernybės) sampratai, nes jie iš esmės (tiesa, daug rafinuočiau) *tęsia modernybės programą,* įtvirtindami *asimetriją* tarp nuvertinamo *praėjusio laiko* („ideologijų amžiaus“) su jo tariamai anachronistinėmis koncepcijomis ir valorizuojamo *esamojo laiko* (postmodernaus būvio) su jo „pažangiomis“ ir madingomis koncepcijomis (ar, tiksliau tariant, „pažangia“ ir madinga būtinybe neturėti jokių pozityvių teorijų ir koncepcijų; be to, ši būtinybė postmodernistų peršama represyviai ir su totaliu nepakantumu pozityvumui).

Todėl esu įsitikinęs, jog enciklikoje išsakytas Šventojo Tėvo raginimas ieškoti tikėjimo ir proto darnos, filosofijos ir teologijos sintezės yra visiškai pagrįstas. Tai nėra nostalgiškos Pontifiko svajos. Tai būtinybė, jei norime išsaugoti savo dvasinį integralumą ir visų intelektinių žmogaus galių harmoniją. Be to, šis siekis visiškai įmanomas. Visų pirma, jis nėra prieštaringas logiškai, nes giliau pažvelgę į tikėjimo ir žinojimo vidinę sąrangą pamatysime, jog niekuomet neegzistuoja nei grynas tikėjimas be žinojimo, nei grynas žinojimas be tikėjimo. Kiekviename tikėjime rasime *tikėjimo turinį* (*žinojimą*, kuo tikime) ir *tikėjimo aktą* (valios aktą *tikėti žinomu* tikėjimo turiniu). Antra vertus, bet koks pažinimas apskritai įmanomas tik todėl, jog dar nepažinę pasaulio jau iš anksto *tikime,* kad jis pažinus. Jei žmonės praras tikėjimą pasaulio pažinumu ir jo skaidrumu, jie nebesieks pasaulio pažinti. Taigi ne tik nėra tikėjimo be žinojimo, bet ir žinojimo be tikėjimo. Visuomet egzistuoja tam tikras *tikėjimo ir žinojimo lydinys*, kuriame vienu atveju daugiau žinojimo, kitu atveju – tikėjimo. Žinojimas ir tikėjimas tėra skirtingi akivaizdumo laipsniai, lydimi valios priimti tai, kas nepakankamai akivaizdu. Visi didieji žmonijos protai tai įžvelgė labai aiškiai. Paskaitykite, ką apie proto ir tikėjimo santykį svarstė kad ir Leibnizas ar Planckas, tuomet suprasite, jog Šventasis Tėvas savo enciklikoje (tiesa, kitais žodžiais) siekia pasakyti iš esmės tą pat.

2. Popiežius teisus tikėdamas, jog šiuolaikinė filosofija eklektiška ir fragmentiška. Šventojo Tėvo kritika visiškai teisinga, tačiau nemanau, jog postmodernistinė filosofija gali iš jos ko pasimokyti. Juk ji niekuomet iš nieko nesimoko. Ji *jau žino tiesą* – tiesą, kad nėra jokios tiesos. O kai žinai tiesą, ar dar prasminga iš ko nors mokytis ar su kuo nors diskutuoti (pats mokslas, anot postmodernistų, yra represyvumo ir nepakantumo įsikūnijimas, o mokymasis iš kitų – tai vergiškas nusižeminimas ir grėsmė individo laisvei, laisvei ne tik nepaklusti jokiems gamtos ar sociumo dėsniams, bet ir paprasčiausiai nežinoti jų)?

Netiesa, kad postmodernizmas įtvirtina pliuralizmą. Pliuralizmas apskritai įmanomas tik tuomet, kai yra *daug* skirtingų požiūrių, kai kiekvienas paskiras individas yra *įsipareigojęs* savo nuostatoms ir savo idealui, o ne visoms įmanomoms nuostatoms ir visiems įmanomiems – net ir tarpusavyje logiškai nesuderinamiems – idealams iš karto. Pliuralizmas esti tuomet, kai aš laikausi savo požiūrio, esu jam *tvirtai įsipareigojęs*, nes manau, kad *būtent jis yra teisingas,* tačiau drauge *toleruoju* kitų žmonių požiūrius, visų pirma kitų individų teisę manyti, kad *būtent jų nuostatos yra teisingos*. Individas A įsipareigoja nuostatai A, individas B – nuostatai B ir t. t. Tai ir būtų tikrasis pliuralizmas. Tačiau jei kiekvienas žmogus jau iš anksto, net nepradėjęs mąstyti, yra dogmiškai įsitikinęs, kad anachronistiška įsipareigoti bet kuriai *vienai* nuostatai, tuomet *nė vienas* individas iš esmės nesilaiko *nė vienos* iš nuostatų. Neįmanoma išpažinti visų požiūrių iš karto, kaip ir neįmanoma tuo pat metu būti kataliku ir ateistu (arba – musulmonu ir budistu). Kai niekas nesilaiko jokių nuostatų, tuomet nėra ir pažiūrų skirtumo, o kai nėra pažiūrų skirtumo, tuomet ir tolerancija praranda prasmę, nes toleruoti iš esmės jau nėra ko (toleruoti galima tik *kitą* ir *kitonišką* požiūrį). Čia ir slypi baisi postmodernios epochos *monotonija*, jos nykumas ir neįdomumas. Tai postmodernus totalitarizmas ir postmoderni diktatūra, baisesnė už bet kurį iki tol egzistavusį totalitarizmą ar diktatūrą. Kaip matome, postmodernizmas pasisako ne už nuomonių pliuralizmą, o už nuomonių nebuvimą, *nuomonių nihilizmą* ir intelektinį vakuumą. Paradoksalu, tačiau postmodernioje epochoje netgi mažiau pažiūrų, negu kurioje nors nepakančioje religijoje ar totalitarinėje ideologijoje. Pastarosiose egzistuoja *vienas* kuris požiūris, o postmodernizme pilnatviškai ir pilnakraujiškai negali egzistuoti *nė vienas* požiūris, taigi iš esmės egzistuoja *nulis* požiūrių ir *nulis* nuomonių. Pasisakydamas prieš filosofijos fragmentaciją, Šventasis Tėvas pasisako ne prieš turiningą filosofijos įvairovę, o prieš nulines pažiūras, prieš postmodernią proto dykumą.

Pagaliau paklauskime: kodėl senovės graikai taip narsiai kovojo už savo laisvę? Jie buvo įsitikinę, jog tai, ką žmogus gali daryti laisvėje, yra *gerokai, tiesiog be galo vertingiau* už tai, ką jis būtų priverstas daryti vergovėje. Bet ar įmanoma tikra laisvė postmodernioje epochoje? Mat jei tai, ką žmogus daro laisvėje, ir tai, ką jis daro vergijoje, yra *vienodai prasminga* ir tuo pat metu *vienodai beprasmiška*, kuo tuomet laisvė geresnė už vergiją ir kodėl pavergtas žmogus apskritai turėtų siekti laisvės? Juk visa, kad ir ką jis darytų – laisvėje ar vergijoje – yra *vienodai vertinga*... Vertybių atmetimas nežabotos laisvės vardan galų gale atveda į skirtumo

tarp laisvės ir vergijos nunykimą, įstumdamas žmogų į savanorišką vergiją. Ar ne apie tai kalba Šventasis Tėvas šioje ir kitose savo enciklikose?

3. Metafiziką neigiantys filosofai ir teologai, tiesą sakant, jau nėra nei filosofai, nei teologai, nes jie nesuvokia, jog bet kuri filosofija ir teologija remiasi metafizinėmis (tegu ir neįsisąmonintomis) prielaidomis. Sukurti filosofiją ar teologiją be metafizikos yra tas pat, kas pakelti save už plaukų. Metafizinės yra ne tik filosofijos ir teologijos, bet ir mokslo šaknys. Jei kas mano galįs sukurti „gryną“ filosofiją be jokių metafizinių prielaidų, tuomet jis iš pradžių turi sukurti *filosofijos grynumo teoriją,* kuri nustatytų *kriterijus*, kaip atskirti „gryną“ filosofiją (be metafizinių prielaidų) nuo „negrynos“ filosofijos (su metafizinėmis prielaidomis). Šie kriterijai, kaip filosofijos grynumą nustatantis *etalonas*, savo ruožtu turėtų remtis *etalono apskritai teorija*, kitaip tariant, vienokia ar kitokia tiesiog teorija, kuri galų gale vis tiek būtų metafizinė. Klaidinga manyti, jog tik korespondencinė (aristoteliška) tiesos teorija yra metafizinė. Koherentinė ir pragmatinė tiesos teorijos taip pat yra metafizinės, nes, mano manymu, yra redukuojamos į korespondencinę tiesos teoriją: juk neįmanoma kalbėti nei apie koherenciją, nei apie pragmatiškumą neturint koherencijos ir pragmatiškumo kriterijų, *etalonų*, kurie ir yra šių tiesos teorijų redukcijos į korespondencinę teoriją pagrindas. O jei manome, jog loginė koherencija akivaizdi savaime ir nereikalauja jokio koherencijos kriterijaus, kurį būtina iš anksto apibrėžti, tuomet išsiduodame, jog pačią logiką laikome ne konstruktu, o fundamentalia duotybe, *tiesos etalonu ir instancija,* kurios jau nebūtina metafiziškai apibrėžti iš anksto. Tačiau tuomet logika (ypač jos pagrindai) tampa *natūraliu tiesos etalonu*, nepriklausomu nuo žmogiško konstravimo, tokiu pat nepavaldžiu žmogui kaip ir korespondencinės tiesos teorijos etalonas. Tai reiškia, kad koherentinė tiesos teorija kiek abstraktesniame – loginių esinių – lygmenyje sutampa su korespondencine teorija. Panašiai galima būtų parodyti pragmatinės teorijos redukciją į korespondencinę.

Kai teigiama, jog tomizmas – tai mokslo *atžangos* programa, jau iš anksto numanoma, kad egzistuoja mokslo *pažanga,* taigi daroma metafizinė prielaida, jog egzistuoja tiesa kaip etalonas, leidžiantis atskirti pažangesnę mokslo raidos stadiją nuo mažiau pažangios ar atžangios. Viena vertus, tomizmas kaltinamas metafizikos atgaivinimu, kita vertus, pati tomizmo kritika remiasi metafizinėmis prielaidomis.

Šv. Tomo Akviniečio filosofija yra ne kurioziškas vieno žmogaus minčių konstruktas, o galinga graikų metafizikos ir krikščioniškos teologijos sintezė. Matydami, kaip puolamas tomizmas, nepamirškime, jog dabar madinga maištauti ne tik prieš krikščionišką filosofiją bei teologiją, bet ir visų pirma prieš Platono ir Aristotelio filosofiją, nes būtent pastaroji siūlo rimtą atsvarą nihilizmui ir maitina visos Vakarų civilizacijos šaknis. Net ir tiems, kurie nesirengia kultivuoti tomizmo ar neotomizmo, pravartu pastudijuoti šią filosofiją (drauge – Aristotelio ir Platono filosofiją) jau vien dėl to, kad apskritai išmoktų griežtai ir preciziškai mąstyti. Jei tomizmas tėra tik kopėčios, kuriomis užkopus į tam tikrą filosofinių samprotavimų aukštį galima jas numesti, vis tiek verta jomis palypėti, o ne jas sudeginti filosofijos bastiono papėdėje, nes tuomet prireiks genijaus proto, idant savo jėgomis pasiektum tą aukštį, kuriame galima numesti bet kokias kopėčias. Net jei paraidžiui nepriimsite Šv. Tomo filosofijos turinio, ją pastudijavę bent išmoksite griežčiau mąstyti, o tuomet jums ir atsiskleis ne tik ontologinis, bet ir paprasčiausias loginis nihilizmo nepagrįstumas.

4. Girti ar kritikuoti Šventojo Tėvo encikliką nėra filosofo uždavinys. Kai kuriuos teigiamus šio dokumento bruožus jau paminėjau, o kritiką reikėtų adresuoti ne Šventajam Tėvui, o patiems šį tekstą kritikuojantiems filosofams ir teologams – šis dokumentas pernelyg intelektualus jį kritikuojantiems postmodernios epochos intelektualams. Mūsų laikais žmonės ir jų protai vis labiau menksta ir smulkėja. Kai kurie laidoja pačią filosofiją, kalba apie jos mirtį. Prasminga tai, kad Šventasis Tėvas kovoja ne tik prieš *mirties kultūrą kasdieniame pasaulyje,* bet ir prieš *filosofijos mirties kultūrą* (ar kultą) *pačioje filosofijoje.* Popiežius iš esmės kalba apie filosofijos išgydymą, *filosofijos terapiją,* o ne – kaip kai kurie žymūs filosofai – apie *išgydymą nuo filosofijos.* Bažnyčios Magisteriumas iš minėtos enciklikos galėtų pasimokyti intelektualaus ir gyvo pokalbio su visais mąsliais tikinčiaisiais apie svarbiausius žmogaus būties klausimus.

Apie Vidurio Europą ir „Jogailos kompleksą“

IRENA VAIŠVILAITĖ

Atidžiau stebintieji Lietuvos tarptautinius ryšius bus atkreipę dėmesį į suaktyvėjusį mūsų valstybės pareigūnų bendravimą su Vidurio Europos politikais. Padaugėjo oficialių kelionių į Vengriją, Čekiją ar Lenkiją, dažnai Lietuvoje vieši tų šalių valdžios vyrai. Gegužės 10–12 d. Bratislavoje vyko trylikos Vidurio ir Rytų Europos šalių susitikimas, kurio metu Čekijos prezidentas Vaclavas Havelas pasakė įtaigią kalbą, raginančią į NATO priimti visas tris Baltijos valstybes. Buvo pasirašytas bendras dokumentas, kurį trumpai galima pavadinti „visi už vieną – vienas už visus“. Dokumentas primena Vakarų valstybėms būtinybę atkurti vieningą Europą.

Gegužės 9 d., be abejonės, nebuvo atsitiktinė data tokiam pareiškimui – Potsdamo konferencija, 1945 m. vykusi netoli dar rūkstančių Berlyno griuvėsių, įtvirtino Europos padalijimą.

Šalys – Bratislavos susitikimo dalyvės nuo 1945 m. liko „kitoje“ Europoje. Dešimt iš trylikos Bratislavoje atstovautų valstybių siekia narystės NATO. Praėjusių metų gegužę Vilniuje jos pasirašė bendrą deklaraciją ir nuo tol apžvalgininkų vadinamos „Vilniaus dešimtuku“. Bratislavos susitikime dalyvavusios Čekija, Lenkija ir Vengrija jau yra NATO narės, bet jos remia kitų buvusio komunistinio bloko valstybių stojimą į Šiaurės Atlanto sandraugą. Siekdamos tikslo, trylika Vidurio Europos ir Balkanų šalių stengiasi laikytis kartu. Svarbu, kad tokios „žvaigždės“ kaip Slovėnija ir Slovakija remia kitų grupės narių, taip pat ir Baltijos valstybių kuo greitesnį stojimą į NATO. Mat Vakarų Europos diplomatai ne kartą yra patarę Slovėnijos ir Slovakijos vadovams atsiriboti nuo Baltijos valstybių priėmimo ir taip pagreitinti savo įstojimą į Santarvę. Vakarų Europos valstybės 2002 m. yra linkusios pakviesti į NATO tik Slovėniją ir Slovakiją, o kitas padrąsinti ir pažadėti, kad joms durys bus atvertos vėliau. Bet visų Vidurio Europos šalių vienybė gali pasiekti savo. Stiprėjantis Vidurio Europos solidarumas yra didelė ir daug vilčių teikianti naujovė, nes iki šiol regiono ryšiai buvo silpni, jo šalys labiau orientavosi į Vakarų Europą nei viena į kitą. Lietuva čia yra geras pavyzdys.

Dar prieš keliolika metų Lietuvoje beveik niekas neprieštaravo, kai būdavome priskiriami Rytų Europai. Tautinio atgimimo sąjūdžio laikais būdavo girdėti vis daugiau balsų, kad Lietuva iš tikrųjų yra Vidurio Europos šalis. Dabar tas klausimas lietuviams lyg ir mažai berūpi. Bet kasdienybėje nesunku pastebėti, kad jei lietuviai ir laiko save Vidurio Europos gyventojais, tai mažai domisi savo artimiausiais kaimynais ir Vidurio Europa apskritai. Visų pirma dėl to galima būtų kaltinti sovietinių laikų auklėjimo sistemą, kurioje Lenkijai, Vengrijai, Čekijai ar Serbijai tekdavo labai menka vieta. Tiesa, turistinės kelionės į Varšuvos sutarties kraštus būdavo lengvesnės nei į Vakarų Europą, bet per tas keliones daug laiko tekdavo socializmo laimėjimams ir nedaug – istorijai ir kultūrai. O gal lengvesnis Vidurio Europos prieinamumas suformavo įsitikinimą, kad ta Europa yra „antros klasės“. Įtakos, matyt, turėjo ir Lietuvos neaplenkęs sovietinis šovinizmas, jam būdingas žiūrėjimas iš aukšto į socialistinės stovyklos kraštus. Pakanka prisiminti rusų priežodį, kad *kurica ne ptica, a Polša ne zagranica* („višta ne paukštis, o Lenkija ne užsienis“).

Toks požiūris į „artimąjį užsienį“ Lietuvoje dar gyvas. Lenkija, Slovakija, Čekija, Vengrija ar Slovėnija dažnam lietuviui tėra šalys, kurias jie pervažiuoja, keliaudami į Austriją, Vokietiją, Prancūziją, Italiją ar Ispaniją. Lenkija pastaruoju metu net pradeda atrodyti kaip kraštas, kuriame lietuvių tyko mirtini pavojai. Kur jau jai lygintis su saulėtomis Turkijos pakrantėmis ar Luaros pilių boniomis. Juolab kad apie Vakarų Europą vis daugėja informacijos. Lietuvos knygynuose atsiranda vienas kitas lietuviškas kelionės vadovas po Vakarų Europos kraštus, bet neaptiksi jokios lietuviškos informacijos apie Budapeštą, Krokuvą, Bratislavą, Zagrebą ar Prahą. Ir lietuvių žiniasklaida daugiau pasakoja apie Vakarų Europą, o jei ne apie ją, tai apie egzotiškus kraštus – Afriką, Lotynų Ameriką ar Azijos valstybes.

Teko girdėti vienos Vilniaus mokyklos, palaikančios ryšius su Lenkijos vidurine mokykla, mokytojų skundą, kad labai sunku surinkti mokinių grupę kasmečiams mainams. Lietuviukai nenori važiuoti į Lenkiją – jiems ten neįdomu. Tiesa, lenkiukai Vilniuje lankosi noriai, domisi istorinėmis Vilniaus vietomis. Gal taip yra todėl, kad Lenkijos vidurinės mokyklos

programoje Lietuva, bent jau istorinė Lietuva, nėra nežinomas dydis. Lietuviams lankantis Lenkijoje daug sunkiau pasiremti savo mokykliniu išsilavinimu. Bet abejoju, ar lenkiukai mokykloje daug išmoksta apie Čekiją ar Slovėniją.

Tad, ko gero, ne mokykla kalta, kad žvelgiame į Vidurio Europą kaip į pilkąją zoną, tvyrančią tarp „Europos“, kurion stiebiamės, ir mūsų. Mat nesame originalūs. Menkas domėjimasis artimiausiais kaimynais bendras visai Vidurio Europai. Tikriausiai atsiliepia sudėtingi nesenų laikų santykiai ir nesena Vidurio Europos tautų istorija.

Pavyzdžių tokiam „vidurio europiečių“ tarpusavio svetimumui daugiau nei pakanka. Kai kurie tiesiog pritrenkia. Prieš keletą metų Vilniuje lankėsi jaunutė dailės istorikė iš Prahos, studijuojanti italų dailininkų veiklą Bohemijoje ir Moravijoje. Lietuvoje ji ieškojo medžiagos apie tų dailininkų veiklą Vidurio Europoje ir tik čia sužinojo, kad šioje srityje tikrai daug nuveikę yra lenkų dailės istorikai.

O ką galima sužinoti Lietuvoje apie senąją ar šiuolaikinę Čekijos ar Vengrijos kultūrą ir jos tyrinėjimus? Sovietiniais laikais bibliotekose ir kioskuose buvo galima gauti čekiškų ar net vengriškų dailės žurnalų, veikė knygynas „Draugystė“. O dabar, jei specialiai nesidomi, gauti Vidurio Europos literatūros labai sunku. Vėlgi nesame originalūs. Prahos knygynuose prekiaujama angliška, vokiška, prancūziška, itališka, ispaniška ir rusiška literatūra, bet nesama lenkiškų knygų. Laikraščių kioske gali nusipirkti itališkų, ispaniškų ir rusiškų, bet ne lenkiškų laikraščių, nors lenkiškai kalbančių Prahos gatvėse nestinga. Tiesa, Lenkijoje čekiškų laikraščių irgi nenusipirksi.

Atrodo, kad kiekvienas iš Vidurio Europos kraštų įtemptai žvelgia į Vakarus ir į Rusiją, bet mažai žvalgosi aplinkui. Tai suprantama – Vakarų Europos šalys yra turtingesnės, jos populiarina savo kultūrą, kalbą. Tą patį daro Rusija, vienaip ar kitaip išlaikanti įtaką regione.

Vilniuje turime prancūzų, britų, italų ir rusų, bet ne vengrų ar čekų kultūros centrus – ne todėl, kad čekai ar vengrai neturi kultūros, bet todėl, kad jie kaip ir mes stokoja lėšų ir tikriausiai kaip ir mes mano, kad savo kultūrą prestižiškiau populiarinti didžiosiose pasaulio sostinėse.

Taigi pastarųjų metų politiniai Vidurio Europos ryšiai gerokai pranoksta kultūrinius. Politika verčia laikytis kartu, nes tik taip Vidurio Europos šalys gali daryti įtaką Vakarų kaimynėms. O mūsų kultūroje užkonservuotas atskirumas, sąlygotas istorijos, kalbos skirtumų ir, visų pirma, visiško vienas kito nepažinimo. Norėtųsi tikėtis, kad kultūra pamažu vysis politiką. Pokyčių ženklų gal ir esama. Štai šį pavasarį Prahoje vyko Rygos kultūros dienos, o latvių rašytojai bei vertėjai dalyvavo septintoje tarptautinėje Prahos knygų mugėje. Nors mugės garbės viešnia buvo Šveicarija, atskira renginio tema buvo vengrų literatūros vertimai į čekų kalbą. Be to, buvo renginių, skirtų lenkų rašytojams ir lenkų leidybai. Panašių iniciatyvų pastaruoju metu imasi ir vengrai bei lenkai. Vidurio Europos šalys pradeda susipažinti. Būna ir bandymų apčiuopti bendras savo šaknis. Tokiam „atradimui“ reikia pervertinti istoriją, revizuoti kai kuriuos Vidurio Europoje dar labai gyvus XIX a. tautinio atgimimo mitus – ir, pavyzdžiui, Karolingų, Habsburgų, o vėliau Austrijos–Vengrijos imperiją pamatyti ne tik kaip čekų, lenkų ar slovakų tautos prispaudėją ir priešą, bet ir kaip bendros kelių šalių kultūros lopšį.

Greta tautinio atgimimo mitologijos, dažnai įsišaknijusios vadovėliuose, tenka imti peržiūrėti ir XX a. konfliktus dėl sienų, dėl tautinių mažumų – konfliktus, pagimdžiusius ir tebegimdančius įtampas ir tarpusavio įtarumą. Pirmasis su tautiniais mitais susirungti turi tas visuomenės sluoksnis, kuris juos ir sukūrė – vadinamoji šviesuomenė.

Kalbant apie Lietuvą ir mūsų mitus – ieškant bendrų šaknų su Vidurio Europa – mums teks įveikti „Jogailos kompleksą“. Tas kompleksas kartais atviriau, kartais slapčiau supriešina lietuviškumą su viskuo, kas lenkiška. Bet ne tik – „Jogailos komplekse“ slypi ir priešiškumas viskam, kas slaviška, o Vidurio Europa, išskyrus Vengriją, tokia ir yra. Na, o giliausias to komplekso sluoksnis – nepasitikėjimas viskuo, kas krikščioniška bei universalu, baimė ištirpti stipresnėje kultūroje.

Šiek tiek tokius istorinius kompleksus įveikti padeda dabartis. Iš priešininkės sąjungininke tampanti Lenkija, besikeičiantis pačių lenkų požiūris į savo istoriją ir į kaimynus galbūt palengvins mums surasti savo vietą „Jogailaičių imperijoje“, kuri iš tikrųjų nebuvo jokia imperija, o tik „to išdaviko“ Jogailos palikuonių valdoma Vidurio Europos valstybių bendrija.

Kalbėti apie „naująją Vidurio Europos bendriją“ dar per anksti. Kol kas regiono valstybes laikytis kartu skatina tik politiniai tikslai. Prie jų gali prisidėti ir ekonominiai. Vidurio Europos tapatybės dar nėra, bet ji galima. Jos atsiradimą gali paskatinti stojimo bei integracijos į Europos Sąjungą ir NATO procesai. Tik tokios tapatybės gimimas neįmanomas nepasikeitus dabartinei siaurai tautiškai tapatybei, šiuo metu būdingai visoms Vidurio Europos šalims. Nesitikėkime, kad tai bus lengvas procesas.

Marija ir mariologija dabartyje

VACLOVĄ ALIULĮ MIC kalbina PAULIUS SUBAČIUS

Didžiojo krikščionybės Jubiliejaus metais liepos 14–15 d. Marijampolėje vyko *Mariologinis kongresas* – paskaitų ir seminarų mariologine tematika programa. Jos sėkmė ir pranešėjų iš Liublino universiteto džiaugsminga nuostaba dėl gausių susidomėjusių klausytojų paskatino marijonus bei Marijonų talkininkų centrą šiemet balandžio 28–29 d. Kaune surengti tarptautinę teologinę konferenciją *Marija – Motina ir Mokytoja*. Joje dalyvavo pernykščiai svečiai iš Liublino katalikų universiteto kun. prof. Stanisùawas Celestynas Napiórowskis OFM Conv. ir kun. dr. Kazimierzas Pekas MIC, taip pat kun. mag. Paweùas Chudzikas MIC bei du lietuviai teologai: kun. prof. Kęstutis Trimakas ir kun. Vaclovas Aliulis MIC. Vieną iš pranešimų skaičiusio *tėvo Vaclovo* prašėme papasakoti apie konferencijoje svarstytą pamaldumo Dievo Motinai raidą ir patį renginį. Su juo kalbėjosi žurnalo bendradarbis *Paulius Subačius*.

Pranešimų pavadinimai skelbė: dviejų tūkstantmečių Marija *ir* trečio tūkstantmečio Marija. *Ką jie bylojo apie teologinės pamaldumo Dievo Motinai sampratos at(si)naujinimą?*

Per konferenciją pasauliečiai, tiesa, daugiau moteriška publika, galėjo pamatyti, kad teologija ne kažkur padebesiais skraido. Tikybos mokytojos, teologijos studentės gausiai klausinėjo pranešėjus. Tiesa, nevyko tokių diskusijų, kad vieni gintų vieną, kiti kitą nuomonę, tačiau būta papildymų įvairiais požiūriais – ir teoriniais, ir praktiniais – kaip kito Marijos suvokimas, kaip tai atsispindi liaudies pamaldume.

Aukštindamas Mariją kaip Atpirkėjo Motiną, Dievo Gimdytoją, krikščioniškas liaudies pamaldumas vietomis buvo bekeliąs ją tarsi greta Švenčiausiosios Trejybės. Net sakyta: mes garbinam Dangaus Karalienę, o paskui su ja ir Švenčiausiąją Trejybę. Tad būta tam tikro perdėjimo, Marijos sudievinimo, dėl kurio pasigardžiuodami mums priekaištavo broliai protestantai. Tai buvo ne Bažnyčios mokymo, o jausmingos maldingumo praktikos vaisius. Dabar įvyko transformacija – Marija grįžta arčiau mūsų. Vatikano II Susirinkime ir po jo susirūpinta, kad visi garbinami bei gerbiami asmenys atsidurtų *savo vietoje*. Buvo aišku, kad Susirinkime negalima apeiti temų, siejamų su Marija, svarstyta apie atskirą dokumentą, bet pagaliau joms surasta vieta ir raiška Dogminėje konstitucijoje apie Bažnyčią *Lumen Gentium*: Švč. M. Marija, Dievo Gimdytoja, Kristaus ir Bažnyčios paslaptyje (VIII, 52–69). Susirinkimo Tėvai įžvelgė, kad tikroji Marijos vieta yra Bažnyčioje, Paulius VI įtvirtino jau iš seniau vartotą *Bažnyčios Motinos* titulą. Kun. Chudzikas kalbėjo apie marijonų įstatų, dvasingumo, veiklos raidą. Atnaujintuose kongregacijos Įstatuose atvertas kelias skelbti tokią mariologiją, kokią skleidė Vatikano II Susirinkimas, neprisirišant prie kurios vienos išoriškos formos.

Pagal minėtas gaires konferencijoje daugiausia ir svarstyta, kaip turėtų atsinaujinti pamaldumas Marijai, kur jis dar nėra atsinaujinęs. Prof. Napiórowskis plačiai dėstė dvi viena kitą papildančias taisykles: *Per Mariam ad Jesum* ir *Per Jesum ad Mariam*. Mylėdami Mariją ir jos klausydami, artėjame prie Jėzaus, o mylėdami Jėzų, branginame visa, kas jam buvo brangu, taigi jo Motiną ir Bažnyčią. Tikroji pamaldumo kryptis visuomet buvo ir yra – į Tėvą per Sūnų Šventojoje Dvasioje. Ypatingiau pabrėžiant Kristaus dievystę, atsirado nemažai maldų, kur kreipiamasi tiesiog į Kristų. Žinoma, tai ne prieš tikėjimą, tačiau tai jau nėra didžioji, trinitarinė kryptis.

Prof. Napiórowskis kėlė klausimą, kokios Marijos sampratos nebenorime neštis į trečiąjį tūkstantmetį. Kaip didžiausią pamaldžių žmonių klaidą, gal net iš šv. Bernardo ateinančią, jis įvardijo manymą, kad Dievas sau pasiliko teisingumą, o gailestingumo misiją pavedė Marijai. Puiki iliustracija – Lenkijoje pamėgta giesmė *Mieloji Motin, Tu žmonių globėja*, kurios mintis, esą iš Dievo galime laukti tik rykštės, todėl gerai, kad yra Gailestinga Motina, prie kurios prisiglausi ir ji apgins. Rūstaus Dievo ir geros Marijos supriešinimas visiškai nesuderinamas su katalikiška teologija ir tikėjimu, nes Marijos gailestingumas kyla iš Dievo gailestingumo. Dievas turi ne tik tėvišką, bet ir motinišką širdį – iš kur rastųsi motinų švelnumas, jeigu Dievo širdyje jo nebūtų?!

Kristus pirmąjį stebuklą padarė Motinos prašymu, todėl aišku, kad ji gali gražiai paremti mūsų prašymus, troškimus, galime su ja kreiptis į Kristų, į Dievą. Kai žmonių pamaldume imta labai pabrėžti Kristaus dievystę, kurią neigė arijonai, jis tarsi nutolo nuo žmonijos. Reikėjo kas jį priartina, ir šią vietą užėmė Marija, apie kurią daug kalbėta kaip visų malonių tarpininkę. Tačiau klaidina kartais išpūsti pažadai: tik kalbėk rožinį, ir būsi išgelbėtas, maldeles Marijai kalbėk, tokiais ir tokiais šeštadieniais pamal-

das lankyk, ir būsi išgelbėtas. Tarsi Marija išgelbėtų be tavo paties dorinių pastangų. Taip galvojant skiriama mažai dėmesio Kristui Atpirkėjui, lieka tik didysis Motinos gerumas.

Broliai protestantai padėjo kai kam iš teologų susiorientuoti, pamesti kone varžytuves, kas kokių daugiau titulų Marijai sugalvos. Beje, niekada mes nepasakysim visko apie Mariją, nes galiu kalbėti ir kalbėti, nepabaigdamas džiaugtis tuo, kas man miela. Tačiau tai nereiškia, kad nuolat reikėtų išrasdinėti, ką dar Viešpats turėjęs jai suteikti, nors Apreiškimas apie tai nieko nesako.

Buvo ir mišiole sukurtas šv. Mišių formuliaras *Marija – visų malonių tarpininkė*, buvo propaguojama teologinė tezė *Marija – Atpirkimo dalininkė*, *bendradarbė*. Viena tokia pamaldžiųjų srovė, daugiausia JAV, nori vesti plačią akciją, kad šios tiesos būtų paskelbtos dogmomis. Kiti blaiviai atsako – gerai, džiaukimės, žinoma, Marija pagal Dievo norą Jam artima, gali bendradarbiauti, tarpininkauti, idant mes gautume malonių, bet netikslu manyti, kad Viešpats atidavė jai visa, ką turėjęs, o dabar Marija išdalys, kaip jai patiks. Marija buvo labai kukli, džiaugėsi Dievo dovanomis, o save laikė mažute tarnaite. Ir mes Marijai būsime mielesni, kai ją labai mylėdami nepriskirsime vaidmenų, kurių nematyti, kad Viešpats Dievas jai būtų skyręs.

Maldingi žmonės kartais mano, kad Marijos gyvenimą ir Jėzaus jaunystę turėję kas dieną lydėti stebuklai. Tokius ispanės mistikės Marijos Agredos vaizdinius plačiai paskleidė mėgėjų platinama literatūra. Nors autorė palaimintoji, bet nereiškia, kad viską, ką ji vaizdavosi, reikia tiesmukai priimti. Toks vaizdavimasis kyla iš nesugebėjimo sutikti su kasdieniškumu šventumu, noras, kad kaskart būtų kažkas *extra*, net ekstravagantiška, užuot priėmus idealų asmenį, idealų žmogiškumą labai kuklia forma, kukliu drabužiu. Kas tikra, veikia paprastumu, tam nereikia puošnaus rūbo.

Trečiame tūkstantmetyje turėtų skleistis mariologija, atsižvelgianti

Nežinomas dailininkas. Apreiškimas Švč. Mergelei Marijai. XVI a. II pusė. Kauno Tarpdiecezinė kunigų seminarija

į visą išganymo istorijos ir teologijos kontekstą. Pagal ją Marija – Dievo Gimdytoja, stropiausia Mokinė ir kilniausia Bažnyčios narė. Ne viešpataujanti Valdovė, o gerbtinoji Valdovo Motina. Mums svarbiausias yra jos – tikėjimo, įtikėjimo Dievo žodžiu pavyzdys. Marija ne tik Motina, po Kryžiumi gavusi pavedimą globoti Bažnyčią, bet ir mūsų tikėjimo Sesuo. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad Vatikano II Susirinkimo dvasia sumažinanti Marijos svarbą mūsų kasdieniame religiniame gyvenime. O įsižiūrėjus matyti, kad atvirkščiai. Ji labiau priartėja prie mūsų kaip tikėjimo, kantrumo, ištikimybės, meilės – reikalingiausių krikščioniui savybių – pavyzdys. Konferencijos temos formuluotėje *Motina ir Mokytoja* pabrėžta, kad Marija labiausiai moko savo pavyzdžiu.

Marijinį pamaldumo pobūdį dideliu mastu lemia tai, kokio tipo Marijos vaizdinys pateikiamas Dievo tautai: christotipinis ar ekleziotipinis.

Christotipinis vaizdinys – kai Marija gretinama su Kristumi: Kristus visagalis – ir Marija neapsakomai galinga, Kristus gailestingas ir Marija be galo gailestinga ir t. t. Šitokia samprata, šitoks vaizdinys skatina tikinčiuosius Mariją šlovinti, ja labai pasitikėti ir jos gailestingos pagalbos nuolat šauktis. Tai nėra blogai, jeigu neužmirštama, kad jos prakilnumas ir galia visiškai kyla iš Dievo. Vis dėlto tuo ne viskas pasakyta. Vatikano II Susirinkimas ir šiuolaikinė teologija dar stipriau pabrėžia Marijos *ekleziotipinį* įvaizdį, t. y. kai Marija kuo labiau gretinama su Bažnyčia. Savo motiniška meile Marija prisideda, kad „iš vandens ir Šventosios Dvasios“ gimtų nauji Dievo vaikai, taip ir Bažnyčia, su tikėjimu priimdama Dievo žodį, tampa motina, žodžio skelbimu ir krikštu gimdo naujam ir amžinam gyvenimui Dievo vaikus. Taip pat Bažnyčia yra mergelė, kuri Šventosios Dvasios galia neretai išlaiko nepaliestą tikėjimą, tvirtą viltį ir nuoširdžią meilę (plg. *Lumen gentium*, VIII, 63–64)

Konferencijoje kalbėta apie Dievo Motinos reikšmę krikščioniškai kultūrai. Ką Marija gali byloti pasauliečiams inteligentams, ypač mokslininkams bei menininkams?

Dr. Alfonsas Motuzas, tyrinėdamas lietuvių liaudies giedojimą, randa labai plačią skalę, kurioje figūruoja Marija, jos gyvenimas, meilė jai. Ir

parodo, kad tai nėra vien praeities reikalas, kad tai aktualu, pritaikoma šiandien. Didelė pagarba motinai ir nekaltai jaunystei, rūtų vainikėliui mūsų tautosakoje gražiai dera su pagarba Mergelei Motinai Marijai. Marijos tyrumas ir motinystė įkvėpė labai daug menininkų praėjusiais amžiais, įkvepia ir dabar. Antano Jasmanto įvaizdis „juodbruvė Mergaitė Nazareto" rodo autentišką įsijautimą į Marijos dvasingumo slėpinius ne tiek aukštinimu, liaupsinimu, kiek labai kuklaus, tyro, nuoširdaus žmogiškumo aspektu. Būtent tos ir tokios asmens kultūros galima mokytis iš Marijos. „Mane palaiminta vadins visos kartos" ir „nuolanki tarnaitė" – kuklumas su Dievo dovanų pripažinimu. Šis derinys galėtų būti pavyzdys bet kuriam kūrėjui, meno veikėjui, idant suvoktų savo talentą, neslėptų jo, tačiau nesikaišytų plunksnomis, kurios jam nepriklauso.

Vienas konferencijos keltų tikslų buvo pasidalyti asmenine patirtimi apie lietuvių pamaldumą Švč. M. Marijai. Ar jis keičiasi? Kaip ir kodėl?

Keistis keičiasi. Ir ne visuomet į gera. Tam tikro atvėsimo esama, ypač dėl gegužinių pamaldų. Kai pradėjome kasdien vakarais šv. Mišias laikyti, visi kiti pamaldumai pasitraukė į šalį ir būna tik priedas, prielipas. Daug kur dar pagiedama *Švč. M. Marijos litanija*, tačiau dažniausiai jau be pamokslėlio. Andai lietuviai mėgo gegužines pamaldas prie išstatyto Švč. Sakramento, o po Vatikano II Susirinkimo sužinojo, kad taip daryti nepatartina, nors ir nedraudžiama. Atmenu, kard. Vincentas Sladkevičius yra sakęs, jog, jo manymu, tie dalykai labai dera, litanija ir rožiniu mes su Marija garbiname Išganytoją Švč. Sakramente. Kai gegužinės pamaldos nebėra savarankiškos, joms ir laiko tiek nebeskiriama, ir žmonių nepatraukia.

Pernai kun. Julius Sasnauskas OFM pabandė atkurti gegužines pamaldėles „Mažosios studijos" programoje. Kai kas šiaušėsi – kokios čia dar maldos per radiją, ar neužtenka, kad kas sekmadienį transliuojamos šv. Mišios? Tiesa, ilgainiui apsiramino. Litanija nebuvo ištisai giedama, po kurios nors dalies pasakydavau žodelį, kurį daugelis maloniai priėmė. Šios gegužės išvakarėse atskira knyga išleisti tie mano mariologiniai apmąstymai, podraug su diakono Laimono Nedvecko iš graikų kalbos išverstu VII a. himnu *Apreiškimo Dievo Gimdytojai akatistu*, kuris giliai įaugęs į Rytų Bažnyčios pamaldumo tradiciją*.

Marija, jos meilė Sūnui keliama kaip pavyzdys irstančio šeimos instituto akivaizdoje. Tačiau Jėzaus šeima nebuvo standartinė šeima, Marijos ir Juozapo buvimas drauge nebuvo visai įprastas. Tad ką šiandienės mariologijos žvilgsniu jis gali byloti kritinėse moters ir vyro santykių situacijose?

Kai nėra fizinio ryšio, neiškyla su juo susijusių problemų. Pats faktas, kad gyvenama šeimoje po vienu stogu be fizinio ryšio, stulbina ir byloja apie kažką labai sublimuota. Bet man nėra sunku tikėti šv. Juozapo tyrumu. Galima būti kupinam tokios šventos pagarbos mylimai moteriai, kad jos nedrįstum liesti. Ir gerbi, ir myli, ir brangini, bet ji – šventenybė.

Tokia buvo Marija šv. Juozapo akimis, sužinojus, kad „jos vaisingumas iš Šventosios Dvasios" (*Mt* 1, 20). Mūsų šeimose be galo reikia, kad sutuoktiniai jaustų ir rodytų daugiau pagarbos vienas kito sielai, dvasiai, nes dabar ne viena jų pagrįsta vien fiziniu potraukiu. Jam išblėsus, šeima suyra su skaudžiais vaisiais patiems ir ypač vaikams. Gražu visa, kas Dievo duota vaiko gyvybei pradėti, bet būtina pagarba vienas kito asmeniui, savitumui, vidaus pasauliui. Kaip tik šiuo atžvilgiu gali būti pavyzdys Šventoji Šeima.

Nepalyginamas Juozapo triūsas, globa, rūpestis. Evangelijoje neužrašyta nė vieno žodžio, kurį Juozapas būtų ištaręs. Tik: angelas pranešė, jis priima Mariją į namus, gavo žinią apie persekiojimą, keliasi, bėga su Marija į Egiptą, angelas pranešė, jis grįžta. Juozapo šventa meilė Marijai – nepasiekiamas idealas, tačiau jis padrąsina, kad greta aistros yra nemažiau svarbių dalykų, kurie vienija.

Andai ne kartą sakyta, kad Marija, pasiskelbdama Viešpaties tarnaite, įpareigojanti visas moteris būti tarnaitėmis. Dabar tai madinga kartoti kaip priekaištą. O aš ir šiandien sakau: vergauti – negarbinga, tarnauti kam nors iš meilės – gražu, nežemina, leidžia išsiskleisti širdies turtams. Dabartinei kultūrai, kur reklamoje moteris nužeminama iki mėsos gabalo, prasminga parodyti ją natūralią, gražią, darbščią, bet ne vergę, ne užguitą. Parodyti oriai tarnaujančią savo noru, tarnaujančią su džiaugsmu vaikui, šeimai, seneliui, ligoniui, bendruomenei. Ar šeimininkaujančią per vestuves – kaip Marija Kanoje – tai juk labai žmogiška. Ir vyro asmuo subręsta tarnaujant šeimai ir visuomenei.

Ačiū už gyvus įspūdžius.

* Aliulis V., *Geroji Atpirkėjo Motina*: Gegužės mėnesio mintys, Kaunas: Marijonų talkininkų centro l-kla, 2001, 127 p.

ATITAISYMAS

Š. m. „Naujojo Židinio-Aidų" Nr. 4 klaidingas viršelio iliustracijos užrašas. Turi būti: Medininkų bažnyčios vargonų prospektas. XVIII a. pab. KPC archyvas. Atsiprašome skaitytojų.

Teismų kronikos

MANFREDAS ŽVIRGŽDAS

Vertinantieji ir teisiantieji grožinę literatūrą šiandien nebėra saistomi ideologinių įsipareigojimų: sunku pasiteisinti, kad norėta pasakyti viena, o drebanti ranka ėmė ir užrašė kitką. Tačiau laisvė skatina tinginystę ir gundo piktadarybėms, – moko patyrę profesionalai. Jei nepaisysime kritikų ir literatūrologų patarimų, nuorodų ir pamokymų, skaitytoją įtrauks baisusis bulvarinio skaitalo liūnas, – perspėja besirūpinantieji kultūriniu visuomenės sąmoningumu. Tačiau tas kadaise griausmingas ir įsakmus kritikos balsas nūnai, deja, nuslopęs, prikimęs, aiškiai, vienu kirčiu neatskiriantis, kas šedevras, o kas vien laiko gaišinimo ir proto marinimo priemonė, – aimanuoja pavėlavusieji į postmodernizmo ekspresą. Kultūrine besivadinanti spauda sulaukia vis mažiau atgarsio tarp inteligentų: aplink leidėjų, kūrėjų ir apžvalgininkų grupę, susitelkusią po skambia žurnalo ar savaitraščio iškaba, užsidaro ir tolydžio traukiasi jos poveikio laukas, siaurėja komunikacijos erdvė – šio rato neperkerta jokie ryškesni išminties spinduliai.

Kas belieka? Ieškoti naujų kalbėjimo būdų, mesti iššūkį, rengti provokacijas, dirbtinai sustiprinti balsą, pagriebus piketuose išbandytą megafoną, prabilti gatvės leksika? Ironišką laikyseną pasirinkus tokį saviraiškos būdą atpažins ne visi – dauguma liūdnai palinksės: taigi jau ir toji šviesuomenė laidosi keiksmais, rezga intrigas, užuot analizavusi reiškinius ir įvykius (knygas, festivalius, permainingą pavasario orą), gėrisi savo teisuolių mantijomis ir lieja pagiežą ant konkurentų galvų. Uoliai ieškoma naujų kūrybos formų, įsižiūrima į staiga atsiskleidusį marginalijų margumyną: aptariamas (tiesa, labiau sociologiniu aspektu) kalėjimo aplinkoje subrandintas beletristikos almanachas[1], šiandien madingas rašytojas Herkus Kunčius beveik rimtai apgailestauja: „Deja, didžiuliame literatūros sraute atsiranda vos viena kita vertinga erotinė ar įsimintinai propaguojanti smurtą knyga, prie kurios norisi antrą kartą sugrįžti, kad vėl ir vėl pasisemtum žodžio meistrystės ar dar kartą su herojum ir autorium išgyventum svaigią situaciją“[2]. Ką gi, skirtingi šaltiniai, iš kurių semiamas įkvėpimo eliksyras... Kai kuris nors recenzentas pabando imituoti mokslingą akademikų kalbėseną pasitelkdamas tikslesnes sąvokas ir sudėtingą redukcijų aparatūrą, pasigirsta griežti protestai: nesuprantame, mums nuobodu, kalbėk tiesiai šviesiai... Į šias nuomones privalu atsižvelgti, antraip leidinys prarastų ir taip negausios auditorijos likučius: kritikai svarbus ne tik jos objektas, bet ir adresatas-skaitytojas.

Kam „įkąsti“, ką pagirti?

Nūnai reikalaujama drąsos, įžūlumo, tiesaus žodžio. Esama sąmoningų pastangų išjudinti kritinę mintį, apvalyti kultūros reiškinių refleksiją nuo laikraštinės inercijos padiktuotų vienadienių efektų, kai recenzento nuomonė prilyginama reklaminiam vaizdeliui. Visa bėda, kad leidyklos dėl lėšų stygiaus tiesiogiai nesinaudoja komercinės reklamos privalumais, taigi lyg ir nenusileidžia nuo olimpinių viršūnių iki eilinio vartotojo. Turtingesnės iš jų griebiasi efektingesnių priemonių: už dažnos anotacijos daugiatiražiuose dienraščiuose ar „kultūrinimo“ misija pridengto TV reportažo slypi ne visai dori (nes slapti) būdai paveikti potencialų leidinio adresatą. Tyliųjų sandėrių padarinys – visuomenėje įsitvirtinantis mitas apie kai kurių leidyklų stulbinantį darbštumą, kompetenciją, rinkodaros išmanymą, gebėjimą atsiliepti į mados iššūkius, nenutrūkstamą rūpestį dėl grožinės kūrybos ateities. Eiti prieš srovę neprotinga, nes taip pasiliekama ne itin balsingos mažumos pusėje, be to, dar ir finansiškai neapsimoka.

Stovinčio vandens drumstėjų rasti kaskart sunkiau; Sigitas Geda vienoje diskusijoje prasitarė, kad asmeniniai motyvai varžo tuos, iš kurių tikimasi objektyvios ir tikslios ištaros: „Vyresnis žmogus bijo kritikuot kolegas, jaunimas nelabai žino, kam „įkąst“ – o gal pas tą patį reikės prašyti stipendijos? [...] Žmonės reklamuojasi, suveda santykius. Yra labai smukusi pati rašymo moralė“[3].

Vis dėlto tarp jaunesnių meninės kūrybos vertintojų pasitaiko ir itin kandžiai savo nuomonę reiškiančių. Pamėginsiu apibrėžti, kokie bruožai, jų pačių įsitikinimu, būdingi šiems „kovos dėl kultūros“ herojams. Geras publicistas nelinkęs toleruoti menkystų, jis tariasi atliekąs visuomeninio kontrolieriaus funkciją: apžvelgdamas ką tik pasirodžiusias knygas, seka, ar leidykla prisideda prie masinio skonio ugdymo ar gadinimo, be išlygų ir pasigailėjimo sudoroja tuos, kurių rašliava nevertai tiražuojama, nepelnytai siekia skaitančiųjų dėmesio. Jo žodis išties lemiamas, lyg koks teismo nuosprendis. Štai tipiška ištrauka, atspindinti principingą nepakantumą silpniems tekstams (kritiko taikiklyje – Prano Treinio romanas „Aktoriaus Anupro meilė“, Vilnius: Vaga, 2000): „knyga yra viena iš tų, kurias vos atsivertęs, vos paėmęs pirmą kartą iš lentynos, jau užuodi pelėsius, aptraukusius kiekvieną puslapį. Laikai knygą rankoje, o ji jau seniai praeity,

[1] Parulskis S., „Kalėjimas abipus sienų“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2001 04 14, Nr. 15, p. 9.

[2] „Ieškau artimos sau literatūros“, in: *Metai*, 2001, Nr. 4, p. 102.

[3] „Literatūrinės spaudos dešimtmetis: ką atradome ir ko netekome?“, in: *Metai*, 2001, Nr. 1, p. 101.

seniai nunešta laiko vėjo. Anot Sigito Gedos, gaila tų medžių“[4]. Tai nusivylusio skaitytojo išvada, pateikta straipsnio pabaigoje: iš ne vieną knygą praeityje išleidusio autoriaus tikėtasi daugiau – sklandesnio pasakojimo, šviežesnės kalbos. Knygoje sukurtas pasaulis pasirodo pernelyg nutolęs nuo šiandienos, įdomus tik pačiam kūrėjui, apibūdinamas tik jam vienam suprantama kalba, prasilenkiantis su įprastine logika. Nepatenkintieji recenzento griežtumu galėtų prikišti jam jaunatvišką maksimalizmą ir įžvelgti banalaus kartų konflikto požymių, gal net norą kuo skaudžiau „įkirsti“ vyresniam kolegai, tačiau jie, ko gero, neįstengtų įtikinti, kad recenzento įžvalgos klaidingos: teiginiai gausiai argumentuoti optimistiškai nenuteikiančiomis kūrinio citatomis.

Vyresniems recenzento kolegoms tokia bekompromisė nuostata išties nepatogi, jie stengiasi užlyginti kampus, jų kritiškas žodis švelnesnis, nuosaikiau suformuluotas. Pastarieji vadovaujasi aksioma, kad tobulos knygos niekas neparašė, tad girtinos ir toleruotinos įvairiopos pastangos. Skaitytojui siunčiama žinia, kad tekste yra pavykusių, įspūdį keliančių vietų, na, o nesėkmės primena, kad dar reikia mokytis, tobulinti stilių, atsisakyti nereikšmingų detalių ir pan. Patyrę apžvalgininkai puikiai žino, kaip pamaloninti garbėtrošką autoriaus, nežinia, su ironija ar jau ir rimtai besimatuojančio klasiko laurų vainiką, kartu taktiškai primenant, kad storokame tome (Erlickas J., *History of Lithuania*, Vilnius: Tyto alba, 2000, 574 p.) teko paplušėti beieškant... literatūros. Vis dėlto stengtasi buvo ne veltui, nes, anot Valentino Sventicko: „nedvejodami turėsime pripažinti, kad nėra jokio kito veikalo (nei istorinio, nei politinio, nei beletristinio), kuriame būtų taip nuodugniai užfiksuota praėjusio dešimtmečio Lietuvos politinio ir socialinio gyvenimo tėkmė“[5]. Dar esama ir tradicinio, neįmantraus kalbėjimo apie kūrinį puoselėtojų; dažnokai operuojama bendrybėmis (vertinama palankiai, nors ir siūloma vengti neskoningų, mados sąlygotų siužeto posūkių), realistinės manieros tekste atrandami visiems žinotinų gyvenimo dėsnių patvirtinimai, stiliaus savitumai, atsirandantys dėl profesinio žargono įtakos (kai parašyti romaną užsimoja, pvz., chirurgas).

Skaitytojas turi pats nuspręsti, ar verta skirti laiko Gasparo Aleksos „Adomo broliams ir moterims“, o recenzentė linkusi geranoriškai patarti, ko reikėtų ieškoti. Akies nerėžia familiari ar gudragalviška poza, tekstologine analize nesidomįs pilietis gauna pakankamai žinių, lemiančių jo apsisprendimą. Patekusi į tokį teismo posėdį, knyga dar turi galimybių būti išteisinta: „Dvasinė patirtis tik sustiprina gyvenimo sudėtingumo pojūtį. Gyvenimo paslapties plotai su metais tik didėja. Yra apie ką pagalvoti skaitant įdomų Gasparo Aleksos romaną“[6]. Tiesą sakant, gyvenimo sudėtingumą galima užčiuopti ir be romanų, atsigręžus į asmeninę patirtį. Knygos, kritikės nuomone, tai tik patvirtina, atspindi, nors (skeptiško skaitytojo įsitikinimu) ir nepadeda narplioti supainiotų egzistencinių mazgų.

Advokatai ir prokurorai

Literatūros apžvalgininkai neretai linkę taikytis prie autoriaus pasakojimo manieros, pamėgdžioti jo intonaciją. Jie neverčiami atsisako savo balso, panaikina distancijos tarp rašytojo ir vertintojo iliuziją. Jeigu knygoje vyrauja nesušukuota ar net necenzūruota kalba, nuo tradicinio literatūriškumo apnašų nuvalyti dialogai, tai ir recenzentas susitapatina su kultūros nesubjaurotu naratoriumi, susitaria su juo dėl bendro komunikacijos kodo. Girtume ar peiktume tokį sprendimą, jis paprastam knygų „vartotojui“ atrodo patrauklesnis negu kruopščios stiliaus figūrų paieškos, ironijos ir sarkazmo, komizmo ir socialinės kritikos ribų braižymas tekste, demonstratyviai atmetančiame bet kokią klasifikaciją, normas, hierarchiją (turima omenyje Erlicko „Istorija“ ir jai skirta „per rimta“ Sventicko literatūrologinė analizė). Dėsninga, kai apie kūrybos žaidimus prabylama taip pat žaismingai, leidžiamasi į spontanišką kelionę paskui ironiškai besišaipantį iš mūsų veidmainiško padorumo pasakotoją, atsisakant slegiančio, aukštiems idealams įpareigojančio intelektinės minties palikimo, vergiško paklusnumo gero skonio kriterijams, etiketo ir rašybos taisyklių (paaiškėja, kokia lanksti yra rašto kalba: sumaniai ją transformuojant galima dūsauti, mykti, perteikti tuščiažodžio bendravimo „prie butelio“ subtilybes).

Tariamai neornamentuota kalba iš esmės maskuoja kitokios struktūros, todėl sunkiau atpažįstamą ornamentiką; intelektualizmų ir alkoholinių blevyzgų kokteilis pasirodo esąs akivaizdžiai dirbtinis, nenatūralus, tai „tikrojo gyvenimo“ parodija, nesunkiai atskiriama nuo realizmo puoselėjamų pretenzijų į tikslų asmens, laiko, erdvės ir įvykių atspindėjimą. Juk ir pats recenzentas užsideda kaukę, kratosi atsakomybės, savo vertinimus įdeda į susikurto personažo lūpas. Jo nuomonė pateikiama kaip „Išrašas minčių, pasakytų mano draugo Z. F., diskutuojant dėl naujos Herkaus Kunčiaus knygos „Mano kova bambino““. Žaidžiant intertekstinių veidrodžių atšvaitais, tarsi pratęsiami stilistiniai autoriaus eksperimentai, ištrinama riba tarp originalaus grožinio teksto ir kritinės parafrazės: „...ne, na, aišku, alkoholinė šizofrenija su žymiu slavofilijos atspalviu yra vis dar būdinga lietuvių autoriams... [...] Ne, nu, aišku, leidimo vietos požiūriu šią knygą galim susieti su iškart po Antrojo pasaulinio karo Vokietijos pabėgėlių stovyklose leistais lietuvių inteligentų leidiniais. [...] Uch, visai gerklė išdžiūvo... Įpilk dar. Visiems įpilk...“[7] Šiame karnavališkame pamėgdžiojime slypi šiek tiek nepiktos

[4] Šlepikas A., „Vėjo nublokšti“, in: *Literatūra ir menas*, 2001 03 30, Nr. 13, p. 7.

[5] Sventickas V., „Rašytojo knygoje tikimasi literatūros“, in: *Metai*, 2001, Nr. 4, p. 134.

[6] Bukelienė E., „Romanas apie chirurgiją“, in: *Literatūra ir menas*, 2001 04 06, Nr. 14, p. 7.

ironijos. Kritiko funkciją turįs atlikti skaitytojas entuziastingai pasisavina ir išbando autoriaus-naratoriaus nulipdytą kaukę. Šitaip įteisinamas, legalizuojamas ir net sveikinamas provokuojantis kalbėjimo būdas ir atsaini laikysena istorinės tradicijos atžvilgiu. Knyga pristatoma imituojant jos pačios autentišką santykį su skaitančiuoju – erzinančiai familiarų, nenukreiptą į stokojančius atlaidumo, nesuvokiančius maišto prieš etika ir estetika pridengtus stereotipus prasmės. Maža pasakyti, kad recenzentas viso labo tolerantiškas; literatūriniame teisme jis sėkmingai demonstruoja kaltinamuoju aklai pasitikinčio advokato sugebėjimus.

Tokios palankios gynybos turbūt nenusipelno Šarūno Navickio romanas „Diagnozė: Kaunas“ (Vilnius: Tyto alba, 2001), kurio egzekucija vykdoma išvelkant į dienos šviesą akivaizdžius įkalčius – autoriaus nuosekliai vartojamus kalbos darkymo instrumentus. Priešas, anot priežodžio, pribaigiamas jo paties ginklu – kalinių, visuomenės autsaiderių ir „naujųjų lietuvių“ kultivuojamu žargonu, koncentruota nevalyvos kalbos doze, be užuolankų teigiant, kad nuo šios nežabotos, nuožmios jėgos literatūra privalo atsiriboti. Recenzentas linkęs šokiruoti naivią auditoriją, manipuliuodamas jos patiklumu, apsimeta *kovianskos chebros* atstovu, tačiau jo pozicija tiesiai išreikšta pradedant knygos pavadinimo parafraze „Diagnozė: skustagalvis“ ir baigiant žiauroku nuosprendžiu, nepaliekančiu jokių vilčių: „Tegu šią knygą skaito banditai ir kekšės, jei dar moka skaityti. Ji tokiems ir skirta. Lietuvių literatūra puikiausiai gyvuos ir be jos“[8].

Prasčiausios mėnesio recenzijos medinis ordinas be konkurencijos turėtų tekti Gintaro Bleizgio surengtam Rasos Kalinauskaitės pirmo eilėraščių rinkinio „Įkalčiai“ *teismui*[9]. Šį sykį palikime nuošaly pačią poezijos knygelę, nes ir recenzentui ji, atrodo, nelabai terūpėjo. Jo prakalboje yra visko, kas kenkia ar net sužlugdo objektyvios refleksijos planus: pernelyg išryškinta, bauginančia retorika sustiprinta prokuroro-teisuolio poza („Galiu nebeapsimetinėti ir nebebūti literatūros nusikaltėliu“; „Dabar gi „Įkalčiai“ pakliuvo tiesiai ant teismo stalo“), niekuo neparemtas pasipūtimas, asmeniškų reakcijų ir emocijų nevaldymas („Atvirai prisipažinsiu, kad ši knyga mane tiesiog siutina, – čia kažkokios grafomanijos, tuščiamanijos perykla“), tragiškai juokingi pranašo mostai („Šie įkalčiai kaip juodas šešėlis persekios Rasą visą gyvenimą, jeigu ji dar rašys eilėraščius“), galų gale paprasčiausios pagarbos žmogui (tegul ir visai nepažįstamam) stoka. Anksčiau diskusijoje pareikštas Gedos pageidavimas su kaupu išpildytas: recenzentas „kanda“ beatodairiškai, netverdamas pykčiu, eikvodamas, tiesiog be gailesčio išbarstydamas paskutinius nuoseklios, argumentuotos kalbos likučius. Teismo autoriteto negelbsti nė „iš šalies paskirtas“ liaudies advokatas, suprantąs, kad bent jau laikantis padorumo kriterijų būtina sudaryti įspūdį, esą tebesilaikoma senojo principo *audiatur et altera pars*. Vis dėlto kinta tik kalbėjimo tonas, bet ne kieta, tylaus plunksnos krebždesio nepramušama žinovo nuostata: vietoj aklo, patį vertintoją itin kompromituojančio įsiūčio – dygoka, nors kiek nuosaikesnė pašaipa: „Kažin kokie pagyvenę dėdės (ir tetos) užleido ją tariamų tiesų apie eilėraščius miglomis. [...] Panelės nebūna taip labai nusikaltusios“[10]. Advokatas dargi „vardan teisybės“ savo nuožiūra „išpešioja“ kelias eilutes, kurios artimesnės jo įsivaizduojamam poezijos modeliui: mat reikia kažin kaip nutraukti nejaukią tylą, susidariusią nuščiuvus rėksmingoms prokuroro tiradoms.

Pašalinis proceso stebėtojas liūdnai atsidūsta: literatūros baruose, kaip ir gyvenime, nuo teismo iki komedijos – tik žingsnelis... Belieka guostis, kad čia priimtų rūsčių sprendimų vykdyti neprivaloma, kad nuosprendžiai lieka popieriniai. Teisėtai tenka konstatuoti: maža dar mumyse pasitikėjimo teisingumu... Ir nė nereikia aiškinti, kodėl.

[7] Staniulis T., „Epochos vaikas – naujasis dipukas“, in: *Literatūra ir menas*, 2001 04 20, Nr. 16, p. 10.

[8] Kempinskis M., „Diagnozė: skustagalvis“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2001 04 14, Nr. 15, p. 9.

[9] Toliau pateikiamos citatos iš: Bleizgys G., „Teismas“, in: *op. cit.*, p. 8.

[10] Liaudies advokatas, „Recenzijos tęsinys: ginamoji kalba“, in: *op. cit.*

Dar kartą modernaus meno muziejaus klausimu

ELONA LUBYTĖ kalbina GIEDRĘ JANKEVIČIŪTĘ ir MARIŲ VAUPŠĄ

Gegužės 18 d. minima Tarptautinė muziejų diena. Finansų analitikės Margaritos Starkevičiūtės atlikta biudžetinio Lietuvos kultūros finansavimo apžvalga parodė, kad į muziejų mūsų aplinkoje vis dar žiūrima kaip į sustingusių daiktų saugyklą. Kas trukdo suvokti muziejų kaip prasmingą, turiningą švietimo, laisvalaikio praleidimo, bendravimo erdvę? Šiandien Lietuvoje yra 3 nacionaliniai, 16 respublikinių, 55 savivaldybių,

16 žinybinių, 4 privatūs muziejai, aprėpiantys įvairių mūsų gyvenimo sričių praeitį. Per pastarąjį dešimtmetį mūsų gyvenime vyko stiprūs pokyčiai, o muziejų gyvenimo ritmas, veiklos būdai liko beveik nepakitę. XX–XXI a. visuomenė turi jos pasaulėvoką atitinkančios muziejinės erdvės, apibrėžiančios nūdienos patirčių vertę, tiek kūrėjams, tiek žiūrovams leidžiančios pasijusti vykstančių procesų dalyviais, kaip tai buvo tarpukariu steigiant M. K. Čiurlionio galeriją ar Vytauto Didžiojo Karo muziejų, įprasminusius to meto siekius ir idealus. Atsinaujinančioje aplinkoje turi rastis permainas skatinanti alternatyva tiek politikoje, tiek ekonomikoje, tiek muziejininkystėje. Tokia alternatyva gali tapti nacionalinis modernaus meno muziejus. Pirmąsyk tokios institucijos idėja iškelta 1989 m. vykusiame Lietuvos dailininkų sąjungos suvažiavime. 1990 m. Lietuvos kultūros kongrese priimtas nutarimas steigti nacionalinę modernaus meno galeriją. Jis pakartotas 1997 m. Dubingių deklaracijoje. 1999 m. Soroso šiuolaikinio meno centras (SŠMC) Lietuvoje surengė tarptautinę konferenciją „Moderniojo meno muziejus: nuo idėjos iki realizavimo“. Konferencijos medžiaga paskelbta „Krantuose“ (2000, Nr. 2). 2001 m. rudenį Kultūros ir meno institutas ir Tarptautinės dailės kritikų asociacijos (AICA) Lietuvos sekcija rengia tam skirtą konferenciją „Menas rodyti meną“. Taigi muziejaus koncepcija pamažu įgyja vis aiškesnį pavidalą. Atrodo, kad jau apsispręsta ir dėl „sienų“. Nutarta, kad muziejus įsikurs rekonstruotame buvusio revoliucijos muziejaus pastate dešiniajame Neries krante. Jo steigimas įtrauktas į Lietuvos tūkstantmečio minėjimo programą. Kiek tikėtina, jog visą XX a. puoselėta idėja pagaliau įgis „kūną“ ir taps tikrove? Apie tai mūsų žurnalo bendradarbė *Elona Lubytė* kalbasi su dailės istorike *Giedre Jankevičiūte* ir verslininku, šiuolaikinio meno kolekcininku *Mariumi Vaupšu*.

Kodėl svarstant naujo muziejaus kūrimo būtinybę nuo kalbų niekaip nepereinama prie darbų?

G. J. Priežastys buvo aptartos prieš porą metų vykusioje SŠMC konferencijoje. Trumpai tariant, reikėtų pradėti nuo koncepcijos ir konkrečios veiksmų programos. Darbo grupę, kuri parengtų aiškią būsimo muziejaus viziją, regis, jau ketinama sudaryti. Kodėl taip ilgai delsta? Turbūt nebuvo žmogaus, kuris ryžtųsi užsikrauti sau tokią atsakomybę ir darbų naštą. Be to, negalima pamiršti, kad naujausios dailės kūrėjų ir mėgėjų poreikius iš dalies tenkina Šiuolaikinio meno centras. Visai neseniai šią sferą taip pat globojo SŠMC. Taip dauguma veikliausių bei ambicingiausių meno pasaulio veikėjų buvo užimti. Tie, kuriems rūpi modernioji dailė, t. y. XX a. pirmos pusės dailė arba „tylusis modernizmas“, dirba daugiausia akademinėse struktūrose ir tyliai kuria savus „įsivaizduotus muziejus“.

Tarkime, kad tavo minėta darbo grupė parengs muziejaus koncepciją, jo kūrimo programą. Kils lėšų problema. Ar realu kalbėti apie kitus mecenatus, išskyrus valstybę?

G. J. Dar tarpukariu Paulius Galaunė rašė, kad Lietuvoje nėra ir nebus nei rokfelerių, nei melonų. Šiuo požiūriu situacija nepasikeitė, ir grupelė entuziastų Vilniuje muziejaus neįkurs, nes neras tokių rėmėjų, kokius turėjo Niujorko modernaus meno muziejus, įsteigtas Didžiosios krizės išvakarėse 1929 m. Abejoju, jog labdaros ir paramos įstatymas bus tiek patobulintas, kad paskatintų įmones finansuoti kultūros įstaigas tokiu mastu, kaip, pavyzdžiui, Šveicarijoje, kur *Hoffman-La Roche* farmacijos koncernas tiesiog savo Bazelio būstinės teritorijoje atidarė Jeano Tinguely muziejų. Muziejų steigimu pas mus pajėgi rūpintis tik valstybė.

Tai nereiškia, kad nereikia ieškoti ryšių su privačiomis verslo struktūromis.

G. J. Žinoma, kad tokių ryšių ieškoti reikia. Juk kol kas sunku tikėtis paramos vien dėl to, kad visuomenė nežino, kokį muziejų ketinama kurti buvusiame revoliucijos muziejuje. Būtina populiarinti muziejaus idėją. Ypač kad modernaus ir šiuolaikinio meno muziejus gali tapti traukos centru. Prisiminkime, kaip buvo suorganizuotos Jano Matejkos „Žalgirio mūšio“ ir krikščionybės dailėje parodos. Publika plūdo į šiuos renginius, nes reklaminė kampanija tiesiog įteigė, jog tas, kas jų nematė, negali jaustis pilnavertis visuomenės narys. Na, gal kiek utriruoju. Žinoma, išplėtota reklaminė kampanija bus veiksminga tik iš pradžių, bet tinkamai organizuojant muziejaus veiklą, galima formuoti įvairių visuomenės sluoksnių poreikį dalyvauti jo gyvenime, finansiškai pajėgesnius visuomenės narius paskatinti finansuoti parodas, pirkti eksponatus, bibliotekos ar archyvo įrangą ir t. t. Na, o jei būtų pinigų archyvui, bibliotekai, leidybai, kino salei, vaikų dailės mokyklai, jei būtų skaitomos paskaitos apie dailę, rodomi mokomieji filmai, muziejų visi žinotų, lankytų, jį remti taptų garbinga. Bet kol kas pas mus tokio muziejaus nebuvo, tad natūralu, jog dauguma verslininkų ir valdininkų nelabai suvokia, kuo tokia institucija gali būti patraukli, naudinga, svarbi.

Koks dailės muziejaus statusas mūsų visuomenėje, parodė Čiurlionio kūrinių ekspozicijos Orsay muziejuje vertinimai. Buvome informuoti apie renginių eigą, prancūzų ir kitų užsieniečių reakciją, tačiau dėmesys parodai Paryžiuje neskatino pasižiūrėti, kokiomis apgailėtinomis sąlygomis patys saugome mūsų nacionalinio pasididžiavimo kūrinius. Gal naujo modernaus meno muziejaus statybos populiarinimo akcija kaip tik padėtų keisti požiūrį į muziejus, suvokti, jog jie nėra tik meno kūrinių saugykla.

O kaip tu supranti modernaus ir šiuolaikinio muziejaus vietą bei reikšmę?

G. J. Tiesą sakant, manau, kad toks

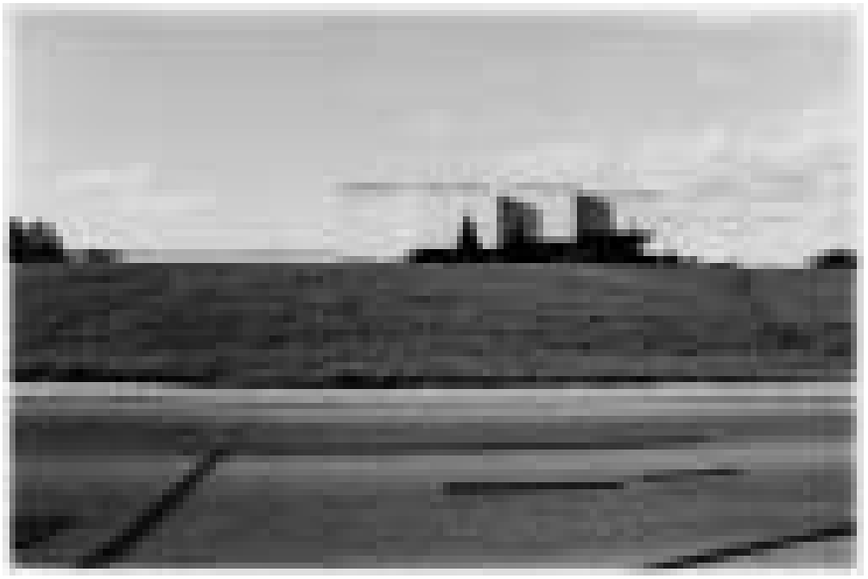

Nacionalinė galerija. 2001 m. gegužė. Tomo Vyšniausko nuotrauka

muziejus yra būtinas kiekvienos normalios valstybės gyvenimo atributas. Modernaus meno muziejus galėtų būti dinamiškas ir mobilus ta prasme, kad greta nuolatinės ekspozicijos nuolat rengtų keičiamas parodas. Juk dailės kūriniai akivaizdžiai liudija Lietuvos modernizacijos kelius bei formas, leidžia pamatyti, kokia buvo, pavyzdžiui, tarpukario lietuvos elitinė kultūra, kaip klostėsi masinė kultūra, vartojimo visuomenė. Juk plakatai, reklamos, pakuotės, visokie buities reikmenys užima svarbią vietą mūsų gyvenime, todėl daug kam įdomi ir jų istorija. Tokiame muziejuje atsirastų vietos ir pokario oficiozui, ir „tyliajam modernizmui“, išryškėtų atskirų dailininkų vieta dailės istorijoje, jie nebesijaustų nereikalingi, pamiršti. Norėtųsi tikėtis, kad toks muziejus paskatintų ir kultūros istorijos refleksiją, įvairaus pobūdžio leidinių apie XX a. dailę leidybą. Biurokrato būtų galima paklausti, kad jei jau kuriamas Lietuvos institutas, galvojama apie mūsų kultūros reprezentaciją, tai kaip tikimasi išsiversti be modernaus ir šiuolaikinio meno muziejaus? Kūriniai parodoms negali būti renkami vien iš dailininkų dirbtuvių, yra būtinas nuolatinis rinkinys. Reikia specialistų, kurie suvoktų, kaip rengti parodą, ką rodyti. Joks biurokratas tokio darbo neatliks.

Visa tai tiesa. Bet ar mes galime svajoti apie tokią instituciją, turėdami omenyje esamą šalies ekonominę būklę?

G. J. Nemanau, kad toks muziejus mums per brangus. Juk tokia institucija padėtų spręsti ne tik švietimo, bet ir laisvalaikio problemą, kuri aktuali įvairiems socialiniams sluoksniams bei amžiaus grupėms. Kita vertus, sveiko proto bei visuomeninės naudos argumentai pas mus turi menką poveikį. Galbūt dar ir šiuo požiūriu vertėtų kalbėti apie kultūrinės visuomenės bei verslininkų bendradarbiavimą. Svarbiausias dalykas čia būtų ne finansinė parama, o įtakingų asmenų dalyvavimas muziejaus veikloje, formuojant viešąją nuomonę, tobulinant visuomenės poveikio priemones subiurokratėjusiai valstybei.

Vakarų pasaulyje, kurio modeliai adaptuojami mūsų aplinkoje, egzistuoja kultūros ir verslo sluoksnių bendradarbiavimo, paramos sistema. Šių procesų sklaidą mūsų aplinkoje turėtų skatinti 1993 m. priimtas ir nuolat tobulinamas labdaros ir paramos įstatymas. Kas trukdo efektyvią jo veiklą?

M. V. Viena priežasčių ta, kad įstatymų leidėjai nepasitiki verslininkais, kas, manau, nėra pagrįsta. Kita – dėl sudėtingos ekonominės krašto būklės laisvų pinigų versle dabar nėra. Iš valstybinių institucijų pusės trūksta didesnės iniciatyvos numatant ilgalaikę strategiją. Juk teikdamas labdarą ir paramą, aš negaunu finansinės naudos, tik nemoku mokesčių už labdarai atiduotą sumą ir drebu, kad ateis žmogus iš valstybinės įstaigos ir iškratys dėl to, kad turiu per daug pinigų. Valstybės institucijos į verslą žiūri kaip į objektą, kurį visą laiką galima gręžti. Kita vertus, paramos neskatina menininkų bendruomenės ir kultūrinių institucijų uždarumas.

Ar įmanoma Lietuvoje kuriant nacionalinį modernaus meno muziejų tikėtis verslininkų paramos, šį sumanymą padaryti jiems patrauklų?

M. V. Manau, kad taip. Šioje veikloje praverstų verslininkų patirtis. Įmanoma ir prasminga panaudoti verslo žmonių patirtį, ryšius, organizacinius įgūdžius, kurie, aiškiai numačius siekiamus tikslus, galėtų būti veiksmingesni už grynųjų pinigų subsidijas. Taip 1999 m., besikeičiant vyriausybėms, pradėta formuoti specialistų tarybas Lietuvos energetinėse įmonėse. Pavyzdžiui, „Lietuvos dujose“ taryba sudaryta iš skirtingo profilio specialistų – teisininkų, verslo konsultantų, verslininkų. Jie padėjo pagyvinti konservatyvios organizacijos veiklą. Tokį sprendimą galima pritaikyti įvairiose srityse.

Panaši praktika egzistuoja ir Vakarų kraštuose. Dalyvavimas kultūrinių institucijų tarybų veikloje ne visada siejamas su finansine parama. Turint omenyje siauros rinkos ir jauno verslo galimybes, pas mus įmanomas tik toks bendradarbiavimo modelis?

M. V. Jei šiandien energingesnis menininkas susiranda rėmėjų, reiškia, kad mechanizmas veikia. Kita vertus, kol kas tai vyksta tik asmeninių kon-

taktų lygyje. Tarkime, įsikūrė Lietuvos tarpdisciplininių menų asociacija, tačiau į ką orientuoti jos tikslai, kaip galima juos pasiekti? Nematau, kas ją sietų su aplinka. Nežinau žmogaus, kurio galvoje būtų apibendrinta vietinių santykių visuma. Kultūrinė terpė yra labai emocinė, nekonstruktyvi. Kol kas tam trukdo ryškus pastarojo dešimtmečio menininkų polinkis į individualizmą, alternatyvos bei konkurencijos trūkumas meno gyvenime. Turiu mintyje ne funkcijas, o kokybę. Pavyzdžiui, aš nesu nei teisės, nei ekonomikos specialistas, bet būdamas profesionalus vadybininkas ir priimdamas sprendimus apibendrinu visų sričių informaciją. Tuo tarpu profesionalių meno vadybininkų beveik nėra, o menininkai, ypač mūsų kartos, kitaip negu bandantys keisti vietinę aplinką verslininkai, per daug orientuoti į išorę.

Ar yra vilčių, kad jie atsigręš „veidu į Lietuvą“?

M. V. Ne nuo jų vienų tai priklauso. Priklauso ir nuo aplinkos. Gal kultūrinės komunikacijos poreikį pajus užsienyje pasimokiusių, padirbėjusių žmonių karta. Sėsliosios, uždarosios bendruomenės dalies mentalitetas kinta daug lėčiau. Šie žmonės labai inertiški, impulsyvūs. Be to, tai bendravimo problema. Pavyzdžiui, „Rotary“ klubo nariai organizavo apsilankymą ŠMC vykusioje parodoje „Nekaltas gyvenimas“. Manau, kad kryptingai dirbant, susiformuotų įvairių visuomenės sluoksnių poreikis lankytis vienoje ar kitoje vietoje su šeima, draugais. Nereikia iš karto reikalauti, kad verslininkas suprastų meną kaip profesionalas, reikia jį „prisijaukinti“. Jaučiu tai pats, kai tenka suinteresuotiems asmenims padėti susitikti su menininkais. Ir valstybė čia nieko negali padėti. Valstybė prisiėmė nepagrįstų socialinių įsipareigojimų. Štai žemdirbių problemos yra socialinės, bet kodėl kiekvienas pilietis turi investuoti į žemdirbio paršą?

Kultūroje derėjo daug anksčiau pereiti prie projektinio finansavimo. Jei kultūros institucija nepajėgi prisitaikyti prie naujų administravimo sąlygų, tokiu atveju turi būti skelbiamas atviras konkursas. Atsirastų žmonių, kurie tas problemas išspręstų.

Grįžtant prie verslo ir meno santykio, reikėtų pastebėti, kad Lietuvoje investuojama į verslą, į bankininkystę, vyksta laipsniška tarptautinio kapitalo koncentracija, o meninė terpė yra labai uždara. Stebint kultūros reiškinius, atrodo, kad viskas vyksta pakankamai inertiškai, aš nematau šiuos klausimus sprendžiančios institucijos, kaip tai įprasta Vakarų valstybėse. Lietuvoje meno terpė yra nuskriausta. Verslo pasaulyje valstybės dėmesys koncentruotas į pagalbą, integruojantis į tarptautinius procesus, strategiškai orientuojamasi į vakarietišką modelį.

Tai siauros ir nedinamiškos šiuolaikinio profesionalaus meno rinkos pasekmė. Kokios prielaidos padėtų pažvelgti į dailės kūrinį ne tik kaip estetinį, bet ir investicinį objektą?

M. V. Viena priežasčių yra ta, kad nėra institucijų, kurios formuotų meno rinką. Kol nėra šiuolaikinio meno muziejaus, aukcionų ir galerijų tinklo, neatsiras mechanizmas kūrinį paversti į pinigus. Antra vertus, nematau Lietuvoje meno eksporto strategijų – tiek valstybinio požiūrio, tiek institucinės iniciatyvos. Per ką mes einame į pasaulį, kas yra strateginiai mūsų partneriai?

Optimizmas kaip pilietiškumo pagrindas

ALFREDAS KARČIAUSKAS

Nelegali Artūro Paulausko tvora, senos istorijos apie naujos valdžios atstovų rietenas ar net muštynes su kaimynais ir kitais „artimais savo“ bei sunkiai paaiškinamas viceministrų polinkis prisigerti kelionių į užsienį metu yra smulkmenos. Nemalonios smulkmenos, kurios daugeliui lietuvių leidžia dar kartą nusivilti politikais, valdžia ar net nepriklausomybe, tačiau vis dėlto smulkmenos.

Ministrų korupcija, didelė ar maža, nėra smulkmena iš principo. Kol kas visi ministrai, pagauti už rankos, atsistatydino. Gal jau praėjo laikai, kai vidaus reikalų ministras, važinėjęs vogta mašina, galėjo pasakyti „Nieko apie tai nežinojau“ ir likti savo kėdėje. Net nesinori sakyti – „likti pareigose“. Tik žmonės tuo nelabai tiki. Vienas pažįstamas, skirstantis valstybinius gražius našlaičiams, pasakojo, kad neseniai jam siūlė kyšį – 5% nuo tų pačių gražių, jei našlaičiai išleis juos toje parduotuvėje, kurioje reikia. Jis atsisakė, nes švari sąžinė geriau negu 5%. Tačiau balsuoti jis neina. Ir ne todėl, kad vienas balsas nieko nelemia. Todėl, kad visi „jie“ – tokie patys, eina į politiką tik dėl to, kad atsiimtų savo procentus.

Greta jau minėtų istorijų, kurios pagyvina nuobodžią kasdienybę, tačiau gali ir įstumti į depresiją net tvirtą demokratijos ir pilietinės visuomenės šalininką, bandymus užčiuopti, kas vyksta Lietuvos politikoje, dažniausiai galima suformuluoti trimis pagrindiniais klausimais: „Kas yra naujoji politika?“, „Ar išsilaikys Vyriausybė

iki šviežių bulvių?“ (data vis kinta) bei „Kuri finansinė grupė privatizuos „Lietuvos dujas“ (ar ką kita, valstybinių įmonių dar yra pakankamai daug)?“. Atsakymai į juos gali būti tokie pat pesimistiniai.

Į pirmą klausimą galima atsakyti taip: „Naujoji politika – tai užmiršta sena“. Tokį atsakymą labiausiai mėgsta „Naujosios politikos“ koalicijos oponentai bei į visada mėgstantį padejuoti skaitytoją orientuoti laikraščiai. Taip aiškinti labai lengva, užmiršus, kodėl atsirado naujoji politika. O atsirado ji dėl senų problemų. Skaitydamas 2000 m. metinį pranešimą, Prezidentas Valdas Adamkus dar kartą atkreipė į jas dėmesį ir paragino ieškoti naujų būdų joms spręsti. Žinoma, labai gaila, kad jis iškart nepasiūlė naujo požiūrio. Tada veikiausiai nebūtų reikėję ir pavadinimo „naujoji politika“, būtų galima tiesiog imti šias problemas spręsti.

Taigi naujoji politika yra ieškojimas. Ir reikia tikėtis, kad jis nesibaigs su „Naujosios politikos“ koalicija, su Paulausku ir Paksu. Senieji ir naujieji centristai tvirtina: naujoji politika – tai centrizmas, kuriam būdinga tai, kas geriausia ir kairėje, ir dešinėje. Tik labai lengva iš dešinės perimti pažadus kelti verslą, o iš kairės – didinti pensijas. Ir „Naujoji politika“ pernelyg dažnai eina lengviausiu keliu, pamiršdama, kad net ir nelabai išprusę rinkėjai gali nutarti, kad vienu metu geriau siekti tik vieno šių dviejų tikslų. Belieka pridurti, kad populizmas nėra didžiausias blogis, be jo demokratija tikriausiai negalėtų gyvuoti. Tik jis turėtų būti bent šiek tiek išradingesnis ir neužkirsti kelio rimtiems darbams.

„Darbai bus, naujoji politika – tai pragmatizmas“, – štai taip tvirtina jos atstovai. Tačiau, remiantis šiuo pragmatizmu, pirmas valdančiosios koalicijos darbas buvo legalizuoti azartinius lošimus. Galima ilgai ginčytis, verta ar neverta legalizuoti lošimus. Tik vargu ar kas ginčysis, kad tai neturėtų būti Vyriausybės darbų prioritetas. Šiek tiek daugiau pozityvesnio pragmatizmo atsiranda kalbant apie antrąjį naujosios valdžios prioritetą– mokesčių mažinimą. Jau seniai daugelis mano, kad mokesčiai Lietuvoje per dideli. Tačiau apie jų mažinimą užsimindavo arba Laisvosios rinkos institutas, arba koks vienišas politikas du metai prieš rinkimus, kurio sveikas protas šią mintį priversdavo užmiršti pakankamai greit. Problemos niekas nesvarstydavo, o ypač nesvarstydavo, kaip praktiškai ją spręsti. O štai liberalai ne tik sudarė konkretų planą, bet po kurio laiko turėjo ir drąsos pripažinti, kad jis nėra pats geriausias, nepaisant atitikimo liberalizmo kanonams. Prasidėjo reali diskusija apie realias problemas. Pagal blogiausias lietuvių tradicijas ši diskusija galėtų tęstis be galo, nieko nedarant. Net ir tai geriau, negu tylėti. Tik apie labai daug problemų vis dar tylima, o ir dviejų rimtesnių iniciatyvų per pusę metų – mažoka.

„Naujoji politika“ – dar ir labai jauna bei nepatyrusi. Jos atstovai linkę ir tai nutylėti. Tačiau tiek kairieji, tiek dešinieji, jau spėję pabūti ir valdžioje, ir opozicijoje, randa kaip pasinaudoti procedūrų ir paprastų politinių gudrybių neišmanymu. Todėl aktualus tampa antras klausimas – „Ar išsilaikys vyriausybė?“ Į jį valdančiosios koalicijos atstovai atsako: „Tai nelabai svarbu, mes tiesiog dirbame savo darbą“. Tuo tarpu apžvalgininkai, laikantys save realistais, dažniausiai sako tvirtą „ne“. Kai kurie netgi nepaaiškinamai atkakliai. Antai Rūta Grinevičiūtė vos ne kiekvieną dieną „Klaipėdoje“ tiesiog bando užkalbėti: „Naujoji sąjunga juk iš tiesų kairieji, jie neišvengiamai susidės su socdemais“. Jei laikraštis būtų nacionalinis, tikriausiai ir užkalbėtų.

Abu atsakymai taip pat šiek tiek varo į neviltį. „Nesvarbu“ liūdina todėl, kad atrodo, jog koalicijos gyvavimu suinteresuotas vien Prezidentas. „Naujoji politika“ – tai visų pirma jo kūdikis, ne tik idėjiškai, bet kartais ir tiesiog verčiant koalicijos partnerius ieškoti sutarimo. Griežtas „neišsilaikys“ liūdina, nes labai daug kas abejoja pačia gana prieštaringos koalicijos gyvavimo galimybe, galimybe pasiekti kompromisą. O juk kaip tik tai yra pagrindinis vaistas nuo jaunos demokratijos ligų – per didelio asmenybių sureikšminimo ir nesugebėjimo suderinti interesus.

Galima tik viltis, kad šią problemą spręsti privers pati realybė. Dabartinė Vyriausybė – pirmoji itin skirtingų politinių jėgų koalicija. Tačiau tikrai ne paskutinė. Per ateisiančius Seimo rinkimus veikiausiai net socdemai nesugebės sudaryti vienpartinės vyriausybės, nors jų populiarumas jau dabar baugina oponentus, o jiems patiems teikia daug vilčių. Galbūt reikės ir glaudesnio bendradarbiavimo tarp visų didžiųjų partijų, kurio pirmoji kregždė buvo balandžio viduryje įkurta keturių partijų lyderių komisija svarbiausioms Lietuvos problemoms spręsti. Tik ši komisija išsisėmė beveik nepradėjusi dėl vienos paprastos priežasties. Net ir kolegiškai dabartiniai lyderiai nenorėjo priimti jokių sprendimų, nes vengė atsakomybės.

Labai panašu, kad lyderiai ir jų partijos net ir į valdžią nenori, nes bijo atsakomybės. Socdemai jau ne kartą išsitarė – „dar ne dabar“. Nepaisant tos aplinkybės, kad jie jau dabar turbūt galėtų nuversti esamą Vyriausybę ir suformuoti naują, nes „Naujosios politikos“ Vyriausybė Seime faktiškai jau tapo mažumos Vyriausybe. Tačiau iki prezidento rinkimų dar liko per daug laiko, iki jų galima ir susitepti. Arba, saugant Algirdą Brazauską nuo „susitepimo“ ir neskiriant jo ministru pirmininku, išsiduoti, jog šis melavo sakydamas, esą jam nerūpi garbė ir prezidento postas. Taip aiškėja, kad strateginiai valstybės interesai nėra tokie svarbūs, kaip strateginis planas ateiti į valdžią užsitikrinus ir daugumą Seime, ir prezidento postą. Mat tada nelieka atsakomybės nei prieš kitas politines jėgas, nei prieš Prezidentą, turintį kitokią nuomonę.

Gali būti ir dar blogiau. Susiejus Prezidento Brazausko nepasitenkinimą savo galiomis pirmosios kaden-

cijos pabaigoje, būtinybę socdemams jį iškelti kandidatu prezidento rinkimuose (nes nė vienas kitas politikas negali taip tvirtai tikėtis pergalės) ir vis pasirodančius raginimus keisti visomis bėdomis kaltinamą valstybės institucinę sąrangą, galima spėti, kad socdemai tikrai sugalvos konstitucinę reformą. Pavyzdžiui, prisimins seną planą paversti Lietuvą grynai parlamentine respublika, viliantis, kad kairuoliškos rinkėjų nuotaikos užtikrins ilgalaikį socdemų dominavimą. Arba atvirkščiai, stiprinti prezidento galias, viliantis, kad net ir viena penkerių metų kadencija yra pakankamai ilga dideliems darbams nuveikti. Taigi galima manipuliuoti atsakomybe ir prieš rinkėjus.

Kai valdžia šitaip nebranginama, nebrangina jos ir koalicijos partneriai. Artūras Paulauskas, nepaisant liberalų pažado remti jį prezidento rinkimuose, ramiai svarsto galimybę prieš šiuos rinkimus tartis su kairiaisiais. Taip jis pamiršta daug paprastesnį būdą tapti solidžiu politiku, nei politinės intrigos. Ta politinė jėga, kuriai valdant gyvenimas Lietuvoje po truputį pradės tvarkytis ne tik ekonomikos, bet ir saugumo, visuomenės sutarimo ir atsakingumo prasme, ilgam įsitvirtins politinėje arenoje.

Besitęsiančios intrigos, ministrų ir vyriausybių kaita gali tik sustiprinti įspūdį, kad valdžios Lietuvoje visai nėra. Tai ypač į naudą visokio plauko radikalams, šiuo metu imantiems pavyzdį iš kitų, didesnių bei mažesnių partijų, ir besivienijantiems. Ir labai daug žmonių gali susigundyti mintimi, kad reikia ne naujos politikos, o apskritai baigti politikuoti ir pasikliauti „stipria ranka“. Nei Murzos, nei Šustausko prezidentu lietuviai neišsirinks, bent jau ne dabar. Bet politikos nesutvarkys ir „savas“ kurios nors partijos prezidentas ar Konstitucijos keitimas. Reikėtų daugiau naujų idėjų ir pasiryžimo dirbti kartu. Dar prieš prezidento rinkimus.

Net ir būnant optimistu, tenka kalbėti apie valdžios krizę Lietuvoje. Tokiu atveju labai įdomus tampa trečias klausimas, kurį galima suformuluoti ir taip: „Kam tai naudinga?“ Tuo metu, kai niekas lyg ir nenori valdžios, o ją turintys nežino, ką daryti, šalyje svarbiausi ekonomikos reformai dalykai – energetikos, transporto ir ryšių įmonių privatizacija. Žiūrint atgal, svarbiausiu dešimtmečio įvykiu to gal ir nepavadinsi, buvo daug sudėtingiau sukurti rinkos ekonomikos pagrindus. Tačiau ateinančiame dešimtmetyje nuo šios privatizacijos ekonominė Lietuvos gerovė priklausys labai stipriai. Tada ir peršasi mintis, kad tikroji valdžia Lietuvoje – kelių verslo ryklių ir giminaičių klanų rankose. Politinės rietenos – politikams ir rinkėjams, o verslo „daryti“ tai nesutrukdys? Ir toks verslas sukurs gerovę tik nedaugeliui?

Taigi „Kokia finansinė grupė privatizuos „Lietuvos dujas“?“ Į šį klausimą lengviausia atsakyti: „Juk Antanas Bosas jau dabar visą dujų tiekimą kontroliuoja“ arba „Juk Bronislovui Lubiui jų labiausiai reikia, jo „Achema“ ketvirtadalį jų ir sunaudoja. O jis, žmogus, pinigų turi“. Nežinantieji arba nenorintieji žinoti, kas yra Bosas arba Lubys, atsakys: „Privatizuos turintys pinigų politikų draugai, o dujų kaina tikrai kils“. Po 2000 m. rinkimų į politiką atėjo nemažai verslininkų, stambių ir smulkesnių. Antai Viktoras Uspaskichas, tapęs Seimo nariu ir išpopuliarintas „Dviračio žynių“, – jau bemaž kultinė figūra.

Vis dėlto į galvą ateina beveik eretiška mintis: Lietuva jau yra pilietinė visuomenė. Su laisvais rinkimais, laisva spauda ir daugybe profesinių sąjungų, interesų grupių, nevyriausybinių organizacijų, fondų ir t. t. Tai juk ir yra pilietinės visuomenės pagrindas. Galbūt visos šios institucijos veikia ne visai puikiai, o pakankamai didelei žmonių daliai trūksta pilietinės politinės kultūros, idant galėtų pasinaudotų jų teikiamais privalumais, banaliai tariant, kovodami už savo teises. O štai didžiojo kapitalo įtaka demokratinėje politikoje yra neišvengiama. Jo atstovai pinigų ir ryšių turi jau dabar. Tačiau tai tik atspindi normalią demokratizacijos eigą. Galbūt ne pačią gražiausią jos pusę ir ne paskutinę stadiją. Vis dėlto verslininkai turi teisę ginti savo interesus kaip ir bet kuri kita visuomenės grupė. O išeidami į viešumą jie bent šiek tiek apriboja galimybes piktnaudžiauti savo resursais.

Pagrindinis vaistas nuo monopolizmo ekonomikoje yra konkurencija.

Artūro Paulausko susitikimas su socialdemokratinės opozicijos lyderiais: Algirdu Brazausku, Vyteniu Andriukaičiu ir Česlovu Juršėnu. 2001 m. kovo 8 d. ELTA

Privatizacijos tikslas ir yra didinti šią konkurenciją. Ir to tikrai negalima laikyti nepagrįsta liberalizmo dogma. Per pastarąjį dešimtmetį buvo galima įsitikinti, kad įmones valdant valstybei, kainos kyla taip pat, kaip ir jas valdant suomiams ar amerikiečiams. Tik papildomai dar didėja skolos ir mokesčiai, skirti joms apmokėti. Svarbu tik nepamiršti šio tikslo. Įmonių pardavimas užsieniečiams už vieną litą, norint nusikratyti problemų, arba išskirtinių sąlygų sudarymas, manant: „Kad tik greičiau ir brangiau nupirktų", neišspręs nei Vyriausybės, nei ekonomikos problemų. Taip pat kaip ir „lietuviško kapitalo" gynimas. Net jei manytume, kad tokiu gynimu užsiimantys politikai neturi jokių savanaudiškų interesų, jie turėtų suprasti, kad kol lietuviškas kapitalas nesutvirtės aršioje tarptautinėje konkurencijoje, gerovės visiems jis tikrai nesukurs. O kad tai nėra gyvenimo ar mirties klausimas – taip pat akivaizdu. Lietuvoje esama įmonių, kurios išgyveno toje konkurencijoje, nepaisant net ir daugelio trukdžių, kurių priežastis yra ta pati valstybė.

Kaip ir ekonomikoje, Lietuvos politikoje atsakomybės, idėjų bei realių darbų konkurencijos yra šiek tiek per mažai. Tiek „senojoje", tiek ir „naujojoje" Lietuvos politikoje – šiek tiek per daug asmenybių, įvaizdžių ir simbolių konkurencijos. Todėl ir naujoji politika tėra mažytis žingsnelis sprendžiant senas problemas. Tačiau pakankamai svarbus tuo, kad rodo dar ne visai išblėsusį žmonių optimizmą ir tikėjimą, kad galima ką nors pakeisti. Jei šis optimizmas išblės, konkurencijos ir demokratijos gali visai nelikti.

„Be Rusijos nėra Europos"

DARIUS ALEKNA kalbina HÉLÈ NE CARRÈ RE D'ENCAUSSE

Daug kas Lietuvoje vis dar negali suprasti Vakarų Europos dviprasmiško požiūrio į Rusiją: nuolatos kritikuodami ją už nesibaigiančius teisės pažeidimus, europiečiai visapusiškai jai nuolaidžiauja ir net pataikauja, sergėdami savo geostrateginius interesus. Šios pozicijos šaknys gilios – dar Victoras Hugo tvirtino: „be Rusijos nėra Europos". Nieko nepakeitė ir XX a. patirtis, kuomet sovietų Rusija kelissyk buvo išsižiojusi praryti visą Europą, ir, kita vertus, sovietų imperijos subyrėjimas. Lietuva su šia pozicija susiduria, mėgindama ieškoti Vakarų Europos pritarimo stojimui į NATO: pagrindinis argumentas prieš – šūkis „neerzinkime Rusijos!"

Ypatingu prielankumu Rusijai net šiame kontekste išsiskiria Prancūzija. Po Antrojo pasaulinio karo išlikusi tarp didžiųjų valstybių tik britų ir amerikiečių dėka, Charles'io de Gaulles'io vadovaujama ji išstojo iš NATO, pasuko „trečiuoju keliu", taip kartu leisdama stiprėti sovietų tvarkos įtakai ne tik Europoje, bet ir visame pasaulyje. Ypatingi santykiai su „neaprėpiamos teritorijos" Rusija (prisiminkime Napoleono žygį), atominis ginklas bei „nepriklausoma" užsienio politika turėjo atkurti Prancūzijos kaip pasaulinės galybės statusą. De Gaulles'io pradėtą demonstratyvaus flirto su Kremliumi politiką tęsė ir Pranšois Mitterand'as, jos laikosi ir dabartinis prezidentas Jacques'as Chiracques'as.

Šių metų balandžio 23–25 d. Vilniuje vyko UNESCO surengta „Civilizacijų dialogo" konferencija, kur prezidentui Chiracques'ui atstovavusi Hélè ne Carrè re d'Encausse, sutiko išdėstyti savo požiūrį į Rusiją ir Europą „Naujojo Židinio-Aidų" skaitytojams.

Hélè ne Carrè re d'Encausse (g. 1929) ki -lusi iš Rusijos aristokratų šeimos. Istorikė, politikė, habilituota daktarė, Prancūzijos akademijos narė (1990), įtakingiausia sovietologė Prancūzijoje, daugybės knygų autorė. Dėsto Paryžiaus universitete, Paryžiaus politinių studijų institute, yra buvusi Slavų instituto Paryžiuje direktorių tarybos narė, eina pareigas Rytų ir Vakarų saugumo tyrimų institute (*East-West Institute for Security Studies*) Niujorke, yra Prancūzijos diplomatijos archyvų viceprezidentė.

Carrè re d'Encausse labiausiai išgarsėjo savo knygoje *L'Empire éclaté* (1978) taikliai numačiusi Sovietų Sąjungos subyrėjimą iki amžiaus pabaigos, griaunančiomis jėgomis pirmiausia laikydama nacionalinį imperijos tautų nepasitenkinimą, stiprėjantį musulmonų pasaulio spaudimą ir demografinę Sovietijos krizę. Kitos knygos: *La politique soviétique au Moyen-Orient* (1975), *Lénine, la révolution et pouvoir* (1979), *Staline, l'ordre par terreur* (1979), *Le Grand frè re* (1983), *Le Grand défi: Bolcheviks et nations, 1917–1930* (1987), *Le Malheur russe* (1988), *Victorieuses Russie* (1992), *Nicolas II: la transition interrompue* (1996) ir dar daug kitų.

Kaip politikė, Carrè re d'Encausse priklauso Prancūzijos dešiniųjų RPR-UDF sąjungai, savo politinę liniją kildinančiai iš generolo Charles'io de Gaulle'io idėjų. Ji yra laikoma artima prezidento Chiracques'o patarėja, o 1994 m. pagal RPR-UDF sąrašą išrinkta Europarlamento nare.

Už pokalbio su Hélè ne Carrè re d'Encausse galimybę redakcija dėkoja Prancūzijos ambasadoriui Lietuvoje ponui Jeanui Bernardui Harth'ui. Už leidimą perspausdinti Rowano Genno piešinį – *National Review* redakcijai.

Valstybės ir šalys – keistos būtybės, tarsi žmonės. Vienos mums tiesiog patinka, kitos – labai patinka... Kuo jus traukia Rusija, kuo žavi?

Dviem dalykais. Pirmiausia – didele kultūra, kurią aš labai gerai pažįstu: rusų literatūra, kalba, istorija; aš galiu rusiškai parašyti knygą, skaityti paskaitas. Manau, kad tai nepranokstama kultūra. Kita priežastis – Rusijos istorija: ji ypatinga, šios šalies likimas itin savitas. Manau, kad šioje didžioje šalyje, kurios istorija – visas tūkstantmetis, slypi tarsi amžina nelaimė ir nuolatinė pastanga peržengti istorijos sunkumus, sukurti modernią šalį, ir mane tai žavi. Kaip istorikė, lygindama visuomet mačiau, kad Jungtinių Valstijų ar mano šalies, Prancūzijos, istorija visada klostėsi palyginti laimingai. Be abejo, būta tragiškų įvykių, bet apskritai tai laiminga istorija, leidusi tautai augti, skleistis, daug ko pasiekti. Rusijos

istorija – visiška priešingybė, ir tai tragiška. Mane tai keri. Aš nuolatos klausiu savęs, kada ši istorija pasuks normalia vaga.

Jūs puikiai išmanote ikisovietinę, sovietinę ir posovietinę Rusijos istoriją. Ko yra daugiau tarp šių laikotarpių – ar skirtumų, ar panašybių?

Pirmiausia turiu pasakyti, kad žvelgiant į visą Rusijos nelaimės istoriją, nuo XVIII a. pradžios, bet ypač XIX a. pabaigoje ima atrodyti, kad Rusija galbūt išsikapstys iš šios katastrofos. Tai visiškai aišku, XIX a. pabaiga ir XX a. pradžia buvo puikios: 40–50 metų plėtros, ekonominio ir intelektinio augimo. Nereikia pamiršti, kad Didžiojo karo išvakarėse, 1914 m. 80% to meto kartos vaikų lankė mokyklas ir mokėjo rašyti. Tai rodo tikrą dvasios revoliuciją. Rusijos modernėjimas buvo prasidėjęs, bet jį nutraukė karas – Rusijai dar kartą nepasisekė.

Sovietinė epocha buvo visiška nesėkmė, niekuo nepateisinamas grįžimas atgal. Tą laikotarpį reikia priimti kaip Rusijos istorijos tarpsnį, trukusį tris amžiaus ketvirčius. Tai buvo regreso laikotarpis, išskyrus galbūt švietimo sritį, išlaikiusią senąją Rusijos kryptį. Tai nebuvo prarasta, bet visa kita – didžiausias nuosmukis.

Norėdama iš viso to ištrūkti, Rusija paskutinį XX a. dešimtmetį turėjo daugiau sunkumų nei bet kuri kita šalis. Rusija, žinoma, turtingesnė už visas kitas šalis savo ištekliais, nepaisant sugriuvimo, ji stipri šalis, bet už savęs ji turi tris ketvirčius amžiaus komunizmo, ko nėra patyrusi jokia kita šalis. Kita blogybė, kuri tam tikrais laikotarpiais gali būti ir teigiamybė, bet dabar jau nėra: Rusijos teritorija pernelyg didelė, kad būtų galima ką nors sukurti jos milžiniškoje erdvėje. Sunku įtikinti kokios nors politikos būtinybe žmones, kuriuos nuo tavęs skiria dešimt valandų.

Šiandien Rusijos gyventojai daug homogeniškesni, Rusija tokia buvo tik XVI a., bet vis tiek dar yra 20% gyventojų nerusų, ir nesu tikra, kad gyventojai turėtų sudaryti homogenišką masę. Tautoje gali būti kultūrų įvairovė, ir ši problema gali skatinti ne tiek asimiliaciją, kiek sugyvenimą. Pažiūrėkite į totorius: jie jau nuo XVI a. gyvena kartu su rusais, taigi

Hélène Carre` re d'Encausse. 2001.
Tomo Vyšniausko nuotrauka

tai įmanoma. Bet kai pažvelgiame į čečėnus, kurie su rusais gyvena tik du amžius... Ką su jais daryti? Manau, vienintelis dalykas, ką vertėjo padaryti, tai su jais atsisveikinti. Bet dabar jau vėlu.

Rusijoje galima pastebėti tokį savitą psichologinį fenomeną, kurio neturi kitos visuomenės: komunizmą visur atnešė SSRS, bet jo niekas neatnešė rusams, tik jie patys. Tam tikra prasme jie atsikratė to, kas yra jų pačių istorija. Jūs, lietuviai, galite pasakyti, kad tai rusų istorija ir kad jūs nieko apie tai nenorite žinoti. Bet jie negali taip pasakyti. Tai jų pačių kaltės istorija, o atsiplėšti nuo savęs yra labai sunku, ypač kai neturi kitos atminties.

Pagaliau Rusija neturi valstybės. Kiti taip pat neturėjo valstybės, bet prisiminimai apie ją dar nebuvo tolimi. Sovietinė sistema nebuvo valstybė, tai buvo partija. O turint tokią teritoriją valdyti 150 milijonų gyventojų, kai partija suiro... Partijos, apie kurią niekas nebenorėjo nieko girdėti, tinklas nugrimzta ir lieka gelmėse, o valstybės nėra. Manau, kad tai paaiškina daugelį rusų problemų.

Tad jie neturėjo valstybės ir alternatyvaus elito. Ir kurti reikėjo iš to paties. Kartą Borisas Jelcinas man pasakė: „Aš – senas aparatčikas. Aš žinau, ką moku daryti. Sąžinė man sako, kad tai buvo blogai. Aš mokėjau sulaužyti, kas buvo, bet nežinojau, ką daryti toliau“. Beje, šitai jis sakė jau pasitraukęs. Pirmas jam iškilęs klausimas buvo, kaip padaryti, kad pasikeitimai būtų nebesugrąžinami. Iš esmės kaip tik todėl jis padarė labai sudėtingą dalyką, pasirinkdamas politinį, o ne ekonominį sprendimą – reformos nebuvo vykdomos, nes buvo politiškai svarbu išardyti sistemą, idant būtų sukurta grįžti atgal neleisianti situacija. Jelcinas suprato, kaip sunku kurti. Galbūt jis ne visuomet gerai suprato problemų mastą, bet turėjo puikią intuiciją. Tačiau Putinas – kitos kartos, kito išsilavinimo žmogus. Jis geriau suvokia, ką reikia daryti. Manau, kad jis geriau už Jelciną supranta katastrofos mastą ir užmojų didumą. Tai paaiškina, kodėl jis eina mažais žingsneliais.

Nemanau, kad Rusija prarado dešimt metų. Ji tikrai prarado laiko ekonominėms reformoms, bet ji pasiekė, kad senoji sistema nebegrįžtų. Komunistai nė karto nelaimėjo rinkimų – tai labai svarbu, nes jie turi dar gyvą aną aparatą. Jie galėjo laimėti prezidento rinkimus 1996 m., ir čia reikėjo Jelcino genijaus, kad jiems sutrukdytų. Ir dabar matome, kad ne komunistai valdo Rusiją – tai puiki pergalė. Nebuvo pilietinio karo, net sąskaitų suvedinėjimo – tai ypatingas atvejis toje šalyje, žinant, ką ten padarė komunizmas. Taip pat nebuvo bado, kitų baisių nelaimių.

Yra dar vienas klasikinis Rusijos istorijos fenomenas: kiekvieną kartą, kai valstybė sunykdavo, atsirasdavo mažyčių šalį skaidančių valstybėlių – iš to sudaryta visa Rusijos istorija. Dabar po truputį restauruojamas centrinės valdžios autoritetas. Aš daug kartų buvau Urale. Uralo gubernatorius yra didelės valstybės galva, labai

turtingas, ir jis daro viską: prekiauja su užsieniu, pardavinėja žemės gelmių turtus ir jam visiškai nusispjauti į Maskvą. Kartą aš jo paklausiau: „Ką jūs pervedate centrinei valdžiai?“ Jis išpūtė akis: „O kodėl jūs norite, kad aš ką nors perves čiau centrinei valdžiai“? Taip, ji jam nebeegzistavo. Tad aš manau, kad prasideda valstybės atkūrimas, ir dar toli gražu iki jo pabaigos.

Esama ir kitų įdomių ženklų. Pavyzdžiui, atsiranda plonytis tikrų jaunos kartos verslininkų sluoksnis, taip pat po truputį gimsta ir vidurinysis sluoksnis. Tad sociologiniu požiūriu galima įžvelgti permainų. Sociologiniu požiūriu visa senoji karta yra pasmerkta biologiškai, ji – visiškas stabdys. Bet Rusija turi labai daug gamtinių išteklių, kuriuos taip pat reikia gerai panaudoti, ji turi labai išsilavinusią visuomenę ir tuo remdamasi pradeda atsikurti. Visokie patarimai, kad lenkai padarė taip, o vengrai anaip, neturi jokios prasmės, nes pasaulyje tai unikali padėtis, ir net kinai neturi panašios patirties.

Ir dar vienas dalykas. Aš visiškai nemanau, kad labai blogai, jei valstybei vadovauja tipelis iš KGB, nes nerepresinė KGB dalis jau 30 metų buvo paprasčiausias administracinis organas, Rusijos ENA (*Ecole Normale d'Administration*, aukštuosius valstybės pareigūnus ruošianti Prancūzijos mokykla – *D. A.*), vienintelė įstaiga, kur žmonės išmokdavo administruoti, nes partija, kaip aukštuosius valdininkus parenkanti institucija, jau 20–30 metų buvo diskredituota. Kai tai sakai, žmonės nustemba, bet tai tiesa. Todėl Rusijai vadovaujantis žmogus nėra genijus, tai tiesiog žmogus, šiek tiek pažįstantis išorinį pasaulį. Pramoninis šnipinėjimas užsienyje – puiku, taip galima sužinoti daug daugiau, nei tupint užsidarius kabinete, kaip darė visi sovietiniai partijos funkcionieriai. Kita vertus, savo ryšių su KGB dėka jis turbūt apytikriai suvokia padėtį šalyje.

Kokie veiksniai, jūsų manymu, formuoja jaunojo, šiandien ir rytoj į valdžią ateisiančio Rusijos politinio elito idėjas?

Jaunasis politinis ir ekonominis elitas yra puikus, ypač ekonominis. Jis kito tipo, nebe to, kuris prieš dešimt metų viską privatizavo. Viskas keičiasi labai greitai. Anie labai turtingi, su jais viskas gerai, bet jie jau nueina nuo scenos. O jaunasis elitas, verslininkai, turintys apie 35 metus, ypač išlikę po 1998 m. krizės, yra labai protingi, dažnai studijavę užsieniuose. Žinoma, nereikia turėti iliuzijų, dažniausiai tai aparatčikų sūnūs. Jie nori į Rusiją perkelti Vakarų modelius, sukurti vartotojišką, racionalią visuomenę. Įdomu, kad Putinas perima jų idėjas, jis ir pats sako, tarsi siūlydamas

Vladimiras Putinas. Romano Genno pieš. (*National review*, 2001 04 02)

savitą istorinį kompromisą: „Jūs esate visiškai nelegalioje padėtyje, bet aš to nenoriu žinoti. Aš nenoriu reikalauti, kad jūs sugrąžintumėte į šalį tai, ką jūs paslėpėte – žinia, veik visi išveža nacionalinį kapitalą, – bet jūs turite dalyvauti ekonominiame gyvenime, nes jūs tai mokate daryti“. Nežinia, ar tai veiks, ar ne, bet tai turbūt vienas svarbiausių toje šalyje vykstančių dalykų. Matyti, kaip atsiranda verslininkai, kurie galbūt yra šalies ateitis, ir daugelis jų dalyvauja politikoje. Bet čia ir yra problema, nes visose valstybės institucijose jau 30 metų sėdi tie patys, ir juos reikia išvaikyti.

Tad *grosso modo* naujoji karta ekonomikos požiūriu yra racionali, liberali, kapitalistiška, bet politikos požiūriu įsitikinusi, kad šalyje reikia tvarkos. Ne stalininės tvarkos, bet tiesiog tvarkos. Reikia autoriteto, reikia valstybės, ir to vakariečiai nesupranta. Jie mano, kad valstybės kūrimas yra totalitarinis veiksmas. Galai griebtų, tai nėra totalitarinis veiksmas, mes patys kūrėme savo valstybę, visiems jos reikia. Užduotis nepaprastai didelė – ne tik atsikratyti komunizmo, bet ir sukurti normalią visuomenę, o šitai, be jokių abejonių, gali padaryti tik valstybė, susiedama visa, kas yra šalyje.

Taip pat Rusijoje esama nuostatos, – ir čia lietuviai man galėtų pasakyti, ar sakau tiesą, – atsisakyti imperijos. Jei nepaisysime nostalgininkų, rusai yra įsitikinę, kad imperija jiems kainavo labai brangiai, ir jie nieko nebenori apie ją girdėti. Jie dar turi 150 mln. gyventojų, 17 mln. km^2 ir tūkstantmetę istoriją. Jie nebėra supergalybė, bet nori būti gerbiama valstybė. Bet tai nereiškia būti imperija. Jie atgaus tarptautinę įtaką, kai sukurs valstybę. Mano supratimu, jiems reikia saugoti šią nuostatą, ir tuomet, išlaikant tokią Rusijos evoliuciją, ateityje galima tikėtis taikos. Jeigu jie tai darys, saugodami tik išorę, tai bus klaida. Aš nesakau, kad taip negali atsitikti po 20-30 metų, kai jie atkurs savo galią.

Tačiau rusai supranta, kad jų laukia nepaprastai didelė užduotis, didesnė negu kieno nors kito pasaulyje, kad dar kartą jie turi pamėginti įveikti savo katastrofą, daug didesnę už paskutiniąją, nes subyrėjo kaip tik imperija. Ir visa jaunoji karta supranta, kad visiškai neaišku, kada vėl pasitaikys

tokia galimybė. Tai, ką jums sakau, nėra visiškai politiškai korektiška, bet galbūt tai nėra netiesa.

Koks stačiatikių Bažnyčios vaidmuo šiuolaikinės Rusijos visuomenės gyvenime? Ar ji daro kokios nors įtakos valstybės politikai?

Stačiatikių Bažnyčia, jei žiūrėsime į patriarchą, kaip ir visa kita, yra sovietinis palikimas. Čia taip pat reikia atsinaujinimo. Patriarchas buvo išrinktas pagal nomenklatūros sąrašą, ir dabartinis, ir ankstesnysis patriarchai buvo išrinkti partijai pritariant. Beje, tai nėra blogas žmogus, ir aš nesakau, kad jis nėra Bažnyčios žmogus ta prasme, kokią mes suteikiame šiems žodžiams, bet čia reikia atsinaujinimo. Rusai puikiai supranta, kad stačiatikių Bažnyčia išgyveno tik ypatingo sandėrio su valstybe ir partija dėka. Todėl situacija labai dviprasmiška. Visi sutartinai mano, kad ji turėtų išsivalyti, pasikeisti, kad būtų tikra Bažnyčia.

Jelcinas juto problemą, nes matė, jog Bažnyčia reikalinga. Jis kaip tik todėl prisiekė patriarcho akivaizdoje – manė, kad Bažnyčia bus vienas iš ugdančių valstybės įrankių. Bet čia Bažnyčia buvo išmintinga, taip pat ir patriarchas: jis suprato, kad tai labai pavojinga, kad šiuolaikinė valstybė turi būti pasaulietinė, ir Bažnyčia neturi dalyvauti politiniame gyvenime. Manau, kad, nepaisant visų savo trūkumų, stačiatikių Bažnyčia parodė didelę išmintį ir pakankamą supratimą, kas yra šiuolaikinė valstybė. Tai labai sudėtinga, nes pats valstybės galva, Putinas, kuris, atrodo, yra tikintis (visų nuostabai jis labai tikintis, praktikuojantis žmogus, jis labai atvirai apie tai visiems kalba ir, manau, nemeluoja), mano, kad valstybei reikia Bažnyčios, bet ji laikosi atokiai, ir intelektinis elitas palaiko šį Bažnyčios pasitraukimą. Bet visuomenei reikia Bažnyčios, kad ji galėtų moraliai augti, valstybei reikia Bažnyčios, kad įtiktų visuomenei, o Bažnyčia mano, kad reikia išlaikyti 1917 m. susirinkimo kryptį, t. y. atsiskyrimą nuo valstybės. Visi apie tai pamiršo, bet 1917 m. vasarį įvykęs Susirinkimas doktrinos klausimais stačiatikių Bažnyčiai yra nepaprastai svarbus, kaip katalikams Vatikano II Susirinkimas. Tad jei Bažnyčia sugebės tęsti šią liniją, ji gali sulaukti *aggiornamento* ir būti labai naudinga visuomenei.

Šiandien kur kas mažiau nei prieš keletą metų kalbama apie Pietų ir Šiaurės konfliktą, apie musulmonų pasaulio grėsmę krikščionių pasaulio stabilumui. Ar tai buvo klaidinga hipotezė? Ar Rusijai realiai grasina musulmonų pasaulis?

Ne, tai tikras dalykas. Pirmiausia tai Rusijos problema. Musulmonų valstybės yra greta jos sienų, tai buvusios SSRS respublikos, kitos yra jos viduje – totoriai, baškirai. Manau, kad čečėnus reikia palikti nuošalėje, nes čečėnai – neišspręsta problema. Bet Dagestanas, visos musulmonų bendruomenės aplink Volgą pirmiausia turi vidaus gyvenimo matmenį. Kitas, išorinis, matmuo – senosios SSRS valstybės, ir jos taip pat labai svarbios: naftos kelias eina per jas, jos gyveno kartu, tad, be abejonių, yra labai susijusios tarpusavyje, jose vis dar didelės rusų bendruomenės, tad atskirti jas ekonomiškai yra nepaprastai sunku.

Rusija išmintingai suprato, kad reikia pripažinti, jog jos viduje gyvena labai savitos bendruomenės. Rusijos federacijos konstituciją reikia peržiūrėti, nes pagal ją visų 89 federacijos narių teisinė sistema bei tvarka turi būti visiems ta pati, o iš tikrųjų taip nėra: totoriai turi savo teisinę sistemą, baškirai taip pat, ir jie nori būti ypatingos valstybės. Rusija turi būti veikianti federacinė valstybė su minimaliu centrinės valdžios autoritetu ir kartu pripažinti šį specifiškumą. Kaip tik šito vakariečiai niekada nesupranta. Būsimoji tvarka Rusijoje priklausys nuo kompromiso tarp rusų ir didžiųjų nerusiškų civilizacijų.

Sunkumų prideda tai, kad prie Rusijos sienų esama didžiųjų musulmonų valstybių. Kazachstanas ir Uzbekistanas – tai valstybės su gausybe išteklių, panašiai kaip Rusija. Jos šiandien turi daugybę problemų, bet potencialiai jos turtingos. Ir sovietinės sistemos dėka jos yra daug modernesnės negu toliau esančios musulmonų valstybės. Ir jei Rusija ras vidinę pusiausvyrą, santykiai su pietiniais kaimynais pagerės. Beje, įdomu pastebėti, kad istorija su Čečėnija visai netrikdo santykių su kaimyninėmis musulmonų šalimis. Tai sovietinės sistemos nuopelnai: jos nėra ekstremistinės musulmonų valstybės, ir joms visai neįdomu turėti reikalų su fanatikais čečėnais. Čečėnams į pagalbą niekas neina, niekas nenori veltis, ir tik vakariečiai jais domisi.

Geografijos nepakeisi. Kaip jūs niekur negalite pabėgti nuo Rusijos, ji šalia jūsų, taip rusai negali pabėgti nei nuo uzbekų, nei nuo kazachų, nei nuo kitų. Ten esančios rusų bendruomenės galėtų grįžti į Rusiją, bet problema ta, kad jie negali išvykti visai laisvai. Rusijai tai net tarptautinių santykių problema, nes prezidentas Nazarbajevas nenori, kad jo rusai išsikraustytų, nes jam jų reikia, tai jo valstybės gyventojų dalis. Maža to, su jais nėra gerai sutariama. Tai revanšas ankstesniam Maskvos viešpatavimui.

Ar po didžiojo Prancūzijos ir Vokietijos susitaikymo Rusija vis tiek lieka pagrindinė atsvara Vokietijai?

Šiandienė tarptautinė padėtis, kaip ją mato Prancūzija, laikydamasi savo nacionalinių interesų, nėra lošti priešinant vieną kitam. Viena vertus, pagrindinis Europos ramstis – Prancūzija ir Vokietija. Kartais tarpusavyje būna įtampėlių, bet jos negali paslėpti fakto, kad jau pusė amžiaus Europa kuriama pagal bendrą planą. Kita vertus, iš tiesų esama papildomų interesų suartinti Prancūziją ir Rusiją paprasčiausiai todėl, kad esame du kontinento pakraščiai. Geografija kartais vaidina įdomų vaidmenį. Ir tai,

kad SSRS labai domėjosi Prancūzijos diplomatija, ir kad Rusija domimasi taip pat, – prezidentas Miterrand'as tai suprato, Chiracque'as taip pat, taip daroma ne todėl, kad lenktyniautumėme su vokiečiais. Ne, tai plaukia iš Prancūzijos požiūrio, kad be Rusijos nėra Europos. Taip sakė Victoras Hugo, visi taip sako. Esu visiškai tikra, kad mūsų pozicija remti Rusiją kyla ne iš to, kad vokiečiai yra Prahoje, Budapešte ir taip toliau. Mūsų vizija apima visą kontinentą. Charles'is de Gaulle'is visada sakydavo, kad Europa driekiasi nuo Atlanto iki Uralo. Vokietijos vizija, be abejo, daug žemyniškesnė. Mes esame skirtingos šalys, bet reikia, kad mūsų požiūriai sudarytų pusiausvyrą. Tada galės išlikti Prancūzijos–Vokietijos ramstis Europai. Jeigu pasirinktumėme siauresnę, vokišką Europos versiją, Prancūzijos–Vokietijos ramstis nebūtų labai tvirtas. Tai paaiškina, kodėl mes atidūs Rusijai.

Ar yra kokia nors vieninga Europos politika Rusijos atžvilgiu, ar Prancūzija, Vokietija ir Didžioji Britanija kiekviena turi savo tikslų?

Į šią problemą galima žiūrėti dvejopai. Vokietijos požiūris nėra Europos požiūris, tai vokiečių požiūris. Visiškai aišku, kad jie mato tik vieną kontinento dalį. Britanijos požiūris – tai ne Europos, bet Amerikos požiūris, nors anglai ir žengia Europos link. Jų manymu, Rusija bus tai, kuo jai būti nuspręs Jungtinės Valstijos. Manau, kad nepriklausomiausią požiūrį turi Prancūzija, taip pat Italija, kurios požiūris pakankamai artimas mūsiškiam. Tad mūsų požiūris, be abejonių, europinis.

Įdomu, kaip ši problema atrodo Rusijai, nes tai kitas įdomus klausimas. Visų pirma, čia ji regi savo idealą, Europa – amžina jos svajonė. Šito nesupratus, bijau, pasikartos tai, kas buvo tarpukariu. Esu istorikė, ir man visur vaidenasi Versalio taika. Manau, kad jokiu būdu negalima kartoti to, kas buvo padaryta. Negali būti atstumtų šalių. Rezultatas – Hitleris ir visa kita. Niekas neatstumia tame pačiame kontinente esančių šalių. Galima atstumti Australiją, ji toli ir neturi jokios reikšmės.

Rusija laiko save Europos šalimi, ir jei susikurs vieninga Europa, ji dėl to nesisielos. Tai nereiškia, kad ji įsijungs į Europos institucijas – tai labai didelė šalis, esama veikiau institucinių priežasčių, kodėl Rusija negali tapti Europos nare. Bet manau, kad formuluotę galima rasti.

Šiandien Rusijos vizija europietiška. Reikia nepamiršti, kad tik prieš dešimt metų ji buvo supergalybė. Šiandien ji nulis. Tačiau tokia didelė šalis negali nuliu likti, čia nereikėtų klysti. Arba ji žlugs ir tuomet savo kontinente turėsime anarchiją, ir, turiu pasakyti, nebus linksma niekam, ypač tiems, kas arti. Jei nebus anarchijos, tai šalis atsikurs – po kokių 20-30 metų. Neįmanoma, kad šalis, turėjusi tokių gamtos išteklių, žmonių ir intelektualinių resursų, staiga išnyktų iš istorijos.

Pasaka, kad Rusija pasuks į Aziją, kad tai Eurazijos šalis, mano galva, visiška nesąmonė, tik keletas kvailių apie tai svajoja. Azija Rusijai – atsvara, jie tarsi nori pasakyti, kad štai mes, Rusija, mokame lošti ir Azijoje. Iš tiesų ateis laikas, kai Rusija susigrąžins savo vietą tarptautiniame gyvenime. Ir čia Rusija turi keletą galimybių: europinė – gera galimybė. Ji dalyvaus žemyno sutartyse ir taikoje. Kita galimybė – jai vėl tapti supergalybe. Tocqueville'is rašė: pasaulyje tėra dvi panašios valstybės – Jungtinės Valstijos ir Rusija, ir ateis laikas, kai pasaulio žemėlapyje jos susidurs. Tai buvo tiesa SSRS laikais ir galbūt kada nors vėl bus tiesa. Europos Sąjungos keičiama geografija atitinka mūsų interesą, kad šios dvi galybės neliktų viena prieš kitą. Bet dabartinė situacija, kai tėra viena supergalybė, nėra patenkinama. Tarptautinės taikos požiūriu tai pragaištinga padėtis.

Tad sakyčiau, kad ideali situacija būtų prisitraukti Rusiją į Europą. Ne tokia ideali situacija būtų palikti ją augti vieną. Atstumti Rusiją, kuri už savęs turi atsvarą Azijoje, būtų negerai. Todėl manau, kad, svarstant apie ateitį, reikėtų mąstyti Europos sąvokomis. Iki šiol rusai ištikimi savo europinei lemčiai, bet nereikėtų jų nuo jos atstumti.

Ar manote, kad Centrinė Europa gali virsti politiškai įtakingu europinės politikos regionu, bent jau tokiu kaip Skandinavijos šalys, ar, priešingai, jis dar labai ilgai liks trečioje politinių žaidėjų lygoje?

Nemanau, kad Centrinės Europos svarba priklausytų nuo Rusijos silpnumo, nes jei taip būtų, aš nenorėčiau būti Centrinėje Europoje po 20–30 metų. Centrinės Europos svarba priklauso pirmiausia nuo gebėjimo išspręsti savo problemas ir nuo šio regiono plėtros Europos Sąjungoje. Nebebus Vidurio Europos su savo specifinėmis problemomis. Tai bus vienas iš mūsų kontinento elementų. Todėl manau, kad Vidurio Europos šalims taikiai gyvuoti leis tik savo statusą atgavusi Rusija. Jei ji neturės šio statuso ir liks nuošalyje stebėdama, kas vyksta, tuomet geriausia būti kuo toliau nuo čia ir kuo greičiau emigruoti į Jungtines Valstijas. Negalima silpninti šalies silpnumo, ypač kai šalis gyva – žinoma, kur tai veda. Galima mėginti daryti tai, ką šiandien daro Jungtinės Valstijos – apsupti Rusiją iš visų pusių, į šoną nukreipti naftos kelius, bet tai nepaprastai didelės galybės žaidimai. Jungtinės Valstijos toli, tad niekuo nerizikuoja. Ir rusai tai žino, sakyčiau, kad jie priima amerikiečių žaidimą, nes Jungtinėms Valstijoms nieko negali padaryti. Bet Europoje niekas nepalaiko Jungtinių Valstijų. Labai dideli dičkiai gali taip daryti, bet po 20-30 metų iš jėgos pozicijų riktelėjęs tėvas paaiškins, kas čia svarbiausias. Negalima visą laiką tikėtis amerikiečių skėčio, nes, pasikeitus prezidentui, gali pasikeisti ir skėtis, arba susiskleisti. Išvada galėtų būti tokia: istorija nesikartoja, bet šio to išmoko, ji mus išmoko elgtis.

Žmonės iš gatvės

EGIDIJUS VAREIKIS

Prieš kelis ar keliolika metų stebėdamas septynių galingiausių pasaulio valstybių vadovų susitikimą, vadinamąjį *G7*, pagalvojau, – štai pasaulio valdžia, štai tie, kurie lemia mūsų planetos egzistenciją, parenka civilizacijos raidos kelius ir finansuoja žmogiškosios būties projektus. Štai žmonės, nuo kurių priklauso karas ir taika, ne tik Europos ar Šiaurės Amerikos, bet ir kitų kontinentų likimas.

Tuomet mintys atrodė logiškos ir savo vietoje. Atrodė, kad jei šie žmonės nesipyks, pasaulio tautos taip pat nenorės konfrontuoti, vienos kitas žudyti ar niokoti savo gamtinę aplinką, nuo kurios priklauso ir *Homo sapiens* fizinė egzistencija.

Buvau neteisus. Valstybių, net ir didžiųjų, vadovai yra lengvai pažeidžiami. Tiesa, ne taip jau stipriai juos žeidžia karai ar finansiniai skandalai, – tam esama pakankamai tvirto imuniteto. Kur kas lengviau jų galias ir autoritetą gali pakirsti netikėtos epidemijos, snukio ir nagų ligos ar kiti gamtos kataklizmai, jie staiga pasiduoda panikai viešai deginti gyvulius ar nebevalgyti jautienos, atleidinėja ministrus, kurie bando tvirtinti, kad pasiutusios karvės nusineša kur kas mažiau aukų nei iš pažiūros nekaltas gripas ar taikos palaikymo operacija... Didžiuosius gali pakirsti ir žiniasklaida, pasivadinusi ketvirtąja valdžia ir mananti, jog privalu būti ten, kur trys „oficialios“ valdžios susvyruoja ar elgiasi ne taip; nebūdama šventa, ji bando užsidėti istorijos šventuolės aureolę.

Tačiau ir žiniasklaida pažeidžiama bei pasiduodanti diktatui tų, kuriems tarnauja. Tad kas gi Tas – lemiantis išorinį pasaulio veidą, atskirų politikų ir didelių tautų likimus?

Galbūt vieniems teks giliai atsidusti, sužinojus, jog tai ne tankas ir ne doleris, kitiems – jog tai ir ne Dievas. Svetimi tankai XX a. buvo priversti palikti net visiškai neginkluotas šalis, antai Lietuvą, o visi Amerikos ir pasaulio pinigai nenupirko nei Hitlerio, nei Stalino, leisdami jiems savaip sukti istorijos ratą. Dievas? Dabartinių didžiųjų politikų protėviai, atskyrę vadinamąją civilinę valdžią nuo bažnytinės, nusprendė, kad religija politikos neveikia, politikai reikia proto, o ne tikėjimo.

Viskas daug paprasčiau – didysis Tas yra *Homo sapiens* individų masė, rinkėjas arba mitinis „žmogus iš gatvės“. Kaip tik jam tarnauja žiniasklaida, jam reikia dolerių ir nepasiutusių karvių skerdienos, jo poreikių ir kaprizų žaisliukas iš esmės yra net galingiausių valstybių vadovai, nes žmogus iš gatvės juos išrenka ir nušalina. Žmogus iš gatvės nesibodi griauti globalizacijos problemų forumų, nesiliauja protestuoti, kai kas nors nepatinka, nesidrovi tvoti į veidą valstybės vadovui. Jo poreikiams patenkinti reikalaujama, kad tikėjimas „modernizuotųsi“, o Bažnyčia imtųsi nepabaigiamų reformų, idant gyventi būtų patogu ir aukotis būtų galima komfortabiliai, skrandis būtų pilnas, turėtų kur ganytis akys, liktų laiko savo būties apmąstymams.

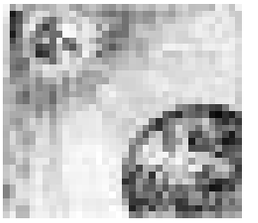

Žmogus iš gatvės turi nepaprastą galią. Logiška ir protinga antikinės Graikijos demokratija sunyko, paskendusi populistiniuose sprendimuose, kuriuos lėmė tiesioginė demokratija – to paties žmogaus iš gatvės valdžia. Roma su racionalia teisine sistema ir protinga valstybės sąranga virto bejėgiu dinozauru, maitinančiu duona ir žaidimais daugiatūkstantes gatvės minias, turėjusias teisę to reikalauti. Vėliau tos pačios minios talkino barbarams griaunant Romą ir mintant romėniško dinozauro dvėseliena. Ne kokių nors mąslių teisininkų ar valdovų, o gatvės reikalavimu atsirado viešos mirties bausmės ir „pilietinio“ pasmerkimo ar nepaklusnumo akcijos, gimė revoliucijos ir populistinės diktatūros, gatvė nuspręsdavo, kuris didvyris, o kuris – niekšas. Anot Zbigniewo Brzeziñskio, minios prasilavinusių ir savo sprendimų galia įtikėjusių plebėjų buvo substratas didžiausioms XX a. nelaimėms atsirasti. Fašizmo ir komunizmo vadai irgi būtų bejėgiai be žmonių iš gatvės. Tai ne vadai, o jų vedami raštingi ir sąmoningi plebėjai išsižudė taip, kad Europa XX a. neteko per 160 milijonų gyventojų.

Pridursiu ir vieną labai asmenišką pastebėjimą. Pakankamai krikščioniškų pažiūrų nūdienos politikas, dėl tų pačių žmonių iš gatvės kerštо baimės nepanorėjęs skelbti savo vardo viešai, prasitarė supratęs, jog jo laimėjimai ekonomikos ir politikos srityse, jo pastangos remti meną ir mokslą galiausiai uždėjo jam dar vieną „pareigą“ – iš savo lėšų rūpintis ir tais, kurie sąžiningoje konkurencijos kovoje tiesiog nedalyvavo; tenkinti įgeidžius tų, kurie niekados už save nekovoja. Tai ne kokie nors likimo nuskriaustieji, tai išsilavinę ir pamaitinti, gerai žinantys, kas jiems priklauso.

Tačiau nekalbėkime vien negatyviai. Tie patys žmonės iš gatvės, patikėję Dievu, laisve, morale ir kitokiais „neracionaliais“ dalykais, buvo ir dainuojančių ar aksominių revoliucijų herojai, jų kantrybės dėka išsaugota laisvė. Jie privertė imperijas keisti savo pažiūras ar bent jau skaitytis su elementariu žmogiškumu. Žmogus iš gatvės gali kurti, ir kaip tik todėl turime visus šiandienės civilizacijos pasiekimus, taip pat ir globalizacijos perspektyvą. Bet ir moralios revoliucijos ilgainiui suryja savo vaikus. Globalizacija sukurta ne *G7* šalių vadovams, o visų pirma tam mielam ar nemielam žmogui iš gatvės.

Tad šiandien politikams likimą diktuoja *Homo sapiens* iš gatvės, iš kaimo, iš už kampo. Valdžia – maža ar didelė – tai gerai supranta. Patikėjusi, kad pasaulį gali ir turi valdyti populiarioji demokratija, ji į žmogaus iš gatvės rankas atiduoda svarbiausius sprendimus. Žmogus iš gatvės renka ir skiria, jis užkariauja pasaulį. Teisę valdyti pasaulį lemia ne jėga ir protas – jie jau kapituliavo. Netgi ne meilė, nes mylėti ir tikėti porevoliucinėje epochoje kažkaip nedera. Teisę valdyti globalizuotą ir taikų pasaulį lemia natūralus prieaugis ir galimybė išgyventi. Žmogus iš gatvės išgyvena ir tampa sparčiausiai gausėjančia žmonijos dalimi. Žemės rutulį užima *Homo sapiens* atmaina, galbūt kurianti, o gal tik gyvenanti, atmaina, kurią globalizacijos cinikai pavadintų vidutinybėmis, vargšais, rėksniais ir nemokšomis, romantikai – vargdieniais ar atstumtaisiais, optimistai – revoliucijų varikliais. Tačiau tai viską lemianti atmaina, tai dauguma, negailestinga bet kuriam, bandančiam ją ignoruoti.

Homo sapiens iš gatvės paveikslas pastaruoju metu visais įmanomais būdais pasiekia mūsų sąmonę. Paskaičiuota, kiek procentų šiame pasaulyje yra baltųjų, juodųjų ar geltonųjų, kiek raštingų ar neraštingų, kiek jau turinčių žmogaus iš gatvės teises, kiek tokių teisių vis tebesitikinčių. Juk iš daugiau negu 6 milijardų rūšies individų geras penktadalis gyvena iš mažiau negu dolerio per dieną, teigia *International Herald Tribune* vedamasis. Pasak jo, daugiau negu 113 milijonų vaikų neina į mokyklą, lieka neraštingi, apie pusė milijono net negimsta, nes jų mamos miršta dėl gimdymo komplikacijų, numarina vaikus gimdymo metu.

Tačiau globaliu požiūriu daugumos ir mažumos balanso tai nekeičia. Optimistų ir globalistų pastebėjimuose sakoma, kad progresas, nors ir nedidelis, aiškiai pastebimas. Nuo 1990 m. skurde gyvenančių skaičius sumažėjo 100 milijonų, kūdikių ir vaikų mirtingumas sumažėjo 9%, neraštingumas akivaizdžiai mažėja, gerėja sveikatos apsauga, kuriasi vietinė rinka, randasi prognozuojamas investicinis klimatas. Besivystančių šalių BVP vienam gyventojui auga greičiau negu išsivysčiusiose šalyse, ir augimas atrodo esąs stabilus. Žmonės ima pasitikėti savo galimybėmis.

Matyti, kad klysta tie, kurie pranašavo totalią Afrikos katastrofą, kaip ir klydo kadaise maniusieji, kad Indija ir Kinija netaps didžiausiomis pasaulio valstybėmis, nes tokiam skaičiui žmonių tiesiog nebus ką valgyti. Šiandien aišku, kad ne maisto problemos yra svarbiausios.

Pirmiausia dėl globalizuoto žmogaus iš gatvės interesų taip sunku priimti naujas šalis į Europos Sąjungą, dėl tų pačių patogaus gyvenimo interesų galima neplėsti NATO ir pataikauti Rusijai. Žmogus iš gatvės lemia taikos proceso Vidurio Rytuose likimą, tik dėl jo garbės privalo demokratizuotis ta ar kita šalis, vykti rinkimai, įsišaknyti kiti politinio gyvenimo atributai. Dėl jo išsivysčiusios šalys ciniškai lieja ašaras, jog esama badaujančių, tačiau tuo pat metu stato patikimas užtvaras savo sočiųjų apsaugai.

Europos ateities projektuotojai mato, kad žmonės iš gatvės respektabilių Europos šalių sostinėse nekuria įstatymų projektų, jie linkę padegti porą automobilių ir nusiaubti vitrinas, idant jų norai būtų išgirsti. Vyriausybę lengviau priversti atimti pinigus iš kariškių ir duoti mokytojams, po to atimti iš mokytojų ir duoti gydytojams, kai mokinukai verkia prie vyriausybės rūmu, o ligoniai rūsčiai mosuoja ramentais. Tada racionalūs argumentai nebeveikia. Tada žmogus iš gatvės triumfuodamas kelia pergalės vėliavą. Egzekucija įvyko. Tiesa, ji įvyko šiandien ir rytoj bus užmiršta, rytoj reikės kitos ir taip toliau...

O kas po to, kai žmogus iš gatvės bus pamaitintas, kai turės garantuotą taloną maistui ir patalynei? Brzeziñskis sakė, kad tuomet jam kils pagunda naujoms politinėms iliuzijoms, naujiems mitams, už kuriuos niekaip nenorės jaustis atsakingas. Ką tuomet turės daryti vadinamoji valdžia? XXI a. žada būti prievartos šimtmečiu, prievartos tų, kurių atstovai nemąsto, bet moka imti, liepti, prievartauti ir naikinti viduriniąją klasę, kaip tai darė romėnai. XXI a. bus paskutinis tiems, kurie norėjo ne šiaip skaniai pavalgyti šiandien, bet kurti ateitį visiems. Kosmoso kelionės, namai Mėnulyje seniai užsiklojo mokslinės fantastikos dulkėmis. To niekam nereikia, pakanka, kad žemėje gera ir sotu.

Tačiau atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad praėjusiame šimtmetyje dauguma *science fiction* autorių globalios visuomenės valdžią įsivaizdavo visai ne kaip klestinčią demokratiją, veikiau kaip savitą modernų autoritarizmą – garbingų žmonių tarybą, gana aiškia siena atskirtą nuo iracionalių minios kaprizų. Įsivaizdavo protingai tvarkomą pasaulį. *Science fiction* rašeivos, deja, žmogui iš gatvės neskyrė jokios rimtesnės funkcijos. Manė, kad jis bus pakankamai supratingas ir nekiš savo nosies kur nereikia, antai į globalių problemų administravimą. Pasaulį reikia tvarkyti protingai, o ne pasitelkiant emocijas. Mokslininkai ir fantastai manė, kad žmogus iš gatvės ilgainiui išnyks, protas triumfuos, ir visi bus laimingi.

Tačiau protingai tvarkytis šiame pasaulyje dar niekam nepavyko...

1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija, vertė ir sudarė **Eligijus Raila**, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, 90 p., 2000 egz.

Lietuvių istoriografijoje ilgą laiką į šį teisinės ir politinės minties šaltinį buvo žiūrima nepalankiai, nes jis labai neaiškiai apibrėžė Lietuvos kaip valstybės statusą. Tačiau tokie vertinimai ignoravo ir kitą faktą: Lietuva turi dviejų šimtų metų senumo konstitucionalizmo tradiciją. Reikia tikėtis, jog konstitucijos išleidimas padės išspręsti kai kuriuos tebesitęsiančius istoriografinius ginčus. Knygelė elegantiška, patogi naudoti, su įmaute ir, kaip dera Dailės akademijos leidiniui, papuošta iliustracijomis. Tiesa, pasigendama vieno iš konstitucijos kūrėjų, Lietuvos pakanclerio Jokimo Liutauro Chreptavičiaus atvaizdo. Leidinys galėjo būti solidesnis, jei greta lietuviško vertimo būtų įdėtas lenkiškas konstitucijos tekstas.

Gintautas Plevokas

Aliulis Vaclovas, *Geroji Atpirkėjo Motina. Gegužės mėnesio mintys,* Kaunas: Marijonų talkininkų centro leidykla, 2001, 127 p.

Dviejuose pagrindiniuose knygos skyriuose, aiškindamas Švč. Mergelės Marijos litanijos simboliką ir encikliką *Redemptoris Mater* (1987), autorius įžvalgiai aktualizuoja Marijos asmenį ir jos garbinimą. Šviežia ir net įdomu tarsi naujomis akimis pamatyti Marijos didybę ir artimumą be sentimentaloko pamaldumo. Tas šviežumas atrodo tarsi nepastebimas – vienas kitas žiupsnis naujos ar primirštos informacijos, vieno kito aspekto paryškinimas, pvz., apie Švč. Trejybės ir Marijos garbinimo skirtumus (p. 19–20), atviras savo nuomonės pareiškimas – visa tai verčia įsimąstyti.

Ko gero, pirma tikra knyga Lietuvoje apie Jėzaus motiną Mariją iš tikro plačiadvasio marijono rankų!

Gediminas Mikelaitis

Baltos lankos, 12, sudarė **Kęstutis Nastopka**, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 205 p.

Kultūros tekstus semiotikos skalpeliu perskverbiančiame žurnale dėmesys kreipiamas į tikėjimo ir pasitikėjimo svarbą ar nuvertėjimą socialinėje, politinėje, mitų, literatūros bei religijos plotmėje. Atsiremiama į Algirdo Juliaus metodologiją, kuria galima pasikliauti nukreipus analitinės minties taikiklį į *tikėsenos* apraiškas ir sakralaus ženkliškumo pėdsakus biblinėse parabolėse, Korano diskurse, Gedimino laiškuose, Jeruzalės topografijoje, Czesùawo Miùoszo eilėraštyje ar dienraščio aktualijoje (pastaruoju atveju akivaizdesnės pastangos paaiškinti grėsmingai plintantį pasitikėjimo deficitą). Semiotikai, įtikėję gerai apgalvoto, preciziško žodžio gelbstimąja galia, drąsiai žengia į sunkiai susisteminamą bendražmogiškos būties sferą, kurioje veikti tenka itin delikačiai, idant nepasipiktintų tie, kurių tikėjimas nereikalauja tikslių apibrėžčių ir schemomis pagrįstų aiškinimų.

Klemensas Pauliukėnas

Devenis P. Keistutis, *Lietuvos pradžia ir Deltuvos istorija,* Vilnius: Vaga, 2001, 223 p.

Išstudijavus šią knygą, kyla nesutramdomas noras paklausti: kodėl autorius, užuot pagal specialybę projektavęs vandens valymo įrenginius JAV, Guame ir Saipane, renčia istorinių kompiliacijų užtvankas, į teksto skiedinį įmaišydamas garsių istorikų vardus, Maironio eilių, mįslingų genealoginių medžių, topografinių žemėlapių fragmentų, ąžuolais apsodintų piliakalnių nuotraukų, Barvickio atvirukų ir pan. Iš knygos paaiškėja, kad pasaulio centras yra Leonpolis, kuriame nuo neatmenamų laikų gyvena garsi ir garbinga Devenių giminė. Ir dar yra „Pageidavimai ateičiai“ (p. 169), iš kurių sužinome, kad Dausprungas ir Ringaudas turi būti įrašyti į būsimus Lietuvos valdovų sąrašus. Gaila, kad „Vaga“ nesugebėjo atsispirti taip didingai aprašytai senovei.

Eligijus Raila

Hartmann Nicolai, *Filosofijos įvadas*, iš vokiečių k. vertė Nikodemas Juršėnas, Vilnius: Pradai, 2001, 313 p.

Knygos pasirodymas sukelia dvilypį jausmą. Negalima nesidžiaugti, kad turime progą susipažinti su aiškiai ir tiksliai lietuviškai perteikta vieno žymiausių XX a. ontologo kūryba. Kita vertus, numanant, jog per artimiausius dvidešimt metų daugiau Hartmanno veikalų nebus išversta, kyla gilus nepasitenkinimas, kad pasirinkta kaip tik ši knyga. Kaip filosofijos įvadas knyga senstelėjusi bent keturiasdešimt metų, filosofo palikimo kontekste ji įdomi tik siauram Hartmanno specialistų ratui. Apie „Etiką“ bei „Realaus pasaulio struktūrą“ lietuviškai skaitytojams lieka tik svajoti.

Knygos viršelis informuoja apie du jos autorius: Nicolai Hartmann ir Nikolajų Hartmaną. Įdomu, ar jie knygas rašė kartu, ar pakaitomis?

Nerija Putinaitė

Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono, vyr. red. Irena Valikonytė, red. Elmantas Meilus, Arturas Mickevičius, Vilnius: Vaga/LID, LII, VU, 2001, 408 p.

Solidus Lietuvos ir užsienio istorikų straipsnių rinkinys, sumanytas pažymėti prof. Broniaus Dundulio (g. 1909) devyniasdešimtmetį. Rengusiems ir leidusiems „vadinamąjį

Testschriftą“ (*sic!*), testą išlaikyti pritrūko laiko: taip ir nesulaukusio dovanos jubiliejui, „2000 rugsėjo 1 d. nustojo plakti istorijos Meistro širdis“ (p. 19). Norėtųsi tikėtis, kad „festschriftų“ tapimas „postschriftais“ nevirs gražia lietuviška akademine tradicija.

Saulius Drazdauskas

Kundera Milan, *Atsisveikinimo valsas*, iš čekų k. vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Tyto alba, 2001, 239 p.

Romane tarsi įrodoma seniai kolektyvinėje pasąmonėje kirbėjusi idėja apie šeimos ryšių sąlygiškumą, dvigubo žaidimo strategiją, persmelkusią naujai pastatytą puritoniškos moralės tvirtovę be pamatų – komunistinę Čekoslovakiją. Tvarkos kultas, išpažįstamas tarnaujančių režimui, bejėgis prieš aistras, kunkuliuojančias it karštas mineralinis vanduo sanatorijos vonioje. Abejotina, ar toks moralinių varžtų atpalaidavimas galėtų būti paskata iš vidaus sugriauti komunizmo piramidę. Atvirai išreikštas pagrindinių veikėjų nepasitenkinimas nykios gyvenimo beprasmybės lakavimu: anot vieno kiek daugiau mąstančio veikėjo, „tvarkos troškimas tėra dorybinga skraistė, pridengianti neapykantą žmogui“. Daugiakampės erotinių ryšių konfigūracijos atspindi išlavintą autoriaus vaizduotę.

Manfredas Žvirgždas

Marčėnas Aidas, *Dėvėti,* Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, 190 p.

Septintas Marčėno, vieno „šiuolaikinės poezijos lyderių“, pasak Valentino Sventicko, poezijos rinkinys ne veltui pavadintas „Dėvėti“: jau pirmame eilėraštyje „demaskuojamas“ „liežuvis, / kuris, atrodo, vis dažniau kartojas“. Taigi ir šis rinkinys pasižymi „tekstų komunikacija“ – neretai tema, mintis, žodis perimami „iš antrų rankų“, tačiau atsinaujina kalbos bei (auto) ironijos žaisme. Tad rinkinio pavadinimas gali būti suprastas ir kaip imperatyvas dėvėti.

Rima Malickaitė

Nagel Thomas, *Ką visa tai reiškia? Labai trumpas įvadas į filosofiją,* iš anglų k. vertė Algirdas Degutis, Vilnius: Baltos lankos, 2001, 87 p.

Knyga įteigia, kad filosofija – tai kažkas nesudėtinga, ją pradėti ir užbaigti galima neatsitraukus nuo numanomiems knygos skaitytojams įprasto kasdienio vartojimo pasaulio. Filosofijos problemos išvestinos iš tokių kasdienybės „dilemų“: ką pasirinkti – persiką ar šokoladinį pyragaitį; kas įvyksta, kai atsikandu šokolado gabaliuką; kai su bičiuliu valgau šokoladinius ledus; kaip prasmukti į kino salę nesusimokėjus. Maža to, pati filosofija, kaip „šiek tiek svaiginanti intelektinė veikla“, atrodo, nesunkiai galinti užimti lygiavertę vietą šalia ledų bei kino. Reikia tik pabandyti, ir tik aštuoniasdešimt puslapių...

Nuo šiol šalia greito maisto turime progą mėgautis ir „greita filosofija“. Perfrazuojant paskutinę knygos patiektą frazę, knyga puikiai parengia skaitytoją filosofijai, kuri „gali būti ne tik beprasmė, bet ir absurdiška“, bei įtikina, kad „visa tai“ iš tiesų nieko nereiškia.

Nerija Putinaitė

Oe Kenzaburo, *Asmeninė patirtis*, iš japonų k. vertė Dalia Švambarytė, Vilnius: Charibdė, 2001, 287 p.

Parašyti šį romaną autorių pastūmėjo likimo išbandymas – neįgalaus sūnaus gimimas, tačiau papasakota istorija – ne graudinanti autobiografija, veikiau alegorija apie žmogų brandinančias nelaimes. Pasaulis, vertinamas anksti susenusio intelektualaus japonų darboholiko akimis, neįkvepia taurioms mintims ir poelgiams: herojus bjaurisi išsigimėliška naujagimio išvaizda, lygina jį su nieko nejaučiančiu beverčiu augalu, nerimauja dėl savo seksualinio nepilnavertiškumo, kurio nenuslopina nė globėjiška meilužė. Vakarietišką kultūrą asimiliavusioje Japonijoje samurajų įpėdiniai nesidrovi atviromis akimis žvelgti į savo moralinį nuopuolį, tikėdamiesi, kad viską išspręs viltis ir kantrybė. Anot viršelį puošiančios sentencijos: „Aš pats nušluostysiu sau ašaras“.

Manfredas Žvirgždas

Pajedaitė Ona, *Mano Marcinkevičius*, Vilnius: Regnum fondas, 2001, 192 p.

„Justinas Marcinkevičius yra visų! Visos Lietuvos! Lyg švyturys visada traukė mūsų žvilgsnius ir širdis. Lyg Ąžuolas stovėjo Tautos priešakyje – kovoje už Kalbą, Kultūrą, už Laisvę.“ Tokie tad sukrečiantys autorės žodžiai fotoalbumo pratarmėje. Tačiau jie – ne visiškai teisingi. Marcinkevičius yra didesnis ir už ąžuolą, ir už švy-turį. Jis – didesnis už mus visus sudėjus daiktan. Jis – visatos ašis. Apie jo neaprėpiamą mastą akivaizdžiai byloja begalė įstabių fotografijų: Marcinkevičius Antakalnio gatvėje, Marcinkevičius Mildos gatvėje, Marcinkevičius Palangoje, Marcinkevičius netoli Trakų, Marcinkevičius prie Neries, Marcinkevičius gamtos prieglobstyje, Marcinkevičius Kauno Maironio muziejuje, Marcinkevičius Važatkiemyje ir tėviškės laukuos, Marcinkevičius rašytojų suvažiavimo prezidiume, Marcinkevičius su artimaisiais ir studijų draugais, su Algimantu Baltakiu ir biliardo lazda, su Ivanu Drač̆u ir Alfonsu Maldoniu, su plunksnos broliais ir pačiu savimi, Marcinkevičius 1948, 1950, 1961, 1973, 1976, 1977, 1978, 1979, 1981, 1983, 1984, 1992 m. Marcinkevičius kaip ašara Dievo aky. Tik kodėl visą gyvenimą šitaip reikia persekioti žmogų?

Eligijus Raila

Radzevičius Bronius, sudarė **Dainius Vaitiekūnas**, Vilnius: Baltos lankos, 2001, 223 p., (ser. *Atspindžiai:*

kūrybos studijos ir interpretacijos).

Mokyklai skirtas straipsnių rinkinys pravers ir gerai egzaminą išlaikyti trokštančiam mokiniui, ir bet kuriam, besidominčiam Radzevičiaus kūrybos recepcija, – čia randame daug svarbių bei išmintingų, tačiau iki tol sunkiai (arba nelabai) prieinamų tekstų. Džiugina, kad šis rinkinys nesuvokiamas kaip tekstų apie Radzevičių kanonas – pateikiama „Papildoma bibliografija". Gaila, kad keletas kritiškų ar net neigiamų nuomonių (Kelertienės, Nykos-Niliūno) pateikiamos iškirptos iš konteksto.

Rima Malickaitė

Starkauskas Juozas, *Stribai*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2001, 615 p.

Prieš keletą metų pasirodžiusioje taip pat įspūdingos apimties studijoje smulkmeniškai atkūręs čekistinės kariuomenės darbus Lietuvoje, šį kartą autorius surinko ir pateikė skaitytojui beveik visą įmanomą informaciją apie okupacinį režimą su ginklu padėjusius įtvirtinti vietinius kolaborantus. Gaila, kad tikrai įdomūs teksto fragmentai paskęsta atpasakojamų, dažnai mažai kuo vienas nuo kito besiskiriančių dokumentų, skaičių ir lentelių jūroje. Visa tai efektyviau apdorojus, būtų išėjusi gal dvigubai kuklesnė, tačiau dėl to tikrai ne mažiau vertinga studija. Be to, ir patys knygos „herojai" vargu ar nusipelnė, kad apie juos būtų rašomi tokie didžiuliai veikalai.

Arūnas Streikus

Svarbiausių Lietuvos įvykių žinynas. 1990–2001, parengė **Saulius Spurga**, Vilnius: Vaga, 2001, 142 p.

Jeigu perskaitytumėme pirmą ir paskutinį į žinyną įtrauktą įvykį, tai maloniai nustebtumėme sužinoję, kad 1988 m. birželio 3 d. Mokslų akademijos Didžiojoje salėje įkurta Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinė grupė Vilniaus arkivyskupą metropolitą Audrį Juozą Bačkį išrinko kardinolu. Tiktai kuo čia dėti 1988 metai, jei žinynas pradedamas 1990-aisiais? Be to, parengėjui vietomis buvo nelengva atskirti esminius Lietuvos įvykius nuo paprasčiausios laikraštienos apie kažkokio Algirdo Pilvelio ketinimą siekti Prezidento posto (p. 87), Jurgio Kairio skrydį aukštyn ratais (p. 122), verslininko Rimo Okuličiaus nušautus „keturis žinomus nusikaltėlių gaujos narius" (p. 82) ar Širvintų raj. ūkininko Leonardo Zavistonovičiaus psichikos ligą (p. 93).

Eligijus Raila

Theolin Sture, *Vilniaus konfliktas: begalinis ginčas dėl Lietuvos ir Lenkijos sienos 1917–1996. Apie planuotą Švedijos dalyvavimą taikos palaikymo operacijoje Lietuvoje 1920 m.,* iš švedų k. vertė Elena Kosaitė ir Alma Braškytė, Vilnius: Vaga, 2001, 120 p.

Atrodytų – naujas, nors ir apžvalginis, bet mokslingas (314 išnašų, daugiausia Švedijos ir Tautų Lygos archyvų dokumentai) žvilgsnis į Vilniaus bylą iš šono, Tautų Lygos ir anuometinės Švedijos vyriausybės akimis. Tik bėda – nežinia kam tenka atsakomybė dėl apsčių faktinių ir dalykinių klaidų: autoriui, leidėjams ar rengėjams. Tokiais, sprendžiant iš ©, galima laikyti VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutą, tik ar ten neatsirado girdėjusių apie Vyslos upę („Stebuklas prie Weichelio" ir kt.), Vasario revoliuciją Rusijoje („Bolševikinė revoliucija nuvertė carą") ar bermontininkus, kurie vadinami „vokiečių bei baltarusių pajėgomis"? Leidinys parengtas klaikiai, net nebandyta jį susieti su lietuvišku ar kokiu nors kitu kontekstu. Užtat viršelyje puikuojasi taurus kautynių lauko atvaizdas, – kadangi kitaip nenurodyta, matyt, tai būsianti... Poltavos mūšio nuotrauka.

Nerijus Šepetys

Walser Robert, *Jakobas fon Guntenas. Plėšikai,* iš vokiečių k. vertė Jurgis Kunčinas, Vilnius: Vaga, 2001, 237 p.

Tai du XX a. pradžios šveicarų autoriaus romanai apie vaidinamas ir išgyvenamas komedijas, kurias išprovokuoja individo bandymai prisitaikyti prie visuomenės, pasibaigiantys nesėkme, nes „Aš esu aš, jis yra jis". Romanuose nerasime nuoseklaus siužeto, dialogų. Pokalbio nuotrupos iškyla pasakotojo atmintyje, taigi atskleidžia galvojimo, o ne veiksmo kryptį. Knyga tiks į Hesse's, Manno, Kafkos gerbėjo knygų lentyną.

Rima Malickaitė

Istoriniai dienorakščiai

PALEMONAS DRAČIULA

NAUJOJI EILIUOTOJI LIVONIJOS KRONIKA

Dangun paimtas magistras Otonas iš Kerpeno pasakoja mažajam Ordino broliui (Tob 12,7)

1236–2001 ateik, brolau, ir sėsk ant kelių,
pažvelk pro debesį – matai,
žemaičiai asfaltuoja kelią,
kuriuo mes jodavom kadais

1883–1886 antai prie karaliaučiaus sienos
kaip lūžusi tautos ašis
į šalčio pakirstą purieną
nuvirtęs girtas knygnešys

1899–1999 antai kudirka arklį kinko,
vaikai, apspitę jį ratu,
apšlapina tarsi paminklą,
nugriautą ligi pamatų

1905 tarytum paslaptingas ruonis,
išniręs prie trakų pilies,
ant smėlio kaitinas maironis
ir dūmais virsta – netolies

1907 artojai purią dirvą riekia,
ant plūgo skamba visata,
prismeigia nutapytą slieką
čiurlionio virpanti nata

1921 per vingio parką nevalytą
kaip klasikė ir kaip mama
suspaudus saujoj vieną litą
žemaitė slenka alpdama

1922 ant lino stiebo atsitūpęs
tarytum deimanto vabzdys
žiemoja vaižgantas; o upėj –
tik severiutės atspindys

štai putinas lyg saldų korį
1933 į kryžių kalną paslapčia
vis tempia spindintį altorių –
atleiski jam – tokia kančia!

kažkas už tvarto šaukia tautą,
1940 tačiau nė garso – taip tylu,
kad išgirsti, kaip kyla skautai
iš savo meilės patalų

pažvelk, brolau, kas ten matyti –
1941–1953 ant bėgių blizga kaip vinis:
janonis gal? jasukaitytė?
ne, tai iškritęs tremtinys

pražysta obelys ir kriaušės,
1988 priglaudžia kūnus palanga,
kuriuos išplauna tuoj po riaušių
pirmoji sąjūdžio banga

1991 kas tokį liūdną balsą kelia?
gal jau tėvynės pabaiga? –
tai atveria dainų skrynelę
pro nosį landsbergis staiga

1992 kiek mūšin pašauktų kariūnų
pakirto mirtinas genys –
trispalvė plaikstos virš gariūnų
kaip rinkos amžina ugnis

1993 plasnoja juodvarnis į tuvą
ir moja pamotė skara,
ir sminga perkrautas lėktuvas
su ekscelencijos dukra

2000 prie fermos seną kaimo mergą
kankina mokiniai keli –
matai, brolau, kaip sunkiai serga
šita šalis – kodėl tyli?

2001 miegok ramiai, esi per mažas
skaičiuoti kruvinus metus,
girdi? – šį purviną peizažą
nuplauna rusijos lietus.

Iš tiesų... juokinga...